European Commission

Jačanje
ruralnih stejkholdera Zapadnog Balkana

Agriculture and Rural Development

Jačanje
ruralnih stejkholdera Zapadnog Balkana

Sadržaj

Sažetak 6

Poglavlje 1
Prilike koje su prethodile događajima na Zapadnom Blakanu 12

Poglavlje 2
Svrha i oblik događaja 14

Poglavlje 3
Provera realnosti u ruralnim oblastima u Srbiji 16

Poglavlje 4
Provera realnosti u ruralnim oblastima u Republici Makedoniji 24

Poglavlje 5
Provera realnosti u ruralnim oblastima u Crnoj Gori 32

Poglavlje 6
Iskustvo iz četiri zemlje 38

© rdimitrova

Poglavlje 7
Izazov – trenutno stanje odnosa između stejkholdera i organa vlasti 44

Poglavlje 8
Šansa – put ka Jačanju stejkholdera i njihovom partnerstvu sa organima vlasti 50

Aneks 1
Programi događaja na Zapadnom Balkanu 56

Aneks 2
Lista učesnika 61

Aneks 3
Skraćenice i linkovi 70

Jačanje stejkholdera i zajednica iz ruralnih područja je jedini put napretka

Kada govorimo o ruralnom razvoju, angažovanje samih ruralnih zajednica i njenih pojedinaca je preduslov za bilo kakav istinski napredak. Pravi pomak u procesu ruralnog razvoja može se dostići samo ukoliko su svi uključeni. Ovo podrazumeva mobilizaciju lokalnih resursa, inicijative zajednice, ali i izgradnju istinskog partnerstva između stejkholdera i vlasti. On mora doći od samih zajednica, ali ga moraju podržati I donosioci odluka i politike. Ovo je dvosmerni proces koji ne zahteva samo puno napora, već i prave instrumente koji će ga učiniti mogućim.

Iz ličnog iskustva čoveka koji dolazi iz nove države članice, a osvrćući se na to kako su se stvari u mojoj zemlji razvijale, znam da je jačanje zajednica po pitanju tema poput ruralnog razvoja imperativ, a ne izuzetak. To je težak zadatak jer su ruralne oblasti izložene ekonomskim teškoćama i migracijama, poseduju lošu infrastrukturu ili imaju slabe javne službe. Znam koliko to može da bude zahtevno i koliko izazova donosi, ali takođe verujem da je to jedini put za napredak.

Potrebno je da pronađemo bolje mehanizme koji bi omogućili bolje učešće. Sa svojim putujućim radionicama širom zemalja zapadnog Balkana, ovaj projekat se ne tiče samo približavanja ovih zemalja Evropskoj uniji, već i razumevanja njihovih potreba i procene relacija između organa vlasti i zainteresovanih strana. Sve ovo naći ćete u ovom izveštaju, među njegovim informacijama važnim i za Evropu i za zemlje kojih se tiče. Međutim, za mene, njegova vrednost leži u pronalaženju i testiranju novih metoda društvenog angažmana, načinima za spajanje stejkholdera i političkih lidera. Njegov značaj prevazilazi proces proširenja Evropske unije, a njegovi zaključci i preporuke mogle bi se preneti na bilo koju političku inicijativu primenjivu na nivou Evropske unije.

Što se tiče kreiranja politika Evropske unije, a ruralni razvoj je jedna od njih, potrebni su nam novi metodi, nove ideje, i novi alati za jačanje stanovništva, zainteresovanih strana i organa vlasti za stvaranje klime poverenja. Poljoprivrednici, preduzetnici, nevladine ogranizacije, seoske zajednice, itd. treba da budu uključeni, da učestvuju, kako bi donosiocima odluka omogućili jasan uvid u realnost i potrebe na terenu. Da bi se ovo desilo, moramo da pronađemo bolji način da slušamo i moramo biti inkluzivniji u svom dijalogu sa društvom. To je posebno važno u ruralnim oblastima u kojima ljudi još uvek nisu dovoljno povezani sa ovakvim procesima, i to je razlog zbog kog sam ovaj projekat pratio sa velikom pažnjom.

Nedavna reforma Zajedničke poljoprivredne politike predstavljala je novi pravac za samu politiku, ali ja bih želeo da verujem da je uradila više od toga. Uveli smo promenu u metodu kreiranju politika na nivou Evropske unije. Više smo osluškivali, imali smo bolji dijalog sa društvom, više smo komunicirali sa poljoprivrednim i nepoljoprivrednim sektorom i njihovim stejkholderima, sa zajednicama i nevladinim organizacijama. Ipak, uveren sam da se može postići još više. Zato je ovaj izveštaj važan - ne samo zbog zaključaka i preporuka, već zato što opisuje načine kojima se jačaju stejkholderi i zajednice iz ruralnih područja.

Inicijatorima ovog projekta - Stalnoj radnoj grupi za regionalni ruralni razvoj (SWG) i programu PREPARE, kao i svima koji su bili uključeni, od javne administracije do civilnog društva i građana, upućujem srdačne izraze zahvalnosti za učešće i vredan rad. Znam da je ovaj projekat takođe izgrađen na vrednim ličnim iskustvima i verujem da odatle sve počinje: Evropa raste povezivanjem ljudi.

Dacian Cioloș,
Evropski Komesar za poljoprivredu i ruralni razvoj

Lepota evropskog projekta

Lepota evropskog projekta nastaje tamo gde se ljudi iz različitih kultura i profesionalnih perspektiva susreću, tamo gde jedni druge slušaju, razmenjuju ideje i otkrivaju ono što im je zajedničko. Ovaj projekat šest putujućih radionica u tri zemlje zapadnog Balkana pod imenom Jačanje ruralnih stejkholdera bio je otkriće koje je stvorilo zajednički stav među onima koji se bave ruralnim razvojem - lokalnim akterima, administracijama, nacionalnim vladama i evropskim institucijama.

Potrebno je hrabrosti i upornosti kako bi se ovakva avantura dogovorila, organizovala i izvela. Ona zahteva poverenje među svim uključenim partnerima, javnim institucijama, privatnim preduzećima i predstavnicima civilnog društva, i veru da vredi uložiti vreme i energiju u ono što smo zvali zajedničkom "proverom ralnosti u ruralnim oblastima "

U potrazi za rešenjima za široki opseg stvarnih problema koje smo identifikovali u ruralnim oblastima, radili smo odozdo ka gore, uključujući lokalno stanovništvo i njihove inicijative kao i njihove Nacionalne ruralne mreže, a radili smo i odozgo ka dole, uključujući široku ekspertizu nacionalnih ministarstava i servisa Evropske komisije. Sa zaključcima ovog ohrabrujućeg evropskog događaja našli smo se negde u sredini. Složili smo se da zajedno moramo podsticati i osnažiti ruralno stanovništvo odozdo na gore, i odozgo na dole, kako bi svoju sudbinu uzeli u sopstvene ruke.

Kao inicijatori ovog evropskog događaja, Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj u Jugoistočnij Evropi (SWG) koja predstavlja ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja regiona, i program PREPARE, koji promoviše civilno partnerstvo za ruralnu Evropu, izražavaju svoju srdačnu zahvalnost svim partnerima koji su učestvovali u događaju. Bez vrednog rada i znanja naših kolega iz nacionalnih mreža i lokalnih projekata, snažne podrške nacionalnih ministarstava i njihovih administracija, kao i izuzetnog angažmana TAIEX-a i Generalnog direktorata za poljoprivredu i ruralni razvoj, ovaj projekat ne bi bio moguć.

Iskreno se nadamo da će preporuke iz ovog izveštaja biti od pomoći u svakodnevnom radu za sve koji su učestvovali, kao i da će predstavljati ohrabrenje za dalju saradnju.

Boban Ilić,
Generalni sekretar,
SWG - Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj
i
Hans Lorenzen,
Predsedavajući organizacione grupe programa
PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu

Sažetak

Događaji (poglavlja 1 i 2)

Ovaj izveštaj i događaji o kojima se u njemu piše, fokusiraju se na sedam zemalja koje se nalaze u različitim stadijumima aktivne ili potencijalne kandidature za članstvo u Evropskoj uniji. Šest zemalja pripadaju Zapadnom Balkanu - Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo*, Republika Makedonija, Crna Gora i Srbija. Sedma zemlja je Turska.

Ove zemlje sprovode reforme sistema svojih vlada kako bi se uskladile sa standardima i politikama Evropske unije. Kako bi pomogla ovaj proces, Evropska unija pruža podršku kroz Instrument za predpristupnu pomoć (IPA). Jedan deo ovog instrumenta fokusira se na ruralni razvoj, uključujući mogućnost korišćenja LEADER (Liaison entre actions de développement de l'économie rurale - veza između ruralne ekonomije i razvojnih akcija) pristupa, koji uspešno funkcioniše širom Evropske unije.

Centralni concept, koji stoji iza događaja koji se ovde opisuju, jeste da delotvoran ruralni razvoj jednako zavisi od aktivnosti vlada i od ruralnih stejkholdera. Ključno je da ove dve strane tesno sarađuju, da državni organi uključuju aktere iz ruralnih oblasti u oblikovanje i implementaciju politika, i da se zainteresovane strane iz ruralnih područja osnaže za preuzimanje inicijativa, koje će doneti koristi ruralnim zajednicama.

Kako bi se stimulisalo ovakvo razmišljanje organa vlasti i ruralnih aktera, događaji su imali neuobičajenu formu - niz putujućih radionica koje su se istovremeno odvijale u Srbiji, Republici Makedoniji i Crnoj Gori, i koje su bile praćene nacionalnim konferencijama u ove tri zemlje i završnom konferencijom u Briselu.

U događajima su učestvovali ministri, zvaničnici vlada i stejkholderi iz ruralnih oblasti sedam zemalja, zajedno sa EU ekspertima i predstavnicima četiri organizacije koje su zajednički inicirale ove događaje - Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj i Generalni direktorat za proširenje Evropske komisije, Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj na Zapadnom Balkanu (koja predstavlja vlade regiona) i program PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu.

Putujuće radionice osmišljene su tako da omoguće učesnicima "proveru realnosti" tako što će ih dovesti u direktan međusobni kontakt, kao i kontakt sa farmerima, preduzetnicima, lokalnim vlastima, lokalnim akcionim grupama (LAG) i drugima na njihovim teritorijama. Učesnici su imali vremena za razgovor i osvrt na realnu situaciju iz perspektive stanovnika ruralnih predela i organa vlasti koji im služe.

Srbija (poglavlje 3)

Više od polovine stanovništva Srbije živi u ruralnim oblastima; jedna petina radne snage bavi se poljoprivredom; ima preko 450.000 poljoprivrednih poseda površine manje od 5 ha. Stoga je država skoncentrisala dosta napora u podršku poljoprivrednicima, a sada radi na nacrtima novih politika za ruralni razvoj u cilju diversifikacije ruralne ekonomije i podrške subregionalnim partnerstvima baziranim na LEADER pristupu. Konsultovala je stejkholdere, podržala formiranje brojnih potencijalnih lokalnih akcionih grupa i podržala stvaranje 16 regionalnih udruženja. Ova su udruženja zajednički osnovala Mrežu za ruralni razvoj Srbije, koja promoviše aktivnosti ruralnih stejkholdera.

Dve grupe iz putujućih radionica u Srbiji bile su impresionirane nekolicinom ključnih tema - ozbiljne poteškoće sa kojima se mali poljoprivrednici suočavaju; značaj i uloga zadruga i udruženja u omogućavanju poljoprivrednika i ostalih aktera da zajednički rade; prisustvo brojnih dinamičnih preduzetnika; komercijalna preduzeća koja su formirale žene; aktivna uloga opština u ruralnom razvoju; potencijal za liderstvo na lokalnom nivou i neeksponiranost nacionalnih organa vlasti.

Gostujuće grupe su zaključile da Vlada treba da postane vidljivija i efikasnija, da uspostavi političku klimu u kojoj preduzeća mogu da napreduju, da uključi nevladin i poslovni sektor u kreiranje strategija i programa, da jača savetodavne službe, da jasnije povezuju nacionalne razvojne programe sa radom opština, da

** Ovo označavanje ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa SB UN 1244/1999 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.*

ubrzo pokrenu mrežu adekvatno finansiranih lokalnih akcionih grupa, da podržavaju stvaranje zadruga i udruženja i da održe aktivnost Mreže za ruralni razvoj. Potrebno je da opštine konzistentnije učestvuju u ruralnom razvoju, da uključuju stejkholdere u oblikovanje i implementaciju politika, i podstiču inicijative u seoskim sredinama. Stejkholderi u ruralnim oblastima treba da odgovore na sve veću otvorenost organa vlasti, i preduzimaju inicijativu u ispunjavanju kolektivnih potreba svojih ili sektora svojih ruralnih zajednica.

Republika Makedonija (poglavlje 4)

Polovina stanovništva Republike Makedonije živi u ruralnim područjima, 10% nacionalnog BDP-a dolazi iz poljoprivrede, a 80% od njenih 190.000 farmi su male porodične farme prosečne veličine 1,7 ha. Vlada sprovodi nacionalnu strategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja, većinu fondova koristi u direktnim plaćanjima poloprivrednicima, ali namerava da se u budućnosti više fokusira na životnu sredinu, upravljanje zemljištem i diversifikaciju ruralne ekonomije. Od 2009. godine zemlja koristi EU fondove kroz IPARD mere. Suštinsko liderstvo na polju ruralnog razvoja ima Mreža za ruralni razvoj koja ima za cilj mobilizaciju ruralnih zajednica kao aktera lokalnog razvoja i učesnika u ruralnoj politici. Ima 58 nevladinih organizacija koje su njene članice, tesno sarađuje sa oko 1.500 lidera u ruralu i učinila je puno u postavljanju temelja aktivnosti koje sadrže LEADER principe.

Dve grupe iz putujućih radionica održanih u Republici Makedoniji bile su impresionirane brojnim ključnim temama: fragilnost ruralnih zajednica od kojih deluje da su mnoge uhvaćene u začaranom krugu pada proja stanovnika, smanjenja zaposlenosti i pogoršanja usluga; izazovi sa kojima se poljoprivredna zajednica susreće, uključujući uticaj klimatskih promena; prisustvo dinamičnih preduzetnika; prvi koraci u saradnji u poljoprivredi i prehrambenom lancu; prilike koje nude nasleđe i turizam; potencijal za liderstvo u opštinama i potencijal za aktivnosti koje sadrže LEADER principe; fleksibilno korišćenje brojnih različitih izvora finansiranja od strane preduzetnika i veoma nizak nivo korišćenja IPA fondova za ruralni razvoj (IPARD).

Ove gostujuće grupe zaključile su da postoji snažna potreba za integrisalnom politikom ruralnog razvoja, da bi se nosilo sazačaranim krugom slabe ruralne ekonomije, nezaposlenosti, depopulacije, neadekvatnih servisa u ruralnim oblastima i infrastrukture. Mora postojati jasna veza i komplementarnost između politika centralnih organa vlasti i opštinskog nivoa. Vreme je za pokretanje kompletnog LEADER programa, a saradnja i umrežavanje među stejkholderima u ruralu treba da bude podržana od strane Vlade, opština i lokalnih akcionih grupa. Pristup kreditima i finansijskim sredstvima treba da bude poboljšan. Vlada i Evropska komisija treba da, pri koncipiranju IPARD 2 programa, izvrše analizu razloga za nizak stepen iskorišćenostisredstava iz IPARD 1 programa i u skladu sa ovim naprave izmene. Postoji opšta potreba za savetodavnim uslugama, obukama i drugim aspektima izgradnje kapaciteta: Vlade, Mreže za ruralni razvoj opština i lokale akcione grupe treba da preuzmu lidersku ulogu na ovom .

Crna Gora (poglavlje 5)

40% stanovništva Crne Gore živi u ruralnim područjima. Poljoprivredna proizvodnja čini 10% nacionalnog BDP-a, a poljoprivrednom strukturom dominira preko 50.000 malih porodičnih farmi prosečne veličine od 5 ha. Nacionalnom ekonomijom dominira uslužni sektor, a turizam se smatra okosnicom budućeg ekonomskog rasta. Vlada uviđa potrebu za hitnim jačanjem poljoprivrednog sektora i sektora proizvodnje hrane u ciljupodizanja njihove konkurentnost. Prošle godine, ministarstvo je organizovalo široke javne konsultacije o ruralnim politikama, ali je bilo razočarano lošim odzivom. Ono podržava uspostavljanje nevladinih organizacija, uključujući udruženja proizvođača. Mreža za ruralni razvoj Crne Gore, osnovana 2012. godine, ima za cilj promociju ruralnog razvoja kroz razmenu informacija, ideja i dobrih praksi; nju čini 18 nevladinih organizacija koje su formalni članovi mreže, a povezana je sa brojnim opštinama.

Dve grupe iz putujućih radionica održanih u Crnoj Gori bile su impresionirane nekolicinom ključnih tema: uloga dinamičnih preduzetnika, značaj zadruga i udruženja, aktivno korišćenje informacija, saveta i finansijske podrške države od strane

poljoprivrednika, potencijal za diversifikaciju ruralne ekonomije koji nudi turizam, potreba za širim fokusom na jačanje ruralnih ekonomija i održavanje ruralnih usluga i infrastrukture, potencijalna uloga opština u lokalnom razvoju koje deluju značajno ograničene usled nedostatka finansijskih sredstava i potreba za jačanjem institucionalnih kapaciteta na brojnim nivoima.

Gostujuće grupe zaključile su da je Crna Gora već ostvarila značajna dostignuća na polju ruralnog razvoja, pre svega u promociji konkurentnosti u poljoprivredi i prehrambenoj industriji. Međutim, i vlada i pojedinci shvataju da se hitno mora nastaviti proces uspostavljanja pune institucionalne osnove za sveobuhvatni pristup ruralnom razvoju, uključujući bliže i potpunije partnerstvo između organa vlasti i ruralnih stejkholdera. Glavni elementi u tom institucionalnom okviru mogu biti ažurirana nacionalna strategija za poljoprivredu i ruralni razvoj, podržana od strane programa IPARD 2, zatim fazni program uvođenja LEADER pristupa, kreiranje strategija lokalnog razvoja od strane opština ili lokalnih akcionih grupa, kao i jasnih veza između strategija lokalnog i nacionalnog razvoja, progresivno jačanje porodice ruralnih nevladinih organizacija, kao i nacionalne Mreže za ruralni razvoj kao fokalne tačke ove porodice, širenje vladinih službi i aktivnih informacionih sistema, strukturna osnova za veze između države i organizacija koje predstavljaju ruralne aktere i program edukacije, obuka i izgradnje kapaciteta koji bi bilidostupni svim ključnim sektorima.

Iskustvo iz četiri zemlje (poglavlje 6)

U putujućim radionicama koje su se održale u Srbiji, Republici Makedoniji i Crnoj Gori učestvovali su zvaničnici i predstavnici nevladinog sektora iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova i Turske. Ministri ili njihovi predstavnici iz zemalja učesnica prisustvovali su završnoj konferenciji u Briselu.

Albanija

U poslednje vreme na albanskom tržištu rada prisutan je dramatični zaokret od poloprivrede ka industriji, turizmu i drugim uslužnim delatnostima. Danas manje od polovine populacije Albanije živi u ruralnim pordučjima. Ipak, poljoprivreda je i dalje važan sektor koji obezbeđuje polovinu ukupnog broja radnih mesta i oko 20% nacionalnog BDP-a. Državna politika poljoprivrede i ruralnog razvoja fokusira se na stimulisanje poljoprivrednika da prave uspešne poslove i doprinose ekonomskom rastu. Kada je pripremao ovu politiku, ministar poljoprivrede, ruralnog razvoja i vodoprivrede konsultovao je grupe proizvođača i druge stejkholdere. Grupe proizvođača tražile su podršku za svoje zajedničke aktivnosti, poput izgradnje objekata za skladištenje i hlađenje. Ministarstvo takođe dobija savete od ad hoc komisija koje uključuju stejkholdere.Govoreći na završnoj konferenciji, gospođa Anila Vendreša iz nevladine organizacije "Quodev" rekla je da je želja za učešćem ruralnih stejkholdera u Albaniji prilično dobra. Snažno je zagovarala podršku lokalnim akcionim grupama (LAG) zasnovanim na LEADER principima, od kojih su neke već formirane uz podršku organizacije koju ona predstavlja. Lokalne akcione grupe spajaju i okupljaju ljude različitih gledišta, i mogu doprineti stvaranju kulture konsenzusa po pitanju prioriteta ruralnog razvoja. Lokalne vlasti u Albaniji još uvek nemaju iskustva sa lokalnim razvojem, a lokalne akcione grupe mogu vršiti pritisak na njih da adekvatno reaguju, budu aktivne i participativne.

Bosna i Hercegovina

Oko 60% stanovništva Bosne i Hercegovine živi u ruralnim područjima. Poljoprivreda čini 10% nacionalnog BDP-a, najveći broj poljoprivrednih gazdinstava su male porodične farme, od kojih mnoge funkcionišu na nivou pukog opstanka. Kompleksna struktura vlasti znači da su odgovornosti za poljoprivredu i ruralni razvoj podeljene između centralne vlasti, dva autonomna entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske), Brčko distrikta, 10 kantona u federaciji i 142 opštine. Aktivnosti svih ovih tela povezuje koordinacioni tim sa podgrupama specijalista, uključujući LEADER podgrupu sačinjenu od 9 lokalnih akcionih grupa.

Ova složena instutucionalna postavka otežava napredak zemlje ka pristupanju Evropskoj uniji, a samim tim i pristupanju IPARD fondovima.Međutim, organizacije koje su povezane sa ruralnim stejkholderima pronalaze načine da sarađuju među sektorima, i preko internih granica. Na primer, razvojna agencija "REDAH", osnovana 2003. godine na principima LEADER pristupa, predstavlja partnerstvo između 23 opštine (16 u federaciji, 7 u Republici Srpskoj), 2 nevladine organizacije, 2 privredne komore i 3 individualna preduzeća. Bavi se regionalnim razvojem, prekograničnom saradnjom, podrškom malim i srednjim preduzećima i opštom promocijom poljoprivrede i ruralnog razvoja, a pruža podršku stvaranju lokalnih akcionih grupa. Zajedno sa drugim nevladinim organizacijama radila je na stvaranju Mreže za ruralni razvoj, paralelno sa tim procesom u Srbiji, Republici Makedoniji i Crnoj Gori.

Kosovo

Preko 60% stanovništva Kosova živi u ruralnim područjima. Politička neizvesnost vezana za status teritorije odložila je napredak u pristupanju EU, ali je Kosovo dobilo EU pomoć kroz niz programa. Kroz Ruralnu grant šemu država podržava modernizaciju tri poljoprivredna sektora - preradu mleka, mesa i voća i povrća. Ministarstvo poljoprivrede priprema program ruralnog razvoja 2014-2020. koji se fokusira na rast, konkurentnost i zaštitu životne sredine. Priprema ovog programa uključila je seminare sa stejkholderima kako bi se definisali prioriteti. Na nacionalnoj konferenciji održanoj krajem 2012. godine identifikovana su četiri ključna prioriteta: konkurentnost u stočarskoj i ratarskoj proizvodnji, poljoprivreda i životna sredina, stručne obuke i LEADER pristup. Održane su još sve nacionalne konferencije sa stejkholderima, a ministar poljoprivrede veruje da je ovaj niz intenzivnih razgovora sa stejkholderima učinio puno za njihovo jačanje.

Direktor nevladine organizacije "Inicijativa za poljoprivredni razvoj" potvrdio je da su ove konsultacije ministarstva pomogle u uspostavljanju dijaloga među stejkholderima. Međutim, postoji potreba za izgradnjom poverenja među samim stejkholderima, ali i između njih, lokalnih i nacionalnih organa vlasti. Neke ruralne zajednice, na primer one iz planinskih oblasti pogođene ozbiljnim odlivom stanovništva, još uvek nisu uključene u grupe

stejkholdera, i potrebni su dodatni napori kako bi se to učinilo. Neke potencijalne lokalne akcione grupe postoje, ali su slabe i nedovoljno finansirane, i postoji velika potreba za izgradnjom njihovih kapaciteta.

Turska

20 miliona ljudi, više od četvrtine ukupnog stanovništva Turske, živi u ruralnim područjima, a veliki deo njih zavisi od poljoprivrede ili neke druge lokalne industrije. Ove industrije se podržavaju kroz značajne državne programe, od kojih se neki delimično finansiraju od strane Evropske unije. Na primer, Garantna šema Anadolije obezbeđuje kredit od preko 900 miliona eura za mala i srednja preduzeća u regionima u razvoju. Nacrt Nacionalne strategije za ruralni razvoj nudi opšti okvir za aktivnosti u ruralnom razvoju. 2008. godine nacionalni IPARD 1 program ukupnog budžeta od 865 miliona eura odobren je od strane Evropske komisije. On se sada implementira u 42 od 81 provincije, a broj projekata podnetih za IPARD podršku brzo raste. Vlada priprema aplikaciju za fondove IPARD 2 programa, i promoviše LEADER pristup uz podršku vodećih nevladinih organizacija. Priličan broj nevladinih organizacija i fondacija u Turskoj aktivan je na poljima vezanim za ruralni razvoj. Neke nevladine organizacije pripadaju neinstitucionalnog mreži KKG. Ostale fondacije su, uz pomoć programa PREPARE-Partnerstvo za ruralnu Evropu, organizovale regionalne ili nacionalne konferencije i obuke. Ostaje još dosta posla na polju izgradnje kapaciteta među ruralnim stejkholderima, kao i na polju jačanja poverenja i saradnje među različitim nevladinim organizacijama, kao i između njih i organa vlasti.

Izazov (poglavlje 7)

Šta smo naučili o trenutnom stanju u odnosima među stejkholderima i organima vlasti u ovih sedam zemalja? Deluje da su najvažniji zaključci sledeći:

- *Prepoznato je da je ruralni razvoj okarakterisan dvosmernim pristupom: i odozgo ka dole, i odozdo ka gore. Aktivnost organa vlasti je ključna za uspostavljanje infrastrukture i usluga, obezbeđivanje fer uslova i kohezije, i kreiranje strategija za razvoj. Međutim, sprovođenje mnogih aktivnosti na lokalnom nivou ostaje na poljoprivrednicima, preduzetnicima, seoskim zajednicama i nevladinim organizacijama.*

- *Prihvaćeno je da državni organi i stejkholderi moraju biti povezani. Politike vlada moraju odražavati istinska realna stanja ruralnih resursa i potreba. Akteri u ruralu moraju razumeti pomoć koju mogu da dobiju od države i moraju biti osposobljeni da tu pomoć traže na izvodljive načine. Cilj mora biti dostizanje istinskog učešća stejkholdera i njihovo partnerstvo sa vladom. Takvo partnerstvo nije jednostavno zbog disbalansa moći između pojedinaca i organa vlasti, pa se upravo iz ovog razloga ruralni akteri moraju ojačati.*

- *Aktivnosti stejkholdera već obezbeđju brojne tačke rasta za budući razvoj. Ruralni predeli ovih zemalja sadrže brojne inicijative, aktivne i uspešne preduzetnike, kako muškarce tako i žene, a često ljude koji su iskustvo stekli u inostranstvu, a onda se vratili u svoje zemlje. Neki od njih izabrani su u svojim opštinama i tako uspostavili ličnu vezu između pristupa odozgo ka dole i odozdo ka gore. Ovo su ključne tačke rasta u kampanji ruralnog razvoja koji je u povoju.*

- *Međutim, široke mase ruralnog stanovništva još uvek nisu dovoljno dobro povezane sa razvojnim procesom. Brojni ruralni regioni u sedam zemalja imaju usko bazirane ruralne ekonomije, nizak prosečni prihod, nezaposlenost, odliv mladih ljudi, lošu infrastukturu i jazove u socijalnim uslugama. Ključno je što postoji stotine hiljada malih farmi, koje se mnogostruko u nepovoljnom položaju, I koje se često osećaju nemoćno. Moramo pronaći načine da ojačamo i diversifikujemo ekonomije ovih oblasti pre nego što one buduotvorene za kompletan šok koji nosi konkrencija u EU.*

- *Brige stejkholdera vezane su za široki opseg razvoja. Budući uspeh ruralnih zajednica i ruralnih ekonomija ne zavisi samo od mera sadržanih u politikama ruralnog razvoja, već i niza drugih faktora kao što su putevi, vodosnabdevanje, škole i visoko obrazovanje. Dakle, potreban je u potpunosti integrisani pristup razvoju ruralnih regiona. Moguće je da će sve relevantne politike i programi morati da se "ruralno overe", osnosno da će biti podvrgnuti proceni njihovog potencijalnog uticaja na blagostanje ruralnih zajednica.*

- *Politike i prakse u ruralnom razvoju se još uvek oblikuju. Neke vlade već nekoliko godina imaju politike ruralnog razvoja na snazi, i one su obično usredsređene na direktnu podršku poljoprivrednicima. Sve vlade trenutno pripremaju ili ažuriraju svoje politike, sa širim fokusom. Očekuje se da pet zemalja podnese IPARD 2 programe. Dakle, ukazuju se prilike za zaokruženi pristup ruralnom razvoju, sa srazmernom potrebom za punim radnim odnosima između vlada i stejkholdera.*

- *Uloga različitih nivoa vlasti nije potpuno jasna. U zemljama Zapadnog Balkana vlast se sprovodi na dva nivoa - opštinskom i državnom. I jedan i drugi mogu preduzimati mere i aktivnosti na planu ruralnog razvoja. Ova dvojna struktura ima veliki potencijal i vrednost s obzirom na to da opštine mogu prilagoditi javne aktivnosti i finansiranje specifičnim potrebama svog stanovništva, kao i zbog toga što su opštine bliže ljudima, a samim tim pristupačnije ruralnim stejkholderima od centralnih vlasti. Međutim, stejkholderi nemaju jasan utisak komplementarnosti nacionalnog i opštinskog nivoa u radu na ruralnom razvoju. Postoje velike varijacije u nivoima aktivnosti, ili čak nedostatak aktivnosti na opštinskom nivou. Nema sistematske baze za javnu inicijativu na seoskom nivou, koja bi održala usluge potrebne ruralnim zajednicama, dok u mnogim selima u Turskoj izabrani muhtar može preduzeti takvu incijativu.*

- *Mehanizmi za povezivanje vlada i stejkholdera se pojavljuju. Sve vlade u ovih sedam zemalja su, u različitim obimima, uključivala stejkholdere u proces pripreme srategija i programa za poljoprivredu i ruralni razvoj. Glavni fokus*

bio je na informacijama i konsultacijama, ali postavljeni su određeni temelji za kompletnije učešće i partnerstvo. Ovo su važni prvi koraci u izgradnji saradnje i poverenja između nacionalnih struktura i stejkholdera koji će igrati ključnu ulogu u razvojnom procesu. Međutim, jako veliki broj stejkholdera još uvek ne može da se uključi u proces donošenja politika.

- *Postavljen je temelj za izgradnju partnerstva. U nekim od zemalja preduzeti su značajni koraci ka uvođenju koncepata partnerstva i LEADER pristupa. Nekoliko zemalja već ima mreže subregionalnih partnerstava ili potencijalnih lokalnih akcionih grupa. Dakle, postoji osnov za fazno uvođenje LEADER pristupa kao važnog elementa budućih programa ruralnog razvoja, i vodećeg mehanizma za saradnju među vlastima i stejkholderima.*

- *Stvorene su vredne mreže. Ključni adut za napredak ka efikasnom lokalnom razvoju na Zapadnom Balkanu jeste porodica mreža za ruralni razvoj u najmanje četiri zemlje. Ove mreže, nezavisne od nacionalnih vlada, ali priznate od istih, predstavljaju ključne tačke za kontakt i saradnju između opština i nevladinih organizacija. One se mogu direktno povezivati i komunicirati sa stejkholderima, mogu podsticati stvaranje grupa proizvođača, zadruga i udruženja, a mogu i promovisati aktivnosti na seoskom nivou. One su ključni deo "arhitekture" budućih razvojnih struktura u ovim zemljama.*

Šansa (poglavlje 8)

Šta ovi nalazi govore o budućim odnosima između organa vlasti i stejkholdera u ovim zemljama?

Ukoliko imamo istinsku nameru da ojačamo stejkholdere, i izgradimo istinsko partnerstvo između vladajućih struktura i pojedinaca u procesu ruralnog razvoja, potrebno je da razvijemo alate koji će vladama omogućiti da izađu izvan svojih okvira i spuste se među stejkholdere, a stejkholderima da iskorače ka spoljnjem svetu i podignu se ka vladi.

Ovo je dvosmerni proces koji iziskuje napore sa obe strane.

Koji alati su nam potrebni? U našim diskusijama iskristalisali su se sledeći ključni elementi:

- Jasna uloga različitih nivoa vlasti. Građanima treba da bude jasno čime se bavi koja poluga vlasti na polju regionalnog ili lokalnog razvoja, kao i na kom nivou - centralnom, opštinskom ili lokalnom. Ovo je direktno pitanje kojim treba da se bave informativni servisi vlada koji tesno sarađuju sa opštinama i njihovim udruženjima.

- Integrisani pristupi razvoju. Kada finaliziraju novu generaciju strategija i programa za poljoprivredu i ruralni razvoj, vlade bi trebalo da naprave pregled područja planiranih aktivnosti na polji ruralnog razvoja u užem smislu,, da budu sigurne da to područje podudara sa potrebama poljoprivrednika i potrebama diversifikovanja ruralne ekonomije i jačanja usluga u ruralnim područjima, ali i da obezbede postojanje efikasnih veza između ovih programa i programa na poljima transporta, vodosnabdevanja, električne energije, i drugih usluga neophodnih ruralnim preduzećima i zajednicama, a kojima se bave druga ministarstva ili agencije. Integrisani razvoj treba primeniti i na opštinske aktivnosti vezane zs ruralni razvoj i lokalno partnerstvo i LEADER grupe.

- Podrška marginalnim područjima i zajednicama malih poljoprivrednih gaudinstava. Ove zemlje imaju mnogo marginalnih područja i zajednica malih poljoprivrednih gazdinstava koje zahtevaju hitnu pažnju svojih vlada. One su još uvek dom za stotine hiljada ljudi, pa ukoliko se dozvoli nastavak nazadovanja, kvalitet njihovih života će se pogoršati. Ove oblasti daju doprinos nacionalnim ekonomijama kroz hranu, drvo i druge resurse. U njima se nalaze ekosistemi, predeli i kulturno nasleđe kojima je potrebno efikasno čuvanje i upravljanje. Stoga vlade treba da usredsrede svoje napore u integrisani pristup sprovođenja promene u poljoprivrednim strukturama u ovim oblastima, kao i diversifikaciju svojih ekonomija u cilju nadoknade gubitka radnih mesta u poljoprivredi i održavanja vitalnosti zajednica. Ovo implicira paket mera kakve se sprovode u Evropskoj uniji, kao i podršku dobrih pristupačnih sistema informisanja i savetovanja kroz terenske službe, a koje realizuju konkretni ljudi u cilju izgradnje poverenja između stejkholdera i vlada.

- Jasni i otvoreni procesi informisanja, konsultacija i participacije. Vlasti na nacionalnom i opštinskom nivou treba da se usredsrede na jasan i otvoren proces informisanja i javnih konsultacija vezanih za svoje aktivnosti u lokalnom razvoju. Nakon toga potrebno je da prevaziđu nivo konsultacija i podstiču učešće stejkholdera u oblikovanju, implementaciji i monitoringu politika i programa. Takođe treba da podstiču stvaranje udruženja i nevladinih organizacija, stvaranje i jačanje demokratije na nivou sela, i stvaranje i aktivnost regionalne i nacionalne mreže, onakve kakve postoje u nekim zemljama Zapadnog Balkana.

- Revizija sistema i programa gde je to potrebno. Proces konsultacija i participacije treba da bude stvaran, a ne načelan. Potrebno je da obe strane - i vlasti i stejkholderi - zaista slušaju jedna drugu i iznalaze načine za pomirenje razlika, kao i da nađu praktična rešenja za probleme koji se javljaju. Kada god je potrebno, sisteme i programe treba revidirati. Jedan veliki program koji jasno zavređuje reviziju je IPARD, s obzirom na nizak nivo korišćenja IPARD podrške u Republici Makedoniji.

- Prilagodljive terenske službe. Terenske službe su najvažniji posrednik između organa vlasti i stejkholdera.One će imati ključno mesto u zajedničkom procesu modernizacije i adaptacije poljoprivrednih i ruralnih ekonomija Zapadnog Balkana i Turske. One će morati da drže korak sa tržišnim promenama, lancima nabavke, regulativom i sličnim pitanjima, ali i da progresivno šire svoj opseg delovanja

kako bi prihvatile i uključile druge oblike ekonomske aktivnosti i inovacije.

- Zajednička aktivnost stejkholdera. Stejkholderi iz ruralnih područja ne treba da pasivno očekuju da vladajuće strukture preuzmu kompletnu inicijativu u njihovom povezivanju. Oni treba da budu voljni za zajednički rad, spremni na međusobnu saradnju, na primer u okviru grupa proizvođača, sindikata mehanizacije, udruženja i ostalih načina zajedničkog delovanja. Postoji potreba za negovanjem hrabrosti kod stejkholdera i izgradnjom poverenja, kako među njima, tako i između njih i javnih agencija na svim nivoima.

- Liderstvo u selima. Putujuće radionice otkrile su dva upadljiva primera seoskih lidera koji su preuzeli inicijativu i podstakli kolektivnu energiju i akciju lokalnog stanovništva na način koji je promenio kvalitet života, kao i društvene i ekonomske prilike u seoskoim zajednicama. Ove zemlje bi imale mnogo koristi od daljih inicijativa te vrste. Vlade i opštine treba da razmotre mogućnosti i načine koji bi podstakli stvaranje seoskih lidera i kreiranje inicijativa na nivou sela.

- Ekspanzija LEADER pristupa. LEADER može biti moćna alatka koja povezuje različite sektore subregionalnog nivoa, kao i za stvaranje aktivnog međusektorskog partnerstva. Uz njegovu pomoć može se dostići integrisani i inkluzivni pristup lokalnom razvoju, izgraditi kapacitet stejkholdera kako bi doprineli samom pristupu. Vladajuće strukture treba da izdvoje resurse za stvaranje partnerstava baziranih na LEADER principima u ruralnim subregionima, nadovezujući se na sve što je već na ovom planu učinjeno. Ovakvom podrškom treba upravljati tako da se omogući da partnerstva i strategije lokalnog razvoja nastaju odozdo ka gore, sa istinskom ravnotežom između javnog, privatnog i civilnog sektora.

- Kontinuirano i ojačano umrežavanje na svim nivoima. Same putujuće radionice predstavljale su vežbu umrežavanja. Pokazale su da smo svi učenici, ali i da smo svi predavači, i da jedni drugima možemo pomoći. Umrežavanje je ključni način za jačanje ruralnih stejkholdera i stvaranje partnerstava između njih i državnih agencija. Umrežavanje je potrebno je na svim nivoima, kao i između i u okviru samih zemalja. Potrebno je umrežavanje i među vladama, kako bi se razmenila iskustva i razvojni procesi. Umrežavanje može osnažiti različite grupe i kategorije ruralnih stejkholdera, a može omogućiti razmenu ekspertize i uvećanje zajedničkog interesa u ekonomskom sektoru. Ono može omogućiti opštinama da unaprede svoje sposobnosti za preuzimanje vodeće uloge u lokalnom razvoju, seoskim zajednicama da razmenjuju praktična iskustva u lokalnim aktivnostima i omoguće da se čuje glas ruralnih sredina. Umrežavanje može omogućiti LEADER grupama i ostalim subregionalnim partnerstvima da razmenjuju iskustva i vrše zajednički uticaj na ukupni razvojni proces, a nevladinim organizacijama da unapređuju svoj profil i jačaju kapacitet civilnog društva na poljima društvenih pitanja i zaštite životne sredine.

- Mreže za ruralni razvoj. Potrebno je da vlade prepoznaju veliku vrednost nacionalnih mreža za ruralni razvoj koje, kao nezavisne nevladine organizacije, deluju kao stručni i objektivni posrednici između organa vlasti i stejkholdera. Ove mreže već igraju značajnu ulogu u promovisanju lokalnog razvoja baziranom na partnerstvu u četiri od sedam zemalja kojima se izveštaj bavi, a postoji verovatnoća da će imati sve veći značaj u podsticanju svesti, umrežavanju i aktivnom učešću među svim kategorijama stejkholdera. Moguće je da će vlade ostale tri zemlje želeti da podstaknu stvaranje sličnih mreža.

- Nacionalne ruralne mreže. Među IPARD merama postoji odredba za stvaranje formalnih nacionalnih ruralnih mreža (NRM) od strane vlada. Ovaj koncept je za zemlje Zapadnog Balkana i Tursku nov. Moguće je da će u doglednom vremenskom periodu pokazati da on u ovim zemljama ima vrednost. Međutim, iskustvo iz EU pokazuje da NRM imaju najveću vrednost tamo gde postoji kvalitetno uspostavljen model organizacija stejkholdera, kao i značajan nivo poverenja između ovih organizacija i vlade. Dakle, moguće je da će vlade ovih zemalja želeti da prioritet daju izgradnji kvalitetnih odnosa sa širokim spektrom stejkholdera, uz pomoć mreža za ruralni razvoj, pre nego što razmotre stvaranje formalnih nacionalnih ruralnih mreža.

- Izgradnja kapaciteta. U ruralnom razvoju radi se o neophodnosti promene. Promene se mogu ticati privredne aktivnosti, društvenih struktura, vladinih sistema, metoda uključivanja stejkholdera, itd. Promena zahteva i lično prilagođavanje za one koji u njoj učestvuju. Prilagođavanje nije lako i ono zahteva nove stavove, nove veštine, nove resurse. Dakle, jačanje stejkholdera u ruralu ne zavisi samo od nužnih sistemskih promena, već i od jačanja kapaciteta pojedinaca i organizacija da na promenu reaguju. Potreba za izgradnjom kapaciteta jednaka je i za stejkholdere, javne zvaničnike na nacionalnom i opštinskom nivou, i sve one koji vode udruženja, mreže i akcione grupe.

- Vreme, upornost i istrajnost. Stvaranje tesnih operativnih odnosa između stejkholdera i organa vlasti ne može se postići preko noći. Ono zahteva vreme, strpljenje i upornost da se stvore efikasni sistemi, izgradi poverenje, razviju lični kontakti i radni odnosi. Na ovo treba gledati kao na kontinuirani proces koji će trajati u godinama koje dolaze.

Ove događaje na Zapadnom Balkanu treba videti kao početak procesa jačanja ruralnih stejkholdera, i kao jačanje partnerstva između njih i vlada. Aktivnosti će sprovoditi ljudi iz ovih izvanrednih zemalja, glavne grupe i sektori stejkholdera, Lideri u selima i lokalne vlasti, nevladine organizacije i nacionalne vlade. Pri tom će biti potrebno kontinuirano liderstvo od strane mreža za ruralni razvoj, Stalne radne grupe, programa PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu, vlada i evropskih institucija.

Poglavlje 1

Prilike koje su prethodile događajima na Zapadnom Balkanu

Izazov proširenja

Kontekst vezan za događaje opisane u ovom izveštaju predstavlja proces potencijalnog proširenja Evropske unije i uključivanja zemalja Zapadnog Balkana i Turske koje se nalaze u različitim stadijumima aktivne ili potencijalne kandidature za pristupanje Evropskoj uniji. Proširenje predstavlja glavni izazov i za Evropsku uniju i za zemlje kandidate - Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Republiku Makedoniju, Crnu Goru, Srbiju i Tursku. Ukoliko se dovede do kraja, on će uniji dovesti oko 18 miliona ljudi sa Zapadnog Balkana i dodatnih 75 miliona iz Turske. Oko 30 miliona ovih ljudi živi u ruralnim područjima.

Želimo da se priključimo Evropskoj uniji, ne zbog fondova koje nam može doneti, već zato što želimo da napredujemo, hoćemo da naši poljoprivrednici prežive, hoćemo vladavinu prava i ekonomski rast. Kako bismo sve ovo ostvarili, potrebno je da budemo usredsređeni na sebe, čak i sebični: treba da preuzmemo odgovornost. Boban Ilić, generalni sekretar, Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj

Predpristupna pomoć

Zemlje kandidati su se obavezale na reforme u vladinim i drugim sistemima, što će ih progresivno uskladiti sa standardima i politikama Evropske unije. Kako bi im u ovom procesu pomogla, Evropska unija nudi podršku kroz Instrument za predpristupnu pomoć (IPA). On uključuje mere vezane za reforme u brojnim oblastima javne politike i javne uprave, među kojima je, za oblast o kojoj govorimo, najvažniji IPARD, deo IPA koji podršku daje oblasti ruralnog razvoja. IPARD se postepeno primenjuje u svih sedam zemalja. U prvoj fazi, IPARD 1, pokrenut 2007. godine, bio je dostupan Turskoj i Republici Makedoniji (kao i Hrvatskoj koja se 2013. godine priključila Evropskoj uniji i nije deo ovog izveštaja). U svojoj drugoj fazi, IPARD 2, pokrenut 2014. godine, u principu je dostupan svim zemljama o kojima se ovde radi, ali Evropska komisija trenutno očekuje da IPARD 2 programe dobije samo od Turske, Republike Makedonije, Srbije, Crne Gore i Albanije.

Pre nego što je Evropska unija ponudila podršku kroz IPARD, većina od sedam zemalja su pokrenule, ili počele da rade na nacionalnim programima ruralnog razvoja, a pod nadzorom nadležnih ministarstava. Ovi nacionalni programi se kompletno finansiraju iz sredstava relevantnih vlada. Pored ovoga, neke od zemalja koriste programe koji se finansiraju iz bilateralnih ili multilateralnih agencija. Programi koji se finansiraju iz IPARD 1 u Turskoj i Republici Makedoniji, i potencijalno iz IPARD 2 u svih sedam zemalja, postoje pored ovih drugih programa i njima direktno upravljaju nacionalne vlade koje moraju investirati u adekvatne sisteme implementacije, upravljanja i kontrole. Evropska unija odabrala je ovaj decentralizovani način upravljanja zato što on odgovara procesu podrške velikog broja relativno malih projekata za koje se očekuje da dođu od malih i srednjih poljoprivrednih gazdinstava i mikro preduzeća.

Uloga i vlasništvo svih zainteresovanih aktera nad procesom kreiranja i implementacije IPARD programa predstavlja pitanje od najvećeg značaja. Zapravo, ni jedan program neće uspešno doprineti unapređenju efikasnosti i konkurentnosti poljoprivrede i rastu u ruralnim područjima bez pažljivog sagledavanja potreba i kapaciteta lokalnih aktera. Pored podrške poljoprivrednicima, razvoj širih ruralnih privreda igra značajnu ulogu u pripremi ruralne populacije za mogućnosti da oblikuju sopstvenu budućnost. Jačanje ljudi iz ruralnih predela da uzmu učešće u kreiranju politika ruralnog razvoja i projekata kroz lokalne akcione grupe posebno je važno za inovacije i integrisanje različitih sektora i stejkholdera bez kog dugoročni održivi rast u ruralnim oblastima ne može biti postignut.

LEADER

Želja ruralnih stejkholdera za učešćem je prilično dobra, a LEADER može podstaći to učešće. *Anila Vendreša, izvršna direktorka nevladine ogranizacije "Quodev", Albanija*

Značajan element u pristupu Evropske unije ruralnom razvoju, a koji je već skrenuo pažnju među vladama i stejkholderima Zapadnog Balkana i Turske, jeste LEADER pristup. On se fokusira na stvaranje subregionalnih partnerstava između javnog, privatnog i civilnog sektora, kao i kreiranje i implementaciju strategija lokalnog razvoja od strane tih partnerstava. On predstavlja integralni deo IPARD ponude vladama u regionu. U okviru Evropske unije, LEADER je puno

učinio na polju uspostavljanja saradnje između stejkholdera na subregionalnom nivou, kao i na polju uspostavljanja dobrih odnosa između njih i vladajućih struktura. Mogao bi da postigne iste rezultate na Zapadnom Balkanu i u Turskoj: u nekim od tih zemalja već postoje lokalne akcione grupe koje funkcionišu, ili žele da funkcionišu, kao partnerstvo koje nalikuje onom kreiranom po LEADER principima.

Čovek veruje u ono što vidi: upoznavanje sa iskustvima ruralnog razvoja u Evropskoj uniji koji promoviše LEADER pristup nudi modele i rešenja koji se mogu prilagoditi lokalnim uslovima. Fouli Papageorgiou, izvestilac sa putujuće radionice u Republici Makedoniji

Stalna radna grupa (SWG)

Zemlje Zapadnog Balkana pokrivene ovim izveštajem deo su šire grupe zemalja Jugoistočne Evrope koje se susreću sa razvojnim izazovima u svojim prostranim ruralnim područjima. 2006. godine, vlade ovih zemalja odlučile su da sarađuju po pitanju rešavanja ovog izazova. One su osnovale Stalnu radnu grupu za regionalni ruralni razvoj u Jugoistočnoj Evropi (SWG). Ovu međuvladinu organizaciju čine ministarstva koja su nadležna za ruralni razvoj u šest zemalja Zapadnog Balkana, obuhvaćenih ovim izveštajem, zajedno sa Bugarskom i Hrvatskom. Misija SWG-a je da poboljša saradnju među zemljama članicama, da koordinira regionalnim inicijativama vezanim za poljoprivredu i ruralni razvoj, i da podrži proces društvenog i ekonomskog razvoja ruralnih područja u Jugoistočnoj Evropi.

PREPARE Partnerstvo za ruralnu Evropu

Paralelno sa evolucijom i razvojem misli i politike vezane za ruralni razvoj među vladama odvijala se slična evolucija u civilnom društvu i nevladinim organizacijama. Jedan od lidera u ovom pokretu bio je program PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu, kreiran 2000. godine, nakon multinacionalne putujuće radionice u Estoniji i Švedskoj koju je inicirala grupa nevladinih organizacija, a podržao Evropski parlament. Cilj programa PREPARE je jačanje civilnog društva u ruralnim područjima, podsticaj dijaloga između vlada i evropskih institucija i promocija međunarodne razmene u ruralnom razvoju. Program je započet partnerstvom između dve evropske nevladine organizacije - "Forum Synergies" i ECOVAST, a razvio se u mrežu sve većeg broja nacionalnih ruralnih mreža i nevladinih organizacija. Četiri mreže - iz Švedske, Finske, Estonije i Mađarske bile su suosnivači programa PREPARE 2000.godine. Od tada, program radi na podsticaju kreiranja nacionalnih ruralnih mreža u zemljama koje su na putu ka pristupanju Evropskoj uniji. Do 2007.godine njegovi napori bili su usmereni na zemlje koje su sada članice EU - Letonija, Litvanija, Poljska, Češka, Slovačka i Slovenija i koje sada sve imaju nacionalne ruralne mreže koje su se priključile PREPARE partnerstvu, kao i na Bugarsku i Rumuniju koje još uvek nemaju ovakve mreže.

PREPARE u Jugoistočnoj Evropi

Od 2007. godine, program PREPARE je svoju pažnju preusmerio na Jugoistočnu Evropu, uključujući zemlje Zapadnog Balkana i Tursku. Uspostavio je kontakte sa nevladinim organizacijama u svim ovim zemljama, podržao sastanke u njima, u cilju jačanja civilnog društva, a pozivao i ljude iz civilnog sektora i predstavnike vlada ovih zemalja na godišnja okupljanja i putujuće radionice koje se u poslednjih nekoliko godina održavaju u Jugoistočnoj Evropi (svaki put u drugoj zemlji). Ova aktivnost dovela je program PREPARE u kontakt sa SWG, pa su ove dve organizacije 2007. godine potpisale Memorandum o saradnji kao osnov za zajednički rad. SWG i PREPARE aktivno podstiču stvaranje i rad nacionalnih ruralnih mreža u zemljama Zapadnog Balkana, dok su ove mreže igrale značajnu ulogu u organizaciji događaja koji se opisuju u ovom izveštaju.

PREPARE gradi mostove između vlada i civilnog društva. To je dug proces unapređenja komunikacije i izgradnje povrenja. Mi nudimo i osećaj mesta u zajednici ili mreži kojoj ljudi pripadaju, ali i osećaj zajedničkog prostora koji delimo kao građani Evrope na kom možemo da dajemo i primamo uzajamnu podršku. Hans Lorenzen, predsedavajući PREPARE organizacione grupe

Панел на Завршната конференција (од лево) Петар Ѓорѓиевски, Мрежа за рурален развој на Република Македонија; Валентина Стојановиќ-Туфа, Шеф на кабинетот при Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство – Република Македонија; Данило Голубовиќ, Државен секретар, Министерство за земјоделство, Србија; Dirk Ahner, Претседавач на конференцијата; Dacian Cioloş, Европски комесар за земјоделство и рурален развој; Проф. Д-р Петер Ивановиќ, Министер за земјоделство, Црна Гора, Ратко Батаковиќ, Мрежа за рурален развој на Црна Гора; Драган Роганoвиќ, Мрежа за рурален развој на Србија.

Poglavlje 2

Svrha i oblik događaja

Koncept

Sredinom 2013. godine, program PREPARE sugerisao je Stalnoj radnoj grupi da je pravo vreme za jedan multinacionalni događaj na Zapadnom Balkanu, koji će se fokusirati na jačanje stejkholdera iz ruralnih oblasti i izgradnju bližih operativnih odnosa između ruralnih stejkholdera i vlada. Centralni koncept bila je postavka da efikasan ruralni razvoj u zemljama kao što su one na Zapadnom Balkanu i Turska zavisi i od aktivnosti vlada i od aktivnosti ruralnih aktera. Vlade obezbeđuju ključne političke okvire, finansijsku i drugu vrstu podrške, kao i investicije u javnu infrastrukturu i servise. S druge strane, stejkholderi preuzimaju vođstvo u mnogim aspektima privrednog, društvenog i kulturnog razvoja. Ruralni akteri, poput poljoprivrednika, preduzeća, zadruga, lokalnih zajednica, nevladinih organizacija, i slični, imaju korene u ruralnim područjima, dok i lično i kolektivno razumeju potrebe i resurse tih područja. Dakle, izuzetno je važno da ove dve strane zajedno rade, da vlade uključuju ruralne stejkholdere u kreiranje i implementaciju politike, i da se akteri iz ruralnih oblasti podstiču i osnažuju za preuzimanje inicijativa koje idu u susret potrebama i dodaju vrednost resursima njihovih ruralnih predela.

Jačanje stejkholdera i zajednica ruralnih područja jednako je važno kao i političke odluke i administrativne pripreme. To je način na koji se obezbeđuje istinska integracija i istinski napredak u procesu ruralnog razvoja. *Dacian Ćolos, komesar za poljoprivredu i ruralni razvoj*

Partnerstvo koje je pokrenulo događaj

Stalna radna grupa prihvatila je ovaj koncept, a zatim su se program PREPARE i SWG obratili evropskom komesaru za poljoprivredu i ruralni razvoj, Dacianu Čolosu. On je podržao ovaj predlog i sa Štefanom Fileom, komesarom za proširenje i susedsku politiku, dogovorio da zamole tim programa Evropske komisije za tehničku pomoć i razmenu informacija (TAIEX) da organizuje ovaj događaj, u tesnoj saradnji sa SWG i PREPARE. Program PREPARE dao je predlog da se događaj organizuje u formi multinacionalnih putujućih radionica u tri zemlje Balkana koje će biti praćene kombinovanom konferencijom kako bi se sabrali zaključci sa svih radionica. Odlučeno je da se radionice održe u Srbiji, Crnoj Gori i Republici Makedoniji. Nacionalne ruralne mreže i nadležna ministarstva ovih zemalja pozvani su da se priključe organizacionom timu.

Naziv i ciljevi događaja

Partneri su se dogovorili da naziv i ciljevi događaja budu:

Naziv -"Jačanje ruralnih stejkholdera i LEADER pristup: unapređenje učešća stejkholdera u razvoju i implementaciji politika poljoprivrede i ruralnog razvoja u zemljama Zapadnog Balkana i Turskoj

Ciljevi – Podići nivo svesti među stejkholderima iz ruralnim područja, posebno lokalnih akcionih grupa, o načinima za njihovo uključivanje, učešće i saradnju u kreiranju politika i donošenju odluka na nacionalnom nivou; skrenuti pažnju državnih uprava i donosilaca odluka na značaj postojanja struktuiranih mehanizama za uključivanje stejkholdera, posebno lokalnih aktera u ruralnim područjima, u kreiranje i implementaciju politika poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Kada želim da istaknem politička pitanja, ja koristim ad hoc komisije u čiji rad su uključeni stejkholderi. Njih vidim kao " džudo timove sa crnim pojasom" koji su spremni da efikasno rešavaju probleme. Ukoliko radite samo u pravcu odozgo ka dole, možete da propustite mnoge cake. Edmond Panariti, albanski ministar poljoprivrede, ruralnog razvoja i vodoprivrede

Putujuće radionice

Najvažniji element ove inicijative bio je niz putujućih radionica u ruralnim oblastima Srbije, Crne Gore i Republike Makedonije. Putujuće radionice organizovane po modelu koji je program PREPARE prvi realizovao predstavljaju način za podsticaj direktnog i ličnog kontakta između stejkholdera iz ruralnih predela i vladinih zvaničnika, a koje pritom nude mogućnost za proveru realnog stanja na obe strane. Učesnici posećuju niz preduzeća ili inicijativa, susreću se sa ruralnim akterima i razgovaraju o odnosima sa vlastima koje imaju ili koji su im potrebni, kao i o želji i mogućnosti da uzmu učešće u razvojnom procesu. Tu vide praktične primere saradnje između stejkholdera i organa vlasti, i razvijaju ideje o načinima kojima se takva saradnja neguje.

Učesnici

U cilju postizanja najveće moguće koristi od multinacionalnog događaja, u putujućim radionicama su učestvovali ljudi iz svake zemlje domaćina, iz ostalih zemalja Zapadnog Balkana, iz Turske

i iz Evropske komisije. Bilo je ukupno 90 učesnika - 15 iz svake zemlje domaćina, po 3 iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova i Turske, dok je ostatak došao iz programa PREPARE, organizacije SWG, Evropske komisije. Radionicama su prisustvovali i EU eksperti koji su imali ulogu izvestilaca. Među učesnicima iz svake zemlje bio je jednak broj vladinih zvaničnila i stejkholdera iz ruralnih područja. Ovakav spoj doveo je do žive razmene iskustava između različitih zemalja i različitih sektora.

Jedno je sedeti u kancelariji u nekom glavnom gradu i pisati politike. Drugo je obuti čizme i susresti se sa realnošću. Treba da budemo spremni da odemo na najniži nivo, da se povežemo sa poljoprivrednicima i pronađemo seoske lidere. *Darko Konjević, Ministarstvo poljoprivrede, Crna Gora*

Format putujućih radionica

90 učesnika bilo je podeljeno u šest putujućih radionica, od kojih su se po dve odvijale u svakoj od zemalja domaćina. Svaka radioničarska grupa putovala je u različit ruralni region na dva dana - 31. marta i 1. aprila 2014, dok su posete različitim ruralnim preduzećima, zajednicama ili lokalnim akcionim grupama bile prethodno dogovorene. Na svakom mestu učesnici su imali vremena za razgovor sa stejkholderima, dok bi na kraju dana sumirali utiske o onome što su videli.

Nacionalne konferencije

Dan nakon putujućih radionica, 2. aprila 2014, u svakoj od zemalja domaćina održana je po jedna nacionalna konferencija. Učešće su uzeli članovi grupa dve putujuće radionice, kao i predstavnici vlade, lokalnih vlasti i stejkholderi iz ruralnih oblasti. Na konferencijama su predočeni izveštaji sa putujućih radionica iz odgovarajućih zemalja, zatim su sledile generalne debate o izazovima za partnerstvo između vlada i stejkholdera iz ruralnih predela. Vodile su se detaljne diskusije o ulozi stejkholdera i mehanizmima koji bi im omogućili da učestvuju u kreiranju i implementaciji politike, a ovome su dodate priče o uspešnim primerima iz zemalja članica Evropske unije. Predstavnici organa vlasti i stejkholderi mogli su da se posvete stvaranju i jačanju operativnih odnosa. Rezultati događaja iz svake zemlje sumirani su u prvom delu ovog izveštaja.

Multinacionalna konferencija

Konačni element u nizu događaja bila je Završna konferencija održana u Briselu 8. aprila 2014, na kojoj su učestvovali komesar Dacian Ćolos, generalni direktor Generalnog direktorata za proširenje, Kristijan Danielson, ministri sedam zemalja učesnica ili njihovi predstavnici, brojni učesnici putujućih radionica i nacionalnih konferencija koje su prethodile ovoj konferenciji, kao i pozvani eksperti i zvaničnici. Na konferenciji su predstavljeni izveštaji sa događaja iz tri zemlje domaćina o kojima se onda diskutovalo, predstavljene su prezentacije iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova i Turske, kao i uspešne priče iz zemalja članica Evropske unije koje se fokusiraju na ruralne mreže i lokalno partnerstvo. Vodila se opšta debata o izazovima za partnerstvo između vlada i ruralnih stejkholdera u procesu kreiranja i implementacije programa ruralnog razvoja. Evropska komisija, vlade IPA zemalja i vodeće grupe stejkholdera obavezale su se da će stvarati i jačati radne odnose. Zaključci konferencije čine osnov drugog dela ovog izveštaja.

Liste učesnika, kao i programi putujućih radionica, nacionalnih konferencija i završne konferencije nalaze se u aneksima ovog izveštaja.

Poglavlje 3

Provera realnosti u ruralnoj Srbiji

Zemlja

Srbija je još uvek najvećim delom ruralna zemlja. 65% teritorije Srbije čini poljoprivredno zemljište, a još 30% je pod šumama. Od ukupno 7,2 miliona stanovnika, 58% živi u ruralnim područjima, a njih oko dve trećine se u potpunosti ili delimično oslanja na poljoprivredu ili šumarstvo kao izvor sredstava za život. Ove dve industrije čine oko 10% nacionalnog BDP-a i 23% ukupnog izvoza Srbije, a zapošljavaju 21% nacionalne radne snage (u poređenju sa prosekom od 5% u EU). Stoga ne iznenađuje činjenica da Srbiji sa BDP-u po glavi stanovnika koji je niži nego u bilo kojoj zemlji u EU, a stopa nezaposlenosti od 23%, na visoko mesto prioriteta postavlja modernizaciju i održivost poljoprivrede.

Struktura poljoprivrede

Modernizacija nije lak zadatak. Od 631.000 poljoprivrednih gazdinstava skoro polovina ima površinu manje od 2 ha, a 27% su veličine između 2ha i 5 ha. To su zapravo porodična gazdinstva, uglavnom smeštena u brdskim i planinskim područjima Centralne iJužne Srbije. Izveštaj Vlade Srbije o "malim ruralnim domaćinstvima" navodi da su manja gazdinstva "izuzetno osetljiva kategorija...skoro 50% gazdinstava vidi svoju perspektivu van poljoprivrede i u "delatnostima van farme... (ali) gazdinstva često ne prepoznaju mogućnosti angažovanja svojih članova u drugim aktivnostima na gazdinstvu ili u zajednici." Visok procenat malih farmi vode strariji članovi gazdinstva, a mnogo pripadniika mlađe generacije napuštaju zemlju. Radna snaga u poljoprivrednim gazdinstvima, a naročito vlasnici gazdinstva, imaju nizak nivo obuke, dok su mnogi svoje znanje o poljoprivredi stekli samo na farmama. Manje od 5% onih koji upravljaju gazdinstvima (osim u Vojvodini) su završili srednju poljoprivrednu školu, višu poljoprivrednu školu ili poljoprivredni fakultet.

Поддршка за земјоделството и Podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju

U ovom kontekstu, od 2004.godine najveći deo izdvajanja Vlade za poljoprivredu i ruralni razvoj usmeren je na unapređenje konkurentnosti i sada ta suma dostiže 90% od ukupne vrednosti. Svake godine, Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine objavljuje mere podrške svim poljoprivrednicima registrovanim u Nacionalnom registru poljoprivrednih gazdinstava. Najveći deo budžetske podrške ide na direktna plaćanja u oblasti razvoja tržišta i direktnu podršku proizvođačima. Međutim, konkurentnost i razvoj tržišta predstavljaju samo jedan aspekt ovog ekonomskog izazova. Izdvajanja Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine za ruralni razvoj su varirala tokom ovog perioda i trenutno iznose 3% od ukupnih sredstava, odnosno 8,2 miliona evra godišnje. Od ove sume najveći deo je usmeren na unapređenje konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, ali određena podrška se takođe usmerava na agro-ekološke mere, diversifikaciju ruralne ekonomije i (tokom poslednje godine) aktivnosti koje imaju karakteristike LEADER pristupa. Sve ove mere su u skladu sa principima Evropskog fonda za poljoprivredu i ruralni razvoj (EFARD), kao deo procesa evropskih integracija.

Strategija

Ministarstvo je završilo novu Starategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja koja uskoro treba da bude usvojena u Parlamentu. Startegija će se sprovoditi kroz novi nacionalni i EU IPARD 2 program za poljoprivredu i ruralni razvoj za period 2015-2024. Očekuje se da će IPARD 2 program biti podnet na usvajanje ove godine. Ministarstvo, koje je nedavno promenilo svoj naziv u Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, trenutno reorganizuje svoju strukturu i angažuje i organizuje obuku za dodatno osoblje koje će se baviti upravljanjem i sprovođenjem ovih programa. U Ministarstvu je prepoznata potreba za izradom strategija regionalnog i lokalnog razvoja i za uspostavljanjem saradnje među stejkholderima.

Uključivanje stejkholdera

Govoreći na Završnoj konferenciji, državni sekretar Danilo Golubović se saglasio sa potrebom da svi stejkholderi budu uključeni u suočavanje sa izazovima i pretnjama koje pogađaju ruralna područja. Minsitarstvo je osnovalo pet radnih grupa, u čiji rad su uključeni i stejkholderi, kako bi se rešila pitanja politike. Među ovim grupama je i Nacionalni savet za ruralni razvoj, koji će prerasti u IPARD Nadzorni komitet i koji uključuje predstavnike

Grupe putujućih radionica

nevladinih organizacija. Proces pripreme nove Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja obuhvatio je i konferenciju na kojoj je 200 učesnika izarazilo entuzijazam i optimizam po pitanju starategije. Kroz process javnih konsultacija dobijeno je preko 1000 pisanih komentara. Kao aktuelni predsedavajući Ministarske skupštine Stalne radne grupe, gospodin Golubović shvata da je neophodno da ministarstva sarađuju sa stejkholderima i obećao je da će promovisati takav princip. On je takođe izrazio snažnu podršku SWG programu razvoja baziranog na teritorijalnom pristupu.

Priprema za LEADER

Vlada Srbije je pre nekoliko godina prepoznala da je LEADER program moćno sredstvo ruralnog razvoja. Tokom 2007.godine ministarstvo je informisalo opštine o LEADER pristupu i ohrabrilo ih da stvaraju partnerstva sa karakteristikama LEADER pristupa. Od 2008. godine uz podršku UNDP-a, ministarstvo sprovodi projekat jačanja ruralnog socijalnog kapitala i mreža, ukjučujući i promociju LEADER pristupa. Uz podršku EU, 2011. godine pokrenut je Projekat tehničke pomoći "LEADER inicijativa u Srbiji". Trenutno postoje 24 potencijalne lokalne ackione grupe (PLAG) koja imaju sedišta u subregionima severne i centralne Srbije i ukupno pokrivaju 15% teritorije i 8% stanovništva Srbije.

Mreža za ruralni razvoj

www.ruralinfoserbia.rs

Neformalna Mreža za podršku ruralnom razvoju Srbije osnovana je 2007. godine uz podršku Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Ministarstvo je 2007. objavilo poziv nevladinim organizacijama zadostavljanje predloga za osnivanje regionalnih udruženja lokalnih organizacija koje su aktivne u ruralnom razvoju. Kao rezultat, osnovano je 16 regionalnih udruženja. Tokom 2010. godine ova udruženja su osnovala Mrežu za ruralni razvoj Srbije, kao neprofitno, nevladino udruženje koje je imalo inicijalnu finansijsku podršku države. Članovi Mreže su 16 regionalnih udruženja koja zajedno pokrivaju celu teritoriju ruralne Srbije i obuhvataju 161 opštinu. Mreža je postepeno jačala uprkos povlačenju državnih sredstava 2011. godine. Te godine je zvanično registrovana kao Udruženje organizacija civilnog društva.

Misija Mreže je da promoviše ravnomerno razvijenu Srbiju u kojoj su ruralna područja poželjno mesto za život, gde stanovništvo svojim radom doprinosi očuvanju i unapređenju vrednosti ruralnog života. Među prvim aktivnostima Mreže bio je projekat Ruralnet za izgradnju kapciteta ruralnih organizacija finansiran od strane EU. Mreža nastoji da unapredi informativno-uslužne centre za stejkholdere u ruralnim područjima i aktivno je uključena u planiranje i sprovođenje mera ruralnog razvoja. Udruženja, članice Mreže, rade sa državnim agencijama, savetodavnim službama, opštinama, poljoprivrednicima, preduzetnicima i drugim stejkholderima i dale su svoj doprinos mnogim inicijativama opisanim u ovom poglavlju. Mreža je članica Balkanske mreže za ruralni razvoj i PREPARE Partnerstva za ruralnu Evropu.

Regionalne razvojne agencije (RRA) mogu da nastupaju u svojstvu medijatora u kominikaciji između centralnih (nacionalnih) i lokalnih nivoa. One mogu direktno da podstaknu i unaprede formiranje razvojnih mehanizama u ruralnim područjima, kao što su lokalne akcione grupe, udruženja poljoprivrednih proizvođača, zadruge, udruženja žena, mladih itd, jer su one aktivne u umrežavanju na teritorijama koje pokrivaju. Zaposleni u RRA su stručni i obučeni za pisanje projekata i apliciranje za EU sredstva i na taj način mogu da pomognu ruralnom stanovništvu da apsorbuju predpristupne fondove za ruralni razvoj. *Jasminka Luković Jagličić, Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja, Srbija.*

Lokalne vlasti

Osnovne jedinice lokalne samouprave u Srbiji su 24 grada, od kojih većina ima više od 100.000 stanovnika; i 150 opština čija populacija varira između 2.500 i 64.000 stanovnika. Teritorija svakog grada ili opštine obuvata grad ili mesto (po kome dobija naziv) i okolna sela. Na čelu lokalne samouprave je predsednik,

koji se u gradovima zove gradonačelnik. Izvršnu vlast vrši Opštinsko veće, a zakonodavnu Skupština opštine koja se bira svake četiri godine na lokalnim izborima. Predsednika i Veće bira Skupština. Lokalne samouprave poseduju svoju imovinu (uključujući i javno komunalna preduzeća) i imaju budžet. Oni mogu da donesu odluku da izdvoje novac za ruralni razvoj kroz posebne programe koje odobrava Ministarstvo poljoprivrede. Na nivou države ne postoji sistem organizovanja lokalne vlasti na nivou sela ili parohije, ali tradicija u Srbiji dozvoljava stvaranje i aktivnosti lokalnih veća koja zastupaju stavove zajednice.

Putujuće radionice

Dve grupe putujućih radionica u Srbiji su posetile dva grada Užice i Kraljevo i četiri opštine Ljig, Arilje, Ivanjicu i Novu Varoš, sve smeštene na jugozapadu zemlje. Posetili su mala poljoprivredna gazdinstva, preduzeća koja prerađuju maline, jagode i drugo voće, udruženje stočara i proizvođača sira, udruženje pčelara, tri preduzetnice, preduzeća iz oblasti zanata, kulture i seoskog turizma, dve neprofitne inicijative i jednu višestruku seosku inicijativu.

Ivan Pavlović pokazuje silažu na svojoj farmi u selu Obrva

Ključne teme

Ključne teme koje su se pojavile tokom putujućih radionica i koje su obrađene na nacionalnoj konferenciji su:

a. ozbiljne poteškoće sa kojima se suočavaju mali poljoprivredni proizvođači
b. značaj zadruga i udruženja
c. uloga dinamičnih preduzetnika
d. komercijalna preduzeća koja vode žene
e. uloga opština
f. liderstvo na seoskom nivou
g. neeksponiranost centralne vlasti

Ove teme su opisane u daljem tekstu.

Ozbiljne poteškoće sa kojima se susreću mali poljoprivredni proizvođači

Ruralna područja Srbije postaju sve siromašnija: pretpela su gubitak stanovništva tokom poslednjih 50 godina. Ruralna ekonomija je veoma usko bazirana i mogla bi biti uništena po pristupanju EU ako je ne ojačamo. Moramo da iskoristimo ovo dragoceno vreme da pokrenemo stvari. Aleksandar Bogunović, Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, Srbija

Poljoprivredna gazdinstva koja su grupe posetile potvrdila su da među malim poljoprivrednim proizvođačima postoji osećaj ugroženosti, što je predstavljeno u izveštaju Vlade "Mala ruralna domaćinstva". U stočarskim područjima, farma veličine između 2ha i 5ha jedva da može da podrži nekoliko muznih krava i goveda, a količina kajmaka i tvrdog sira dobijenih od mleka ne mogu da opravdaju troškove skupe opreme ili plasiranja robe na daleka tržišta. Porodicama nedostaje kapital da diversifikuju svoje poslovne aktivnosti. Ako nastupaju samostalno, mali proizvođači mogu da se nađu u veoma nepovoljnom položaju pri prodaji svojih proizvoda. Mnogi poljoprivrednici ne mogu lako da ostvare saradnju sa drugim poljoprivrednicima. U mnogim gazdinstvima tri ili četiri generacije žive zajedno pa su mladi primorani da rade za nisku naknadu i da traže posao u usko baziranim lokalnim ekonomijama. Ako su međutim mladi poljoprivrednici obrazovani i ako im roditelji dozvole da preuzmu aktivnu ulogu, oni mogu da započnu transformaciju poslovanja.

Ivan Pavlović *vodi gazdinstvo veličine 10ha i ima 5 muznih krava. On zarađuje za život prodajom mleka, kajmaka, i tvrdog sira, koje pravi njegova supruga, kao i mesa i povrća. Pavlović je izrazio duboko nezadovoljstvo zbog malog obima posla, niskih cena mleka uprkos njegovom visokom kvalitetu (pravila o higijeni mu onemogućavaju da prodaje mleko restoranima) i visokih troškova kredita koji su potrebni za unapređenje objekata. On ne dobija nikakve subvencije, a morao je da uloži 10.000 evra svog novca kako bi napravio skromnu mlekaru.*

Vojo Tošović *je obrazovan mladi poljoprivrednik koji radi na gazdinstvu veličine 5ha sa svojim roditeljima, suprugom i decom. Ima 0,5 ha zemljišta pod plastenikom, gde proizvodi povrće i sadnice za lokalnu prodaju.*

Sastanak sa predsednikom kraljevačkog udruženja pčelara

Sastanak sa udruženjem uzgajuvača stoke, Nova Varoš

Porodica Tošović *na preostalih 4,5 ha zemljišta proizvodi voće i povrće. Imaju tri krave i tokom zime ostvaruju prihod od prodaje kajmaka. Vojo bi želeo da proširi plastenik, ali nema mnogo zemlje na prodaju, a problem predstavlja tok gotovine i visoke kamatne stope na kredite. Zajedno sa drugim poljoprivrednicima planira da stvori grupu proizvođača. Njegova supruga želi da nastavi školovanje kako bi stekla potrebno znanje i pomogla porodičnom poslu.*

Želimo da i mali poljoprivredni proizvođači imaju "svoje mesto pod suncem". Nećemo dozvoliti da oni iščeznu.
Dragan Roganović, direktor Mreže za ruralni razvoj Srbije

Značaj zadruga i udruženja

U nekim delovima ruralne ekonomije, mala preduzeća mogu da ostvare prednost kada rade zajedno. Zadruge i udruženja mogu da obezbede veću snagu na tržištu nego što bi je imao individualni proizvođač, a i u boljoj su poziciji da vrše uticaj na politike opština ili vlade.

Udruženje Moba *okuplja preko 700 poljoprivrednih gazdinstava u 17 opština južno od Beograda. Udruženje su 2000. godine osnovala sedmorica mladih, obrazovanih poljoprivrednika koji su bili zabrinuti za svoju i budućnost svojih kolega proizvođača. Svaki član plaća pretplatu od oko 3 evra godišnje. Udruženje pomaže svojim članovima u postupku godišnje registraciju gazdinstva, koji zahteva država, i pruža smernice za apliciranje za državna bespovratna sredstva. Udruženje je nedavno otvorilo "Srpska Magaza" koji predstavlja prodajno mesto i bazu podataka za prehrambene, zanatske i proizvode agro-turizma koje nude članovi udruženja. Ovu uslugu koristi 100 članova.*

Da bi postao "formalno" prepoznat dobavljač robe ili usluga u Srbiji, "proizvođač" mora formalno da se registruje kao "pravno lice" sa najmanje jednim zaposlenim. Ovo zauzvrat zahteva mesečno plaćanje od oko 200 evra, što predstavlja minimalni iznos doprinosa. Postoji i izuzetak za proizvođače mleka i mlečnih proizvoda po kome pojedinac može da trguje do određenog dogovorenog nivoa pre nego što na snagu stupu redovan režim plaćanja. Udruženje Moba aktivno lobira da se isti princip priemeni na sve proizvode i usluge.

Udruženje stočara. *Na teritoriji Nove Varoši ima 100 proizvođača Zlatarskog sira, mekog, nepasterizovanog mlečnog proizvoda koji se tradicionalno proizvodio u blokovima od 5-10kg i slao se javnim prevozom na tržište u Beograd. Trideset ovih proizvođača, od kojih svaki ima prosečno 10 krava i proizvodi do 20kg sira nedeljno – osnovali su Udruženje stočara. Uz pomoć opštinske jedinice za Lokalni ekonomski razvoj podneli su prijavu za dobijanje oznake zaštićenog geografskog porekla za zlatarski sir i razvili su i testirali ambalažu i obeležavanje pakovanja od 1kg sira za prodaju na širem tržištu. Udruženje ima u planu da radi na centralnom objektu za sečenje i pakovanje, boljem marketingu i investicijama u tehnologiju pašnjaka na samom gazdinstvu, stočarsto i upravljanje otpadom. Ako ove aktivnosti budu uspešne biće im potrebni bolji putevi i bolje snabdevanje vodom iz javnih vodovoda.*

Udruženje pčelara iz Kraljeva, *osnovano 1898. godine, sada broji 170 članova koji imaju 6.826 košnica. Članovi udruženja sarađuju pri obukama, kupovini opreme i plasiranju svojih proizvoda na tržište. Deo su Udruženja pčelara Srbije koje ima preko 10.000 članova, i član je NALED-a, Nacionalne alijanse za lokalni ekonomski razvoj, koja obuhvata i opštine, banke i udruženja poljoprivrednika.*

Poseta sobi za suvo smrzavanje malina u prerađivačkom preduzeću "Drenovac voće" u Arilju

Pošto su uspešno predstavili svoje interese na nacionalnom i gradskom nivou, pčelari u Kraljevu dobijaju godišnju subvenciju od opštine u iznosu od 500 dinara po košnici. Njihovi proizvodi se prodaju kroz zadružnu organizaciju Srpska Magaza. Imaju za cilj da dobiju oznaku zaštićenog geografskog porekla za med iz ovog regiona

Uloga dinamičnih preduzetnika

U Srbiji postoje impresivni primeri preduzetnika koji pokazuju hrabrost i sposobnost da pokrenu preduzeće, koristeći ljudske i prirodne resurse dostupne u ruralnim područjima. Neki od preduzetnika su stekli veštine, iskustvo i ideje dok su radili u inostranstvu, a vratili su se u Srbiju kako bi pokrenuli svoja preduzeća. Oni mogu značajno da doprinesu vrednosti proizvoda, da osnaže osećaj lokalnog identiteta, kao i da otvore izuzetno važna nova radna mesta u selu. Takođe, oni mogu da okupe grupe malih proizvođača i da im ponude ugovore koji bi uveli stabilnost u ruralnu ekonomiju.

Prerada voća. *Region Arilja je poznat po malinama i dobro razvijenom lancu proizvodnje, prerade i prodaje koji vode dinamični preduzetnici. Na primer, Drenovac je moderno preduzeće za preradu voća, koje proces prerade vrši po visokim tehničkim standardima i ima godišnji promet od 1,5 miliona evra i 17 stalno zaposlenih radnika. Poseduju ugovore o "isključivom snabdevanju"sa 80 proizvođača kojima obezbeđuju sva potrebna mineralna đubriva i pesticide kao i potrebnu obuku za njihovu primenu da bi bila usklađena sa standardima preduzeća. Preduzeće je počelo rad kao hladnjača koja je proizvodila zamrznute maline za izvoz. Nedavno je vlasnik Slobodan Obradović izgradio objekat za liofilizaciju, prvi u Srbiji: on želi i dalje da investira ali ga u tome sputavaju visoki troškovi zaduživanja i potreba da se pronađe pravo tržište. Obradoviću bi dobro došla mogućnost pristupa državnim bespovratnim sredstvima.*

Jekoslav Purić *vodi porodično gazdinstvo na 8,5 ha zemljišta u opštini Nova Varoš. Ova oblast poseduje dugu tradiciju proizvodnje heljde i krupnika (spelte). Uz podršku opštinskog savetnika za poljoprivredu, gospodin Purić je odlučio da se okrene organskoj proizvodnji heljde uz podršku državnih sredstava. On je prvi poljoprivrednik koji je dostigao Organske standarde u ovom region, gde ima 100 proizvođača. Zajedno sa savetnikom, koji mu redovno pruža pomoć, veruje da je organska proizvodnja heljde, koja uz druga pozitivma svojstva ne sadrži gluten, "budućnost". Ovakav zaokret ka organskoj proizvodnji doveo je do smanjenja proizvedene količine za 30%; pored toga, tržište organskih proizvoda u Srbiji je malo tako da on dobija istu cenu za organski proizvod kao što je dobijao i ranije. Uprkos tome, Purić je rešen da nastavi i snažno je posvećen vrednosti organskih proizvoda, nadajući se da će oni postići premijsku cenu i tako obezbediti održivost njegovog gazdinstva. Ima za cilj da investira u bolju opremu za setvu, žetvu, odvajanje semena, pakovanje u džakove i skladištenje i dobro bi mu došla pomoć iz državnih sredstvava.*

Komercijalna preduzeća koja vode žene

Preduzeća koja su stvorile i vode žene mogu da ostvare poseban značaj kroz zapošljavanja ili obezbeđivanja tržišta za proizvode drugih žena.

Varošanka d.o.o, *preduzeće za proizvodnju hrane sa sedištem u opštini Nova Varoš , u potpunosti je u vlasništvu žena koje upravljaju njime i vode ga. Vlasnice su sestre; ćerka se priključila rukovođenju i sada imaju 15 zaposlenih. Preduzeće je osnovano 1990. godine i bavilo se preradom i pakovanjem divljih pečuraka, ali zbog znatnog smanjenja prinosa pečuraka usled suvog vremena prouzrokovanog klimatskim promenama bile su prinuđene da diversifikuju poslovanje. Vlasnice su se stoga okrenule proizvodnji kvalitetnih, tradicionalnih proizvoda koristeći povrće, voće i orahe iz regiona ili iz uvoza. Mogu da proizvedu i do 32.000 tegli mesečno, ali im pronalaženje tržišta predstvalja izazov. Planiraju da investiraju u nove mašine za punjenje tegli i da pronađu nova prodajna mesta.*

Zdrava hrana j*e preduzeće koje je 2009. godine u selu Vitkovac osnovala Verica Gunjić, vedra žena koja je ostala bez posla u prethodnom preuzeću, gde je radila kao računovođa. Odlučila je da iskoristi stečena znanja na tom radnom mestu i da doda vrednost voću i drugim lokalnim proizvodima u svom rodnom kraju. Pri pokretanju preduzeća nije mogla da dobije državnu pomoć jer su se "svi plašili rizika". Ona danas radi već dve godine i ima 7 sezonskih radnika koji prave i pakuju džem i slatko, a voće kupuje od pouzdanih lokalnih berača.*

Uz podršku službe za zapošljavanje angažovala je nezaposleno stanovništvo kao sezonske radnike, i kupila je opremu; a agencija Aida joj je pružila pomoć da predstavi proizvode na sajmovima u Beogradu i drugim mestima. Član je Udruženja proizvođača hrane i povrća koje je njene proizvode izlagalo na sajmovima u Fraknfurtu i Ljubljani. Ona prodaje svoje proizvode preko Srpske magaze, a nedavno je otvorila i seosku prodavnicu za svoje proizvode i kao seoski servis.

↑ Varošanka Ltd, prerada voća i povrća, Nova Varos, Verica Gunjić, tvorac kompanije "Zdrava hrana" →

Debata sa g. Gargović, rukovodiocem Odeljenja za poljoprivredu Grada Kraljeva (levo) i lokalnim liderima

Sastanak sa Dimitrijem Paunovićem, predsednikom opštine Nova Varoš

Gospođa Milojević *je 2003. godine odlučila da proširi svoj dom u selu Lopatnica kako bi otvorila pansion. Pošto savetodavne službe nisu bile dostupne, ona je ideje tražila posećujući pansione u Bavarskoj. Dobila je malu opštinsku subvenciju 2008. godine, a aplicirala je za subvenciju ili zajam kod Ministarstva poljoprivrede, ali bez uspeha. Danas ima 10 ležajeva za goste i ostvaraju preko 50% popunjenosti tokom duge letnje sezone. Ima i svoju internet stranicu za marketing; članica je lokalnog turističkog udruženja, a u marketingu joj pomaže opštinska turistička organizacija. Trenutno, koristeći vlastite resurse, radi na izgradnji lepog bazena i drugih objekata na otvorenom. Volela bi da se u selu imenuje «menadžer sela» koji bi organizovao zajednicu na seoskom nivou.*

Uloga gradova i opština

Gradovi i opštine su sve više spremni da preuzmu lidersku ulogu u lokalnom razvoju, uključujući ruralni razvoj. Oni su nadležni za poljoprivredne savetodavne službe, t.j. savetodavne usluge namenjene poljoprivrednicima putem kojih se ostvaruje značajan kontakt između vlade i stejkholdera. Mnoge opštine pripremaju ili su već pripremile strategije ruralnog razvoja koje treba da odobri Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine. Komercijalni preduzetnici koje smo prethodno pominjali su podstakli opštine na akciju, a neki od njih su se priključili opštinskim većima i postali gradonačelnici ili članovi kabineta zaduženi za razvoj. Kroz taj posao oni mogu da primene svoje komercijalne veštine i znanje o podršci javnog sektora koja je potrebna preduzećima, kao što je na primer ulaganje u infrastukturu ili subvencionisani krediti.

Milan Stevanović, *zamenik predsednika opštine Arilje, je mlad čovek koji je uz pomoć stipendije studirao ekonomiju u inostranstvu; vratio se u svoj rodni kraj da pomogne u vođenju porodične destilerije; u politiku je ušao sa ciljem da pruži podršku razvoju ovog regiona. Među direktnim korisnicima pomoći opštine Arilje je i Milomir Stojić, koji predstavlja četvrtu generaciju proizvođača malina na gazdinstvu veličine 5ha. On je nedavno povećao prinos malina na 30.000 kg/ha tako što je uz finansijsku podršku opštine investirao u protivgradni sistem i sistem za navodnjavanje. Opština je takođe delom finansirala uvođenje novih sorti maline, tačnije sorte "Polka" koja je pogodna za tržište svežih malina i koja sazreva kasnije.*

Zoran Radovanović *je treća generacija koja vodi porodičnu firmu, Floriva d.o.o, usmerenu na komercijalnu proizvodnju semena jagodičastog voća namenjenog za prodaju uzgajivačima u opštini Ivanjica, oblasti koja u se velikoj meri oslanja na poljoprivredu (više od 80% radne snage), pretežno na proizvodnju mekog voća. On je i odbornik u Skupštini opštine i rukovodilac Fonda za razvoj poljoprivrede. U tom svojstvu Radovanović je podstakao lokalne projekte, poput podizanjastaklenika za 20 malih uzgajivača lokalnog voća finasiranih od strane Turske razvojne agencije; dugo vremena je za ovaj projekat lobirao kod predsednika opštine. Ambicija mu je da se u ovom području diversifikuje lokalna ekonomija i da se doda vrednost lokalnom jagodičastom voću na tržištu organskog i svežeg voća. Opština je osnovala Potencijalnu lokalnu akcionu grupu koja je izradila Nacrt lokalne strategije razvoja.*

Dimitrije Paunović *je izabram za predsednika opštine Nova Varoš 2012. godine. Ovo je područje sa stopom nezaposlenosti većom od 28%, što je posledica, kako predsednik opštine navodi, "katastrofalne" prodaje fabrika za proizvodnju obuće, tekstila i nameštaja i turističkih kapaciteta banja*

Špekulantima koji su samo bili zainteresovani samo za preprodaju nekretnina. Gubitkom ovih indsutrija, kraj sada veoma zavisi od poljoprivrede, a u najvećoj meri od stočarske proizvodnje. Predsednik opštine je usredsređen na unapređenje lokalne ekonomije. Opština je privremeno preuzela vlasništvo nad jednim velikim praznim hotelom u pokušaju da ponovo pokrene turističku aktivnost. Preuzela je imovinu propale Zadruge sa ciljem da ohrabri mala preduzeća da koriste ta sredstva. Opština vrši pritisak na špekulante da koriste industrijsko zemljište koje su kupili ili da ga prodaju drugima koji će to da urade. Kako bi pospešio ove napore, Predsednik je uspostavio Odeljenje za lokalni ekonomski razvoj, koje vodi Marijana Dahilović, rodom iz ove oblasti, koja je pre deset godina otišla iz mesta da stekne zvanje na polju proizvodnje hrane, i komercijalno iskustvo u jednoj multinacionalnom prehrambenom preduzeću u Beogradu. Fokus rada ovog odeljenja je razvoj lokalne proizvodnje, turizma i zanatske proizvodnje hrane. U julu 2013. godine Odeljenje za lokalni ekonomski razvoj je organizovalo veliki vikend festival koji promoviše lokalnu hranu, banjski turizam, zanate i kulturu, a koji je privukao 50.000 posetilaca.

Grad Kraljevo *kroz svoj program ruralnog razvoja može da pomogne preduzećima dajući im bespovratna sredstva ili subvencionisane kredite. Program obezbeđuje sredstva u vrednosti do 50% troškova ulaganja za projekte koje su podneli registrovani poljoprivredni proizvođači, tačnije njih 8.500 od ukupno 11.700 poljoprivrednika u opštini. Grad priprema*

Poseta prodavnici grnčarije u selu Zlakusa

Saša Drndarević, inženjer, pokretač razvoja sela Zlakusa

strategiju ruralnog razvoja uz konsultacije sa radnim grupama koje okupljaju eksperte, lokalna udruženja i predstvanike poljoprivrednika i proizvođača; biće održane i javne konsultacije. Namera je da se podrži razvoj infrastukture, investicija u preradu i razvoj zadruga i udruženja (na primer, šema navodnjavanja). Program predviđa da se seoski saveti uključe u objavljivanje tendera za projekte prema pravilima koja utvrdi opština. Program daje subvencije za poljoprivrenike, na primer 1.500 dinara po osemenjenoj kravi; pruža podršku razvoju voćarstva, povrtarstva i pčelarstva. Sufinansiraju se krediti poljoprivrednika, tako da poljoprivrednik plaća samo 2% kamatu na zajam. Odbornik Gagović, načelnik Odeljenja za poljoprivredu kaže da je grad spreman da razmotri podršku formiranju zadruge malih poljoprivrednih proizvođača u kojoj bi opština imala 51% učešća u prelaznom periodu; međutim, takva inicijativa mora da potekne od samih poljoprivrenika, a i dalje se čeka na donošenje potrebnog Zakon o zadrugama.

Liderstvo na seoskom nivou

Radna grupa nije uočila postojanje široko rasprostranjene društvene inicijative na nivou sela, kakva na primer postoji u nekim Baltičkim zaemljama. Međutim, nacionalno zakonodavstvo omogućava da seoske zajednice formiraju svoje lokalne savete koji mogu da stimulišu aktivnost na nivou sela. Čini se da je za osnivanje takvih lokalnih saveta potrebna inicijativa koju bi predvodili preduzetnici ili energični pojedinci. Izuzetan primer takve inicijative je selo Zlakusa u ruralnom zaleđu grada Užica.

***Zlakusa** je selo smešteno u dolini između strmih brda. Selo ima tri ključne prednosti. Na prvom mestu je duga tradicija upotrebe domaće gline i mlevenog kamena (minerala kalcita) za izradu grnčarije kojom se sada bavi 17 porodica, a obezbeđena su radna mesta za oko 70 ljudi. Druga prednost je jedinstvena krečnjačka pećina u susednom selu Potpeć, koju već posećuje oko 6.000 ljudi godišnje, a iz koje izvire reka koja napaja vodom brojne ribnjake u dolini. Treću prednost predsatvlja Saša Drndarević, rodom iz Zlakuse, koji se vratio u selo nakon rada u Beogradu kao mašinski inženjer. Nakon povratka, prvo je pokrenuo otvaranje Etno parka "Terzića avlija" u kome posetioci mogu da vide tradicionalne kuće, postavku škole iz vremena Drugog sverskog rata, biblioteku sa naslovima o lokalnoj istoriji i slično. U Etno parku je sedište Etno udruženja "Zavičaj" koje promoviše tradicionalnu kulturu, uključujući folklor i muziku, kako za decu tako i za odrasle. Ovakve inicijative su podstakle i druge članove zajednice, kao što je udruženje žena koje vodi svoj prodajni centar za zanatske proizvode. Selo je uspelo da obezbedi otvaranje stanice na železničkoj liniji koja ide do Kraljeva; izgradili su 60 km pešačkih staza na ovom lokalitetu. 17 porodica koje se bave grnčarski zanatom su se udružile i otvorile prodavnicu za direktnu prodaju posetiocima, a nastoje da dobiju oznaku zaštićenog geografskog porekla za grnčariju Zlakuse. U svim ovim aktivnostima selo je imalo značajnu podršku Mreže za ruralni razvoj, a obezbedilo je i pomoć od grada Užica, Ambasade Sjedinjenih američkih država, u vidu dugoročne, fleksibilne pomoći; zatim, od učesnika u međunarodnim eko kampovima, Nacionalne službe za zapošljavanje koja finansira rad nezaposlenih u selu; kao i od Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja.*

Neeksponiranost nacionalnih organa vlasti

Tokom poseta grupe su veoma malo čule o akcijama ili podrški nacionalnih organa vlasti, osim što postavlja zakonski i finansijski okvir za opštinsku podršku poljoprivrednicima i ruralnom razvoju, obezbeđuje mere podrške osnovnom dohotku poljoprivrednika, uz određenu pomoć Ministarstva ekonomije i ruralnog razvoja i angažovanje radne snage putem državnog programa za nezaposlene. Pojedini poljoprivrednici su rekli da je bilo "teško dobiti" sredstva od države. Nekolicina preduzetnika koji se bave preradom ili proizvodnjom su tražili i dobili pomoć od države, a određena pomoć je dobijena od bilateralnih agencija. IPARD program još nije bio dostupan i niko nije pomenuo dobrobiti koje on može doneti. Putujuće grupe su među stejkholderima primetile određeni osećaj ravnodušnosti ili nedostatka poverenja u državu.

Zaključci

Ruralni razvoj je proces, život, ne samo gomila mera. Vremenom moramo da podržavamo taj proces, jer u protivnom neće uspeti. *Dragan Roganović, Mreža za ruralni razvoj Srbije*

Preduzetnici. Glavna inicijativa u ekonomskom delu ruralnog razvoja sada potiče od malih i velikih preduzetnika, koji pokreću nove pozitivne stvari uz veoma ograničenu podršku države. Upravo je veština i spremnost ovih preduzetnika da preuzmu rizik moćan adut za Srbiju, jer će za rezultat imati dalekosežni koristan učinak za ekonomiju i zajednice u ruralnim područjima. Ovo ukazuje na postojanje velikog potencijala u dinamičnom civilnom društvu u Srbiji koji će u potpunosti biti sposoban da nastupa kao partner državi i koji sa pravom očekuje da država uspostavi fiskalnu, finansijsku i regulatornu klimu zasnovanu na politikama i potpuno prilagođenu potrebama zajednica u ruralnim područjima. Neophodno je stalno pružati podršku postojećim inicijativima kako bi ojačale i stekle finansijsku stabilnost, a treba podržati i nova preduzeća i organizacije civilnog društva koja su u povoju.

Ministartsvo poljoprivrede i zaštite životne sredine. Trenutno izgleda da stejkholderi u ruralnim područjima koje su putujuće radionice posetile imaju malo koristi od aktivnosti Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine, osim osnovne podrške poljoprivrednicima i mogućnosti korišćenja savetodavnih usluga. Čini se da firme za preradu i proizvodnju i zajednice u ruralnim područjima trenutno ne očekuju podršku od državnih programa za ruralni razvoji niti kroz IPARD program. Bilo je pritužbi na složenost papirologije i nedostatak saradnje između različitih državnih organa. Potrebno je da Ministarstvo razmotri na koji način može da ostvari svoju veću vidljivost i efikasnost.

Putujuća radionica je bila od velike koristi za budući rad i programiranje IPARD programa. Njeni zaključci biće predstavljeni u IPARD programu kao deo procesa komunikacije, s obzirom da su omogućile odličan uvid u stanje stvari na terenu i pokazale mogućnosti za programe ruralnog razvoja. *Aleksandar Bogunović, Ministarstvo poljoprivrede Srbije*

Opštine. Nasuprot tome, preduzetnici i seoske zajednice su bili svesni podrške i često su tražili podršku opština, koja je nekada zapravo dolazi od centralne vlasti. Očigledno je da geografska blizina i lični kontakti između preduzeća i opštine doprinose postojanju svesti o podršci opštine i korišćenju te podrške. Među opštinama se, međutim, uočavaju različiti stepeni prioriteta koji se polažu na ruralni razvoj i na shvatanje potreba seoskih zajednica. Neke opštine su toliko velike da neka sela ili stejkholderi ne mogu lako da se oslone na opštinski centar.

Kontakt sa stejkholderima. Stejholderima nije jasna veza i komplementarnost između nacionalnih programa ruralnog razvoja i aktivnosti opštine na polju ruralnog razvoja, iako je to jasno definisano u Zakonu o poljoprivredi i merama podrške ruralnom razvoju. Konsulatcije sa stejholderima u formulisanju strategija i programa razvoja, kako na centralnom tako i na opštinskom nivou, su u suštini ograničene na organizovane grupe i daleko su od toga da pružaju osećaj zajedničkog vlasništva nad politikom ili partnerstva sa državom u procesu razvoja. Neophodno je u potpunosti uključiti organizacije civilnog društva i preduzeća u strategije i programe razvoja, uključujući i detaljne stavke, poput definisanja kriterijuma i principa podrške, što bi postepeno dovelo do povećanje poverenja između državnih organa i stejkholdera.

Smatram da nam je potrebna mnogo snažnija ruralna mreža na nacionalnom nivou koja će nastupati u svojstvu krovne organizaciju za lokalne stejkholdere iz ruralnih oblasti i koja će učiniti da se njihov glas jače čuje u Beogradu. S druge strane, milsim da kolege koje rade u Ministartsvu poljoprivrede i Vladi treba da iskuse sličnu putujuću radionicu u zemljama EU i sagledaju kako lokalno stanovništvo tih zemalja učestvuje u kreiranju politika. *Aleksandar Damnjanović, Srbija*

Poteškoće sa kojima se suočavaju poljoprivredna gazdinstva i preduzeća. Poljoprivredna gazdinstva i preduzeća su, bez obzira na njihovu veličinu, u različitoj meri pogođena problemima toka novca, troškova kredita (jedna osoba je navela kamatnu stopu od 20%), pristupa zemljištu kako bi proširili gazdinstvo ili poslovanje, procesima koji se tiču dobijanja statusa priznatog trgovca ili proizvođača, propisima u pogledu higijene i drugih pitanja, podrške za investiranje u savremenu opremu, efikasnog lanca marketinga, pristupa kvalitetnim savetima. Državni organi, kako sa nacionalnog tako i sa opštinskog nivoa moraju da reše ove poteškoće; da stvore jednake uslove za preduzeća svih veličina; da podstaknu i olakšaju saradnju između preduzeća; da promovišu razvoj efikasnog ekonomskog lanca uključujući proizvođače, prerađivače i distributere; i da pomognu preduzećima da obezbede pristup zemljištu i kreditima koji su neophodni za unapređene ekonomske aktivnosti. Veza između stejkholdera i državnih programa značajno može da se pospeši kroz jačanje prve linije savetodavnih službi i širenje spektra njihovih saveta koji bi obuhvatili pitanja kao što su diversifikacija gazdinstva, ruralni turizam i pomoć malim i srednjim preduzećima.

Usluge u ruralnim područjima i infrastruktura. Postoje pokazatelji koji govore o neadekvatnosti usluga u ruralnim područjima u mnogim aspektima, kao što je nepostojanje seoskih prodavnica, objekata za brigu o deci i obrazovanje odraslih. Bilo je zahteva za unapređenje infrastrukture, vodovoda i puteva, i pristupa širokopojasnom internetu (koji je trenutno na bazi optičke vidljivosti sa redovnim kvarovima i niskim kapacitetom). Dobrobit zajednica u ruralnim područjima zavisi od adekvatnosti usluga i infrastrukture. Država i opštine bi trebalo da se usredsrede na unapređenje ovih osnovnih usluga.

Lideri u selima. Osim u selu Zalkusa, malo je dokaza o postojanju lidera ili saveta na seoskom nivou. Takvi saveti bi značajno mogli da stimulišu akciju na seoskom nivou, ali izgleda da u ovom momentu njhovo formiranje zavisi od inicijative preduzimljivih pojedinaca kojih nema baš mnogo u nekim delovima Srbije.

Poglavlje 4

Provera realnosti u ruralnim oblastima Republike Makedonije

Povezivanje stejkholdera u ruralnim područjima. U cilju stvaranja sistemske osnove za povezivanje stejkholdera u ruralnim područjim i državnih sistema na način koji obezbeđuje integrisani razvoj ruralnih oblasti, vlada bi trebalo da prati sledeće savete:

a. da jasnije poveže nacionalne programe ruralnog razvoja sa aktivnostima opština koje su relativno vidljive i dostupne stejkholderima u ruralnim područjima,
b. da u skorije vreme u punoj saradnji sa opštinama i drugim stejkholderima pokrene mrežu lokalnih akcionih grupa, koje se adekvtano finansiraju, koristeći LEADER pristup i nadovezujući se na postojeću mrežu potencijalnih lokalnih akcionih grupa,
c. da podstakne i omogući opštinama i lokalnim akcionim grupama da pruže podršku razvoju i aktivnostima seoskih saveta, lidera i animatora.
d. da podrži osnivanje i rad zadruga i udruženja, zajedničkih inicijativa civilnog društva, kao i umrežavanje i razmenu iskustava među selima i opštinama,
e. da podrži autonomiju i kontinuiranu aktivnost Mreže za ruralni razvoj Srbije koja će sa svojim regionalnim udruženjima biti suštinski katalizator u procesu razvoja tokom naredne decenije.

Zemlja

Republika Makedonija je stekla nezavisnost 1991. godine kada se mirnim ptem odvojila od Jugoslavije. 2005. godine odobren joj je statuts zemlje kandidata za članstvo u EU. Evropska komisija je preporučila formalin početak pregovora za pristupanje Uniji 2009. godine, ali se oni stalno odlažu zbog primedbi Grčke koje se odnose na ime zemlje i druga pitanja. I pored toga, proces pripreme državnih sistema za usaglašavanje sa pravnim tekovinama EU se nastavlja, a izveštaj Evropske komisije o napretku zemlje beleži kontinuiran napredak u merama koje se odnose na poljoprivredu, bezbednost hrane i standarde u oblasti veterine.

Struktura poljoprivrede

Više od 50% ukupnog broja stanovnika Makedonije, koji iznosi nešto iznad 2 miliona, živi u ruralnim područjima. Poljoprivreda dominira ruralnom ekonomijom. Poljoprivreda učestvuje sa oko 10% u nacionalnom BDP-u. Poljoprivredno-prehrambeni i proizvodi ribarstva dostižu vrednost od 450 miliona evra godišnje, što čini oko 15% izvoza zemlje, a osnovi izvozni proizvodi su duvan, vino, jagnjetina i sušeno ili sveže voće. Mnogi delovi zemlje imaju plodno zemljište koje je uz toplu klimu pogodno za postizanje visoke vrednosti proizvodnje i veliku raznovrsnost proizvoda. U Makedoniji ima 510.000 ha obradivog zemljišta. Od 190.000 poljoprivrednih gazdinstva, oko 80% čine mala porodična gazdinstva veličine 1,7 ha; ova porodična poljoprivredna gazdinstva imaju 440.000 članova domaćinstava i 114.000 sezonskih radnika. 73% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje u zemlji čine ratarske kulture i hortikultura, a preostalih 27% su stočarska proizvodnja, pre svega mleko, zatim svinjsko meso, goveda, ovce i koze.

Podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju

Vlada je 2007. godine donela Nacionalnu strategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja i usvojen je zakon kojim se osniva agencija koja će upravljati odgovarajućom finansijskom podrškom. Strategija je obuvatala isti period 2007-13. i prihvatila isti opseg mera kao i Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj koji deluje u okviru EU. Strategija je sprovođena kroz godišnje programe za ruralni razvoj, čije je godišnje finansiranje povećano sa 24 miliona evra tokom 2005. godine na 101 milion evra u 2009. godini. Najveći deo ovih sredstava se odnosio na direktna plaćanja poljoprivrednicina, a manji iznosi su išli za šumarstvo, veterinarske akcije i druge stavke, uključujući i sredstva za ruralni razvoj, koja su u 2009. godini iznosila 6,8 miliona evra. Namera države je da u se budućnosti više fokusira na unapređenje životne sredine, upravljanje zemljištem i diversifikaciju ruralne ekonomije.

IPARD

Republika Makedonije spada u grupu od samo tri zemlje koje su bile u mogućnosti da koriste IPARD 1 (druge dve zemlje su Turska i Hrvatska). Nacionalni IPARD 1 program za period 2007-2013. je odobrila Evropska komisija 2007. godine sa ukupnim

Putujuca grupa na sastanku sa poljoprivrednika

indikativnim budžetom od 87,53 miliona evra na bazi decentralizovanog državnog upravljanja sredstvima. Tokom 2009. godine odobrena su sredstva za tri mere:

- Investicije u poljoprivredna gazdinstva sa cijem da se unaprede standardi u zajednici,
- Investicije u preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda kako bi se ove delatnosti restrukturirale i unapredile da ispune standarde Zajednice,
- Diversifikacija i razvoj ruralnih ekonomskih aktivnosti

Od 2009. država je objavila devet javnih poziva za podnošenje prijava za IPARD fondove. Nivo korišćenja sredstva je bio nizak, što je rezutiralo da deo ukupnih sredstava bude povučen i dodeljen za projekte za ruralnu infrastrukturu u različitim delovima IPA programa. Do sada je oko 18% preostalog budžeta IPARD 1 programa opredeljeno za finasiranje oko 300 projekata. Deseti javni poziv za IPARD fondove je otvoren, ali do aprila 2014. treba da se utroši veliki deo preostalih IPARD 1 sredstava. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede trenutno priprema aplikaciju za IPARD 2 sredstva za period od 2014-2020. koji će imati isti obim kao i IPARD 1, uz dodatno šumarstvo i savetodavne službe.

Mreža za ruralni razvoj

www.ruralnet.mk

Mreža za ruralni razvoj Republike Makedonije osnovana je u Martu 2010. godine u vidu pokreta na državnom nivou koji će omogućiti da se čuje glas zajednica iz ruralnih područja. Sada ima 50 članica, nevladinih organizacija, i blisko sarađuje sa oko 1.500 seoskih lidera. Članstvo je veoma raznoliko, uključujući udruženja koja predstavljaju poljoprivrednike, žene iz ruralnih područja, zaposlene u seoskom turizmu, ekologe itd. Cilj Mreže je da mobiliše zajednice u ruralnim područjima da nastupaju kao agenti lokalnog razvoja i da učestvuju u ruralnim politikama na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i nivou EU.

U tom smislu, Mreža promoviše saradnju i uzajamnu pomoć među stanovništvom ruralnih područja, kao i protok informacija između države i civilnog društva na svim nivoima. Mreža ima za cilj da obezbedi da potrebe, glas i interesi seoskog stanovništva budu jasno izraženi i shvaćeni; i da ruralni razvoj bude na agendi svih relevantnih aktera na nacionalnom i lokalnom nivou. Mreža sada ima šest prioritetnih oblasti delovanja – pionirski rad na LEADER pristupu i stvaranje veza između stejkholdera na lokalnom nivou; ekonomsko Jačanje žena u ruralnim oblastima; poljoprivreda i šumarstvo; kulturno nasleđe kao sredstvo za razvoj ruralnih područja kroz promociju ruralnog turizma; održivo upravljanje životnom sredinom; i diversifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima. Mreža je članica Balkanske mreže za ruralni razvoj i PREPARE Partnerstva za ruralnu Evropu, kao i Evropske LEADER mreže za ruralni razvoj. Mreža blisko sarađuje sa Stalnom radnom grupom čije sedište je u Republici Makedoniji.

Pripreme za LEADER

Mreža za ruralni razvoj je učinila mnogo da u zemlji postavi temelje aktivnosti koje sadrže LEADER principe. Organizovan je niz radionica u različitim područjima kako bi se objasnio koncept javno-privatnog partnerstva u okviru ruralnog razvoja na LEADER modelu. Učesnici radionica su imali mogućnost da nauče osnovne principe ruralnog razvoja, kako da sprovedu analizu teritorije i pripreme strategiju lokalnog razvoja. Opštine su morale da izrade nacrt strategija lokalnog razvoja i da finansiraju najmanje jedan projekat u svakoj opštini. Kao rezultat, 21 opština je završila strategije, prateći sedam LEADER principa. Tokom poslednje četiri godine kroz projekte koje su finansirale Švedska agencija za međunarodni razvoj, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju i USaid pomognuto je formiranje lokalnih grupa za razvoj sa karakteristikama LEADER pristupa. Ove strategije i grupe će činiti osnovu za budući LEADER program.

Lokalne vlasti

Zbog određenih zakonskih i statističkih razloga, zemlja je podeljena na 8 planskih regiona Nakon sprovedene reorganizacije 2013.godine, osnovne jedinice lokalne samouprave su 80 opština, od kojih je 10 sastavu glavnog grada Skoplja. Opštine se razlikuju po broju stanovnika, između 3.000 i 105.000 stanovnika. One imaju ovlašćenja da podižu lokalne poreze kao i da podrže razvoj na svojoj teritoriji.

Muzej tradicionalne nošnje u selu Rezanovce

Sastanak sa meštanima sela Rezanovce u školi

Ne postoji jedan opšti obrazac za formiranje lokalnih samouprava na seoskom nivou, ali seoski saveti se mogu osnivati na inicijativu lokalnog stanovništva.

Putujuće radionice

Dve putujuće radionice su posetile ukupno osam opština u Republici Makedoniji – Staro Nagoričane, Strumicu, Pehčevo i Berovo u istočnim regionima; i Kruševo, Bitolj, Negotino i Kavadarce u južnim regionima. Susreli su se sa poljoprivrednicima, vlasnicima pansiona i drugih turističkih objekata, udruženjima žena zanatlija, seoskim zajednicama, crkvenim zvaničnicima i lokalnim akcionim grupama.

Ključne teme

Ključne teme koje su se pojavile tokom putujućih radionica i koje su obrađene na nacionalnoj konferenciji su:

a. Slabosti u zajednicama, uslugama i infrastukturi ruralnih područja
b. Izazovi sa kojima se susreću poljoprivredne zajednice
c. Uloga preduzetnika
d. Potencijal za saradnju u poljoprivredi i prehrambenom lancu
d. Potencijal za saradnju u poljoprivredi i prehrambenom lancu
f. Uloga opština
g. Potencijal za LEADER pristup/program
h. Finansiranje i reagovanje na IPARD

Ove teme su opisane i ilustrovane u daljem tekstu.

Slabosti u zajednicama, uslugama i infrastrukturi u ruralnim područjima

Mnoge zajednice u rualnim područjima su uhvaćene u začarani krug slabe ili usko bazirane ekonomije, nedostatka mogućnosti za zapošljavanje, visoke stope nezaposlenosti, iseljavanja mladih, pada broja stanovnika; neodrživosti ruralnih usluga; umanjenog kvalitet života; dalje depopulacije...Na primer, opština Kruševo beleži stopu nezaposlenosti od 34% , kao i stalno iseljavanje mladih (uključujući i mnoge visoko obrazovane mlade ljude) zbog nedostatka radnih mesta.U selu Logovordi (opština Bitolj), seoska škola sada ima samo pet ili šest đaka godišnje, dok je tokom 1990-ih bilo 30 ili 40 đaka. U mnogim selima ne postoje osnovne usluge: na primer, selo Timjanik sa svojih 500 domaćinstava (opština Negotino) nema obdanište, što predstavlja poteškoću za mlade majke kada traže posao. Putna infrastruktura, vodovod, kanalizacija i električna energija su izrazito neadekvatni u mnogim oblastima. Ove slabosti imaju posledično štetan uticaj na poljoprivredna gazdinstva i ruralna preduzeća.

Jedan izuzetak od ovog turobnog stanja je činjenica da većina ruralnih oblasti ima dobar pristup širokopojasnom internetu, čak bolji od mnogih drugih ruralnih područja u Evropi.

Selo Rezanovce. *U mnogim delovima Evropske unije zabrinutost lokalnog stanovništva zbog nedostatka usluga dovela je do direktnih inicijativa seoskih zajednica. Primer sela Rezanovce u opštini Kumanovo dokazuje da se ta vrsta inicijative može preduzeti i u Republici Makedoniji. Stanovnici sela, predvođeni dobrovoljnim seoskim savetom, su sagradili osnovnu školu, koristeći vlastita sredstva. Ovo je jedino selo u državi koje je učinilo tako nešto. Sada opština upravlja ovom školom koja ima 80 učenika. Nastavnike koji dolaze iz Kumanova plaća Ministarstvo prosvete. Roditelji učestvuju u školskim aktivnsotima, a formiran je i Savet roditelja koji broji devet članova. Nastava je na makedonskom i albanskom jeziku, a škola učestvuje u mnogim multietničkim projektima. U školi je obezbeđen prostor za mobilnog lekara koji dolazi jednom nedeljno pošto u selu ne postoji ambulanta. Ne postoji ni kulturni centar, ali lokalna zajednica može da koristi školski prostor za sve što im je potrebno. Škola je postala društveni centar u selu, a uživa poverenje i cenjena je od strane lokalnog stanovništva.*

Izazovi sa kojima se suočavaju poljoprivredne zajednice

Mala porodična poljoprivredna gazdinstva suočavaju se sa istim onim poteškoćama sa kojima se suočavaju i mala gazdinstva u mnogim drugim delovima Evrope – nedostatak zemljišta, nedostatak kapitala, slaba pregovaračka pozicija u prehrambenom lancu, niska primanja. Neka od najmanjih gazdinstava nemaju registrovan status i samim time ne ispunjavaju uslove za određene mere podrške iz državnih ili EU fondova. Mnoga gazdinstva srednje veličine, ali i neka veća gazdinstva, su ograničena nemogućnošću da steknu dodatno zemljište (delimično zbog nesigurnosti zemljišnih knjiga), nedostatkom kapitala, troškovima kredita, lošom infrastukturom i drugim faktorima. Na neka gazdinstva su negativan uticaj imale klimatske promene, tj. više temperature i smanjena

Mlečna farma u opštini Staro Nagoričane

Obučeni radnici iz Srbije kaleme vinovu lozu u preduzeću Agrokalem, Timjanik

količina padavina: ovo predstavlja izazov u pogledu navodnjavanja i razvoja novih strategija useva. Neki poljoprivrednici su morali da prestanu da gaje duvan u monokulturi. Zbog ovih i drugih razloga poljoprivrednici sve više imaju potrebu da diversifikuju svoje proizvode i tamo gde je moguće da im dodaju vrednost kako bi ostvarili pristojne prihode i postigli konkurentnost kroz saradnju.

Dva poljoprivredna gazdinstva *u selu Rezanovce, u opštini Kumanovo, mogu da posluže kao ilustracija za izazov sa kojim se suočavaju mala i srednja gazdinstva. Prvo je neregistrovano porodično gazdinstvo, veličine 4 ha koje je delom u vlasništvu, a delom pod zakupom. Najveći deo zemljišta se koristi za proizvodnju hrane za 2 krave i svinje, a mleko se koristi za proizvodnju sira i jogurta, što je ujedno i jedini izvor prihoda za porodicu. Oni nemaju mehanizaciju i nisu u mogućnosti da obezbede dodatno zemljište za zakup i navodnjavanje. Ne sarađuju sa drugim poljoprivrednicima, a nisu ni članovi nekog udruženja. Dobijaju ograničene državne subvencije i savete savetodavnih službi. Nisu tražili podršku iz IPARD programa.*

Drugo gazdinstvo ima 30ha, od kojih je 20 ha uzeto u zakup od države, a gaje uglavnom žitarice i krmno bilje. Imaju poteškoće u utvrđivanju cena prinosa pre proizvodnje zato što je teško dobiti tržišne informacije i predvideti cene. Troškovi transporta su visoki kao i ulaganje u mehanizaciju. Kao i prethodno navedeno gazdinstvo, dobijaju državne subvencije i pomoć savetodavne službe. Nisu tražili podršku iz IPARD-a zbog obimne dokumentacije i retroaktivne isplate sredstava koja (prema

Ovce na organskoj farmu u opštini Pečevo

rečima ovog poljoprivrednika) "može da potraje dve godine nasuprot državnom programu za koji treba 2 meseca".

Veliko porodično gazdinstvo *u opštini Staro Nagoričane ilustruje stav poljoprivrednika. To je gazdinstvo koje se bavi proizvodnjom mleka i mlečnih proizvoda, i ima 140 muznih karava i 150 ha zemljišta iznajmljenog od privatnih vlasnika za proizvodnju stočne hrane i kukuruza. Poljoprivrednik ima dva sina koji se nadaju da će nastaviti da se bave poljoprivredom; stoga,, on mora da udvostruči veličinu gazdinstva, ali trenutno nema raspoloživog zemljišta. Nema u planu da diversifikuje proizvodnju niti da doda vrednost na svoje mlečne proizvode, ali mora da investira u savremeniju opremu, uključujući i unapređenje higijenskih standarda. Profitabilnost njegovog gazdinstva zavisi od subvencija, međutim on izražava nepoverenje u državu sa kojom osim subvencija ne ostvaruje nikakvu komunikaciju. Ne vidi potrebu da sarađuje sa drugim poljoprivrednicima.*

Uloga preduzetnika

Kao i u Srbiji, i ovde ima izuzetnih primera preduzetnika koji su hrabri i sposobni da pokrenu preduzeće koristeći ljudske i prirodne resurse raspoložive u ruralnim područjima. Dodajući vrednost na lokalne proizvode, oni stvaraju dragocena radna mesta na selu, nude ugovore lokalnim proizvođačima i tako deluju kao pokretačka snaga lokalne ekonomije.

Popova Kula, *vinarija, hotel i restoran u opštini Demir Kapija, predstavlja u potpunosti privatnu inicijativu, sa značajnim ulaganjem, savremenim proizvodnim metodama i proizvodima visokog kvalitete.*

Usmerena je na proizvodnju vina od grožđa koje se kupuje po ugovoru od lokalnih poljoprivrednika; a diversifikovala je proizvodnju sa hotelom i restoranom, gde ima 27 zaposlenih. Sa drugim lokalnim vinarijama razmatraju mogućnost stvaranje vinske rute u subregionu, ali se čini da ne shvataju kakvu mogućnost pruža saradnja sa nizom razčiitih preduzeća u cilju promovisanja ove oblasti kao turističke destinacije. Vlasnik jednostavno komentariše da opština još nije zainteresovana za razvoj turizma.

Agrokalem *je porodično preduzeće u selu Timjanik, bazirano na poljoprivredi. Osnovano je pre 15 godina, a specijalizovalo*

se za kalemljenje i proizvodnju loznih kalemova. Postoje samo još dva takva preduzeća u državi, i Agrokalem podmiruju potrebe proizvođača vina, a ima za cilj da izvozi u EU. Preduzeće zapošljava 40 radnika, uključujući i sezonske radnike iz Srbije koji su stručni za kalemljenje. Rade na zemljištu uzetom u zakup od države. Posao su gradili pažljivo, ulaganjem profita uz zajmove banke i državna sredstva. Nisu aplicirali za EU ili IPARD fondove. Imaju dobru podršku državnih savetodavnih službi, a dobijaju savete sa Poljoprivrednog fakuleteta. Država plaća registraciju i sertifikaciju kvaliteta i pomaže im da učestvuju na sajmovima, uključujući i sajam u Minhenu koji je najveći sajam sveže hrane, Svhataju potrebu da sarađuju sa drugim proizvođačima vina i stonog grožđa kako bi mogli da se suoče sa neizvesnošću koja može da se javi u budućnosti. Agrokalem je članica Federacije poljoprivrednika, najvećeg udruženja u zemlji.

Potencijal za saradnju u poljoprivredi i prehrambenom lancu

Jasno je da postoji prostor za dalji razvoj preduzeća koja su prethodno opisana kao i za šire modele saradnje među proizvođačima i u prehrambenom lancu. Neke poteškoće sa kojima se suočavaju mali poljoprivredni proizvođači mogu se rešiti kroz međusobnu saradnju i stvaranje efikasnih veza u "prehrambenom lancu" proizvođača, prerađivača i distributera. Država pruža podršku takvim vidovima saradnje i povezivanja, naročito u onim industrijskim granama koje doprinose izvozu prehrambenih proizvoda.

Vila Dihovo *pansion u selu Dihovo (opština Bitolj) je uspešan šestogodišnji porodični posao, koji jedan inovativni preduzetnik (koji je i nastavnik) vodi po konceptu "dom daleko od doma".*

Pansion ima 4 sobe za goste i smeštaj za bekpekere (turiste koji sa ruksakom na leđima obilaze svet), a nudi domaće uzgajanu i čripremljenu organsku hranu i piće koje možete i sami da uberete, i brojne aktivnosti na otvorenom u obližnjem nacionalnom parku. Po potrebi se dodatni smeštaj može naći u selu. Rustični objekti koje je izgradio sam vlasnik se stalno unapređuju i proširuju. Vlasnik nastoji "da razmišlja kao posetilac, dočekuje sve sa osmehom i trudi se da sve bude jasno, jednostavno i praktično". Ne postoje utvrđene cene, pravila ili raspored. Nije pokušavao da dobije državne subvencije ili sredstva, a i ne namerava to da uradi. Privlači turiste iz celog sveta. Pansion je član pokreta Slow Food koji pruža podršku lokalnim i proizvođačima organske hrane; sarađuje sa drugim lokalnim proizvođačima u cilju prodaje zdrave hrane posetiocima.

Mogućnosti koje pružaju nasleđe i turizam

Zemlja ima izuzetno nasleđe predela, divljeg sveta, istorijskih spomenika, tradicionalnih zanata i drugih odlika. Ovo nasleđe potencijalno može da bude velika prednost u izgradnji kolektivnog identiteta naroda, privlačenju turista, a može da doprinose razvoju turizma kao rastućeg sektora u nacionalnoj i ruralnoj ekonomiji. Neke opštine žele da razvijaju turizam, ali još nisu u potpunosti razradili plan kako to da se uradi i (ono što je ključno) kako će se to na kreativan način odraziti na druge sektore pooput lokalno-proizvedene hrane i zanatstva. Tako da je inicijativa u ovim područjima u najvećoj meri u rukama pojedinaca ili grupa, bez strateškog konteksta.

Žensko zanatsko udruženje Cvet, *smešteno u Kruševu, koje podržava zanatlije da nastave i razvijaju tradicionalne rukotvorine i lokalnu hranu,i prenosi znanje sa starijih na mlađe generacije. Udruženje, koje je osnovano pre 15 godina i danas ima 60 radnika, predstavlja najveće pojedinačno preduzeće u opštini. Dobili su podršku od švedske agencije SIDA za razvoj proizvoda i proizvodnje. Uspeli su da izvoze svoje proizvode u Evropu i SAD. Usled eknomske krize bili su primorani da snize cene i plate zaposlenima, koji (međutim) kažu "da je bolje da rade ni za šta nego da ne rade".*

Crkva Svetog Đorđa *u Starom Nagoričanu, sa hijadugodišnjom istorijom i raskošnim freskama, priznata je kao mesto nacionalne baštine i potencijalna je turistička atrakcija. Međutim, lokalna zajednica nije okrenuta ka turizmu, a crkvene vlasti su svesne da same ne mogu da dovedu turiste u ovu oblast. Crkva treba da bude deo šire i bogatije turističke ponude, dopunjene drugim mestima u okviru strategije lokalnog razvoja koju bi mogla da inicira opština.*

Bilo bi korisno da Staro Nagoričane i Crkva Svetog Đorđa prouče jednu inicijativu iz Slovenije koja je bila podstaknuta potrebom da se stvori starteški kontekst putem koga pojedinačna dela baštine mogu da ostvare korist od turizma. U

Crkva svetog Đorđa, Staro Nagoričane – lokalitet nacionalnog nasleđa

Proizvodi udruženja tkalja "Serafim", opština Berovo

Slovenije je tokom 1990-ih stvorena ruta Putevima baštine Dolenjska – Bela Krajina koja obuhvata oko 30 pojedinačnih dela kulturne baštine – pojedinačno svako i suviše malo da bi privuklo turiste –i tako su stvorili uspešan regionalni turistički proizvod.

Uloga opština

Opštine imaju ovlašćenja da preduzmu inicijative za lokalni razvoj; mogu da podignu lokalne poreze u te svrhe i da zatraže državna sredstva.

Opština Kruševo, *smeštena u planinskom delu jugozapadnog regiona, ima 9.600 stanovnika od kojih je 40% seosko stanovništvo. Opštinsko veće nastoji da otkloni ozbiljne slabosti lokalne ekonomije koja se ogleda u stopi nezaposlenosti od 34%, stalnom odlasku mladih i obrazovanih ljudi, smanjenju tradicionalne proizvodnje ovaca za 70%, nedostatku razvoja poslovnih aktivnosti osim tekstila i visokog procenta preduzeća koja vodi jedan čovek koji je ujedno i jedini zaposleni. Veće smatra da lokalno stanovništvo nije sklono da preuzme rizik, ima nepreduzetnički, post-komunistički mentalitet, ne želi da radi u partnerstvu sa dugima i sklono je da odustane od projekta nakon faze planiranja, ostavljajući javnom sektoru da taj projekat sprovede. Turističko udruženje koje je bilo aktivno dve godine tokom trajanja projekta prekogranične saradnje, prestalo je da radi, a broj turista je nizak.*

Kako bi rešila ove probleme, opština je razvila startegiju usmerenu na turizam, napravila zonu za laku industriju, radila na privlačenju stranih investitora, organizovala obuke i podršku za start-up preduzeća i unapredila usluge i infrastukturu (puteve i vodovod) u 18 okolnih sela. Turizam je glavna oblast rasta zbog lepih planinskih pejzaža i kulturnog dobra. Ova oblast može da ponudi skijanje, planinarenje, paragajding, banje, konferencijske objekte i kulturno nasleđe. Ima 560 ležaja koji su registrovani u opštini, a tu su i mnoge privatne vile. Tokom poslednje decenije uloženo je 2,5 miliona evra u turističke objekte: 1,5 miliona evra od države za skijališne objekte plus sredstva iz USAID-a, UNDP-a, Svetske Banke, Prekograničnih programa Evropske unije, kao i od bivših stanovnika ovog mesta. Ministartsvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je smatralo da bi sredstva iz IPARD fonda bila pogodna za Kruševo, ali je opština to odbila kao isuviše složen postupak.

Potencijal za LEADER

Kao što je ranije pomenuto, Mreža za ruralni razvoj i opštine su učinile mnogo da postave temelje za LEADER program. Mnoge opštine su već pripremile strategije lokalnog razvoja, a formirane su i grupe za lokalni razvoj. Ima mnogo sposobnih ljudi u javnom, privatnom i civilnom sektoru koji bi mogli da preuzmu vodeću ulogu u stvaranju partnerstava koja su osnovna karakteristika LEADER pristupa. Ovakava partnerstva bi zatim mogla da predvode stvaranje startegija lokalnog razvoja sa velikim stepenom učešća lokalnog stanovništva. Participativno planiranje ovog tipa može biti značajno za zemlju u kojoj je regionalno planiranje centralizovano i nema puno dodira sa lokalnim stanovništvom i njihovim problemima. Lokalne strategije mogu da obezbede koherentan i integrisan kontekst kako bi lokalni stejkholderi koristili mere (subvencije, promociju izvoza, itd.), koje se sada koriste delimično.

Strumica. *Četiri opštine na jugoistoku zemlje – Strumica, Vasilevo, Bosilovo, Novo Selo- osnovale su lokalnu akcionu grupu i trenutno sarađuju sa drugim stejkholderima u ovoj oblasti sa ciljem da se oformi lokalna akciona grupa sa karakteristikama LEADER pristupa. Postoji dobra saradnja između četiri opštine i stejkholdera, a grupu aktivno podržava Mreža za ruralni razvoji i Centar za razvoj jugozapadnog planskog regiona sa sedištem u Strumici. Grupa je u procesu izrade strategije lokalnog razvoja. Do sada su održane tri radionice na kojima su učestvovali lokalni stejkholderi kako bi se razmotrio strateški dokument za osnivanje lokalnih akcionih grupa i da bi se podigla svest među širim krugom lokalnih aktera. Izvestan broj lokalnih nevladinih organizacija su takođe uključene, na primer ECO HORTI i Slow Food, koje okupljaju žene i mlade.*

Ovaj jugoistočni region sve više ostaje bez mladih ljudi koji se iseljavaju. Region obuhvata oblasti sa intenzivnom poljoprivredom, ali veliki deo obradivog zemljšta je podeljen na manje parcele što čini poljoprivredna gazdinstva neodrživim. Proizvodnja je fokusirana na ograničen broj kultura kao što su paprika, kupus, paradajz: ove kulture su ugrožene usled klimatskih promena i gubitka tradicionalnih tržišta, tako da je diversifikacija useva neophodna. Jedan skoro sprovedeni projekat o klimatskim promenama pokazao je da je potrebno sprovesti primenjena istraživanja i obuku poljoprivrednika da bi mogli da diversifikuju useve i idu u korak sa novim dostignućima. Postoji i potreba da se poboljša kvalitet i ambalaža proizvoda što može da pomogne pri dobijanje oznake zaštićenog geografskog porekla. Saradnja među poljoprivrednicima, kao i saradnja sa drugim preduzećima u regionu, poput prerađivača ili turističkih firmi, može doneti korist. Potrebno je investirati u infrastrukturu, odnosno elektičnu energiju, vodosnabdevanje i puteve.

Finansiranje i reagovanje na IPARD

Među aktivnim stejkholderima koji su se sreli sa učesnicima putujuće radionice bili su i oni koji se u potpunosti oslanjaju na svoje vlastite resurse, ali i mnogo onih koji na fleksibilan način koriste sredstva iz više različitih izvora. Izvori mogu biti krediti banaka, bilateralni donatori kao što su USAID ili Švedska agencija za međunarodni razvoj, fondacije sa sedištem u Turskoj i drugim zemljama, opštine, nacionalni fondovi za ruralni razvoj preko Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i drugi državni izvori kao što je Ministarstvo kulture. Sprovedeni projekti prekogranične saradnje (bez sredstava EU) su ocenjeni kao korisni u razvijanju pristupa, tehnologije i tržišta.

Gledajući unapred, stejkholderi su izneli niz različitih stavova o finansijskom ambijentu u budućnosti, kao što su povećane mogućnosti za izvoz, ali i veća inostrana konkurencija; izvesno postepeno povlačenje bilateralnih donatora i fondacija; potreba da se smanje troškovi kredita; potreba za većim izdavanjima države za infrastrukturu i usluge u ruralnim područjima; potreba za jednostavnim pristupom državnoj podršci pod realističnim uslovima. Poslednja tačka je dobro ilustrovana i komentarima koje stejkholderi iznose o IPARD programu. Niko od njih nije koristio sredstva ovog fonda jer su mišljenja da postoji neprihvatljiv stepen birokrartije, da retroaktivne isplate zahtevaju određeno vreme do pristupa sredstvima, kao i da postoje ograničenja u sufinansiranju i poteškoće u procesu podnošenja prijava.

Nacionalna konferencija u Skoplju

Zaključci

Integrisani ruralni razvoj. Ranije je opisan začarani krug slabe ruralne ekonomije, nezaposlenosti, iseljavanja ljudi, neadekvatnih usluga i loše infrastrukture. Međusobna povezanost svih ovih slabih elemenata ukazuje da rešenje ne može da se nađe samo u jednom sektoru delovanja. Da bi mladi, obrazovani ljudi ostali u ruralnim područjima, potrebna su im i radna mesta i adekvatne usluge. Ruralna preduzeća zavise od postojanja dobrih osnovnih usluga i infrastrukture. Stoga, politike i aktivnosti koje se odnose na ruralni razvoj moraju da budu integrisane i prilagođene rešavanju specifičnih potreba svakog regiona ili opštine. Ovo podrazumeva da je potrebno da postoji jasna povezanost i komplementarnost između politika centralne vlasti i lokalnih strategija razvoja na opštinskom nivou.

LEADER. Izvesno je da se pokretačka snaga za jačanje zajednica i ekonomija u ruralnim područjima Republike Makedonije mora zasnivati na resursima i energiji javnog sektora koji predstvaljaju država i opštine; privatnog sektora koji zastupaju poljoprivrednici i preduzetnici; i civilnog sektora koji predstavlja stanovništvo koje živi u gradovima i selima. LEADER pristup u stvaranju praktičnih partnerstava na subregionalnom nivou, koji se od kada je pokrenut 1991. godine primenjuje u velikoj meri u Evropi, pokazao se kao moćno sredstvo za ovakvo spajanje energija. Sa LEADER konceptom su već upoznati u Makedoniji, a uspostavljene su i lokalne grupe i strategije za razvoj koje predstavljaju temelje za LEADER program. Vlada radi na završnoj fazi nove grupe strategija i programa za period 2014-2020. godine koje treba da pruže okvir za pokretanje LEADER programa u potpunosti.

Mera LEADER je deo nacionalnog programa za ruralni razvoj i IPARD šeme finansiranja za period 2014-2020. Zebeležen je napredak u stvaranju potrebne zakonske regulative,ali je neophodno da Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede deluje pro-akivnije kako bi LEADER mera postala operativna. Čim se završi akredaticija i administrativne procedure, Mreža za ruralni razvoj u saradnji sa Ministarstvom treba da okupi aktere da razmene iskustva i znanja, da se informišu i promovišu LEADER pristup. *Petar Gjorgievski, Mreža za ruralni razvoj, Republika Makedonija*

IPARD. Prilikom definisanja IPARD 2 programa, Vlada i Evropska komisija bi trebalo da izvrše analizu niskog nivoa korišćenja sredstava iz IPARD 1 programa i da u skladu sa time naprave potrebne izmene. Ove izmene mogu da podrazumevaju bolje informisanje, pojednostavljeni proces apliciranja, smanjenu papirologiju, savetovanje potencijalnih aplikanata na njihovim lokacijama, brža plaćanja i jasnije veze između IPARD programa i drugih državnih sistema podrške.

Saradnja i umrežavanje. Jačanju ruralnih ekonomija u velikoj meri može da doprinese i povećanje stepena saradnje i umrežavanja među preduzećima. Takva saradnje može da ojača pregovaračku pozcijiu poljoprivrednika i drugih preduzeća; da pomogne procesu dodavanja vrednosti na poljoprivredne proizvode; da obezbedi resurse za efikasne marketinške kampanje, i da podigne glas ruralnih preduzeća u kontaktima sa državom. Neki vodeći preduzetnici su dobro razumeli ove prednosti i aktivno promovišu saradnju. Međutim, kod šireg kruga poljoprivrednika i preduzetnika izražen je snažan individualizam i nepoverenje u rad sa drugima.

Ovakav stav je deo istorijskog nasleđa, ali takođe predstavlja prepreku razvoju u okviru tržišnog sistema. Neke projekte saradnje su inicirali strani donatori, ali čim je podrška stala oni su se okončali.

Da bi se otklonile kulturne prepreke i ostvarila korist od saradnje i umrežavanja, potrebno je stalno stimulisati te aktivnosti. To može da se ostvari kroz državne podsticaje, kao što su podrška formiranju i radu grupa proizvođača; kroz savetodavni sistem kao i putem informisanja i podrške koju pružaju opštine i lokalne akcione grupe. U širem smislu, potreban je veći stepen umrežavanje između svih stejkholdera u ruralnim područjima kako bi se ostvarila korist od razmene informacija i primera dobre prakse i da bi se osnažili stejkholderu da budu glavni akteri u ruralnom razvoju i partneri državi. Mreža za ruralni razvoj pruža najvažniji podsticaj takvom umrežavanju i sazlužuje podršku i svih ruralnih stejkholdera i države.

Izgradnja kapaciteta. Zbog ranije navedenih razloga, veliki procenat ruralnih stejkholdera u Republici Makedoniji se već suočava, ili će se u budućnosti suočiti, sa izazovom koji donose promene. Ovaj izazov može da nastane zbog klimatskih promena, modernih tehnologija, higijenskih propisa, potrage za novim tržištem, potrebe

Selo Rezanovce, Republika Makedonija

da se diversifikuju usevi, zahtevnog procesa pripreme i sprovođenja strategija lokalnog razvoja i mnogih drugih uzroka. Da bi se uspešno nosili sa ovom promenom, stejkholderima su potrebni hrabrost i nove veštine, što jasno pokazuje da će potreba za savetododavnim službama, obukama i drugim vidovima izgradnje kapaciteta biti sve raširenija. Ulogu lidera u ovoj oblasti treba da preuzmu država, Mreža za ruralni razvoj, opštine i lokalne akcione grupe.

Poglavlje 5

Provera ruralne realnosti u Crnoj Gori

Crna Gora je stekla nezavisnost 2006. godine. 2008. godine podnosi kandidaturu za članstvo u EU, a status kandidata joj je dodeljen 2010. Pregovori o pristupanju su otpočeli u junu 2012. godine. U toku je proces usaglašavanja nacionalnog sistema sa pravnim tekovinama EU.

Stanovništvo i ekonomija

Crna Gora je pretežno ruralna zemlja, a stanovništvo je najvećim delom urbano (61%). U glavnom gradu, Podgoroici, živi jedna četvrtina ukupnog broja stanovnika Crne Gore koji iznosi oko 620.000. Dva su nivoa vlasti u Crnoj Gori – nacionalni i lokalni. Postoje dve gradske opštine, koje su teritorijalne jedinice Podgorice, i još 22 opštine čiji je centar jedan od gradova u ruralnom području veličine između 5.000 i 60.000 stanovnika. Nacionalnom ekonomijom dominira sektor usluga koji čini 72,4% BDP-a. Industrija, koja je najviše usmerena na proizvodnju aluminijuma i čelika i preradu hrane učestvuje u BDP-u sa 17,6%, a poljoprivreda sa 7,4%. Turizam, koji je fokusiran na obalu i istorijske gradove, ima izuzetan značaj za ekonomiju, sa preko million turista svake godine. Upravo se turizam, uključujući i specifičan ruralni turizam, smatra okosnicom budućeg ekonomskog rasta, a državna izdavanja za infrastukturu su u velkoj meri usmerena ka tom cilju.

Poljoprivreda

3Poljoprivreda dominira ruralnom ekonomijom. Pašnjaci i livade čine 90% poljoprivrednog zemljišta, a preostalih 10% je uglavnom hortikultura, vinogradarstvo i voćarstvo. U poljoprivrednoj strukturi najviše ima malih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava koja u potpunosti ili većinom obezbeđuju prihode za preko 50.000 seoskih domaćinstava, a mnoga su na nivou naturalne ili polunaturalne proizvodnje. Prosečna veličina ovih gazdinstava je 5 ha, a često su podeljena na više manjih parcela. Primetan je nedostatak savremene mehanizacije i ograničena upotrebu mineralnih đubriva i pesticida. Većina poljoprivrednika pripadaju starijoj starosnoj grupi, a nivo obrazovanje je nizak. Prehrambeni lanci su slabi kako na lokalnom tako i na regionalnom nivou; velike količine stočne hrane i hrane se uvoze iz zemalja bivše Jugoslavije.

Budućnost poljoprivrede

Gledajući u budućnost, država shvata da je hitno potrebno ojačati poljoprivredni sektor kako bi se povećala njegova održivost i konkurentnost, kao i sposobnost da apsorbuje mogućnosti koje članstvo u EU pruža. Cilj je da se u EU uđe bez "potresa" u sektoru poljoprivrede – odnosno da budu pripremljeni za takozvano "meko sletanje". Potrebno je iskoristiti prednosti koje postoje u poljoprivrednom sektoru uključujući raspoloživo zemljište, cenovnu konkurentnost nekih proizvoda, dobre uslove za organsku poljoprivredu i potencijal da se doda vrednost na tradicionalne proizvode; a treba iskoristiti i mogućnosti za povećanje izvoza vina, voća, jagnjetine i drugih proizvoda, i mogućnosti za jačanje veza između poljoprivrede i prehrambene industrije i turizma.

Govoreći na Završnoj konferenciji, Ministar poljoprivrede i ruralnog razvoja, prof. dr Petar Ivanović istakao je potrebu za promenom načina razmišljanja poljoprivrednika o agrobiznisu kako bi postali odgovorni za svoj vlastiti prosperitet i doprinos društvu. "Poljoprivrednici moraju da se okrenu ka novim idejama.. Vlada će organizovati seminare i okrugle stolove za mlađe članove seoskih porodica. Državna podrška će biti usmerena na poljoprivredna gazdinstva koja mogu da budu konkurentna: ne možemo pomoći svima. Poljoprivrednici treba vredno da rade i budu bolje organizovani: treba da shvate da mi to možemo da uradimo čak iako smo veoma mala država."

Nacionalne politike

2009. godine usvojen je Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, a Vlada je pokrenula Nacionalni program proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja 2009-2013. Ovaj program je usmeren na održivo upravljanje resursima, obezbeđivanje stabilne ponude hrane, pružanje odgovarajućeg životnog standarda seoskom stanovništvu, podizanje konkurentnosti prehrambenih proizvoda. Ove mere su zasnovane na strukturi Zajedničke poljoprivredne politike Evropske unije i postepeno se uvode. Uz pomoć Svetske banke, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja sprovodi MIDAS program podrške poljoprivrednim i prehrambenim preduzećima. Formirani su sektor za ruralni razvoj koji će delovati

Polazak prve putujuće grupe, predvođene Ratkom Batakovićem (desno), predsednikom nacionalne Mreže za ruralni razvoj

u svojstvu Upravljačkog tela za Politiku ruralnog razvoja, i Agencija za plaćanja koje treba da bude akreditovana do kraja 2014.godine. Ministarstvo zapošljava i vrši obuku dodatnog osoblja za ove timove, a priprema se i Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2014-2020.

IPARD

Kao zemlja kandidat, Crna Gora ima pravo na pomoć kroz IPARD program. Rad na IPARD programu je započeo 2010. godine, a nacrt programa za IPARD 1 je podnet Evropskoj komisija 2012. Međutim, nacionalne strukture za implementaciju i potencijalni korisnici nisu tada bili spremni za sprovođenje IPARD 1. Vlada trenutno radi na pripremi prijave za IPARD 2, i izradi nacionalne Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja. Očekuje se da će IPARD program biti usmeren na mere koje se odnose na investicije u poljoprivredna gazdinstva; investicije u preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva; i diversifikaciju i razvoj ruralne ekonomije.

Kontakt Vlade sa stejkholderima

Govoreći na Završnoj konferenciji, minister poljoprivrede i ruralnog razvoja izrazio je podršku pristupu odozdo ka gore. Naveo je da je 1600 poljoprivrednih proizvođača učestvovalo u konsultacijama o novom budžetu za podršku poljoprivredi. Država je spremna da sarađuje sa udruženjima: koristi novac prikupljen od poreza na igre na sreću kao podršku osnivanju nevladinih organizacija, ukjučujući tu i udruženja proizvođača. Očekivanje države je da će se lokalne nevladine organizacije finansirati delom od članarine, a delom kroz podršku opština. Nije dovoljno jasno da li opštine imaju isti stav..

Mreža za ruralni razvoj

Mreža za ruralni razvoj Crne Gore ima važnu ulogu u mobilisanju civilnog društva u ruralnim područjima i promovisanju koncepta ruralnog razvoja. Osnovana je 2012. godine sa ciljem da promoviše ruralni razvoj kroz razmenu informacija, ideja i dobrih praksi, kao i da promoviše partnerstvo među civilnim društvom i ojača kapacite svih njegovih članova. Vizija Mreže je da celokupno seosko stanovništvo aktivno učestvuje u socijalnom, ekonomskom i kulturnom razvoju i u očuvanju i zaštiti nasleđa onih oblasti u kojima žive. Mreža trenutno broji 18 formalnih članova – nevladinih organizacija, svaka sa sedištem su u pojedinom gradu, i izvestan broj stručnih savetnika koji ostvaruju kontakt sa nekoliko drugih gradova. Većina NVO članica je zainteresovana uglavnom za zaštitu životne sredine, promociju kulturnog i istorijskog nasleđa, obrazovanje i socijalna pitanja. Mreža teži da postepeno proširi svoje članstvo sa ciljem da se ostvari puna geografska pokrivenost ruralnih područja u zemlji i da blagovremeno Mreža može da potvrdi da govori u ime velikog dela seoskog stanovništva. U planu je održavanje radionica o transferu znanja i tehnikama ruralnog razvoja kojima raspolažu lokalne akcione grupe, kao i organizacija konferencije o porodičnim gazdinstvima.

Mreža je 2012. godine bila koorganizator prve međunarodne konferencije "Uloga civilnog društva i ruralnog razvoja na Zapadnom Balkanu" na kojoj je bilo prisutno 40 ljudi iz šest zemalja regiona. Tokom 2013. godine Mreža je zaključila dva značajna sporazuma koji su osnažili njenu ulogu. Prvo, postignut je sporazum sa mrežama za ruralni razvoj Srbije i Republike Makedonije sa ciljem da se osnuje Mreža za ruralni razvoj Balkana . Osnivanje Mreže je podržala Stalna radna grupa. Drugo, potpisan je Protokol o saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede i ruralnog razvoja koji će obezbediti međusobnu podršku i saradnju uz poštovanje samostalnosti Mreže. Pored toga, mnoge nevladine organizacije koje su članice mreže imaju dobru povezanost sa opštinama; glavni članovi nekih nevladinih organizacija su zaposleni ili su konsultanti u opštinama. Mreža je pokrenula prvi sveobuhvatni Web portal u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja - *www.ruralportal.me.*

Putujuće radionice

Obe grupe putujućih radionica su posetile Podgoricu, a zatim je svaka obišla još tri opštine - Danilovgrad, Nikšić i Virpazar (opština Bar), koje su relativno blizu glavnog grada; i Cetinje, Kolašin i Tomaševo (opština Bijelo Polje), koje su udaljenije od Podgorice. Ova razlika u udaljenosti od glavnog grada je značajna u pogledu lakše ili teže prodaje poljoprivrednih proizvoda gradskom stanovništvu. Grupe su se posetile ukupno

14 preduzeća koja se sva bave proizvodnjom različitih vrsta hrane, uključujući govedinu, mleko, sir, jabuke, drenjine, pečurke, lekovito bilje, vino, povrće i med.

Ključne teme

Ključne teme koje su se pojavile tokom putujućih radionica i koje su obrađene na nacionalnoj konferenciji su:

a. Uloga dinamičnih preduzetnika
b. Značaj zadruga i udrženja
c. Značaj podrške države
d. Potencijal koji nudi turizam
e. Širi opseg ruralnog razvoja
f. Uloga opština
g. Potreba da se ojačaju institucionalni kapaciteti

Ove teme su opisane u daljem tekstu.

Predeo brdske poljoprivrede u blizini Žabljaka, Crna Gora

Uloga dinamičnih preduzetnika

Članovi putujuće grupe su bili impresionirani mnogim preduzetnicina sa kojima su se susreli. Većina preduzetnika vodi porodična preduzeća sa snažnim "mi to možemo" duhom, koristeći ljudske i prirodne resurse raspoložive u ruralnim područjima. Neki su usmereni na tradicionalne proizvode, drugi na inovacije, ali su svi na različite načine razvijali održiva preduzeća, pronalazili tržišta, otvarali radna mesta, a u nekim slučajevima su okupljali grupe malih proizvođača i nudili im ugovore koji donose stabilnost u ruralnu ekonomiju.

Dragica Mirjačić *vodi malo inovativno preduzeće, smešteno u selu Bršno nadomak Nikšića. Ona i suprug imaju voćnjak sa stablima šljiva, jabuka i krušaka, od čijih plodova suprug pravi razne vrste alkoholnih pića (šljivovica) uglavnom za ličnu upotrebu. Dragica je započela posao praveći sok, liker i džem od plodova drenjine (latinski naziv, Cornus mas). Uspešno plasira proizvode u Crnoj Gori i šire preko kontakata sa turističkim organizacijama, regionalnim sajmovima i nevladinim organizacijama u Austriji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Ona kaže da niko drugi u selu nije zainteresovan za ovaj posao, niti je preduzimljiv na bilo koji način; ali stanovnici nekih drugih sela su uočili potencijal drenjine i pokušavaju da prave slične proizvode.*

"Plantaže a.d". *Znatno drugačiji primer je vinarija "Plantaže a.d". koja proizvodi 17 miliona boca vina godišnje i izvozi u 40 zemalja. To je najveće izvozno preduzeće u Crnoj Gori koje je osvojilo 800 nagrada na međunarodnim sajmovima. Zapošljava 700 ljudi plus 2000 sezonskih radnika migranata koji beru grožđe u vinogradu površine 2314 ha; takođe kupuju grožđe od malih proizvođača iz regiona.*

Značaj zadruga i udruženja

U nekim delovima ruralne ekonomije, mala preduzeća stiču prednost radeći zajedno. Zadruge i udruženja mogu da obezbede veću snagu na tržištu nego što bi je imao sam individualni proizvođač, a i u boljoj su poziciji da vrše uticaj na politike opština ili države. Ministar poljoprivrede i ruralnog razvoja je najavio donošenje novog zakona o zadrugama. Naglasio je ulogu udruženja u pružanju pomoći svojim članovima da razumeju kako funkcioniše tržište: Vlada će podržati udruženja u ovom poslu.

Vlado Vukotić *vodi siraru "Čevo Katunjanka" u opštini Danilovgrad. Ovo je porodično preduzeće sa sedam stalno zaposlenih radnika; snabdeva se mlekom po ugovoru sa 40 lokalnih proizvođača.*

Podrum preduzeća za proizvodnju vina "JSC Plantaže" koje izvozi vino u 40 zemalja

Fabrika za sir 'Cevo Katunjanka' in Danilovgrad

Preduzeće je član klastera proizvođača sira u južnoj Crnoj Gori koji su oformili kooperativne grupe za marketing. Gospodinu Vukotiću je koristilo što je prisustvovao seminarima i informativnim sastancima koje je organizovalo Ministarstvo poljoprivrede, a stalno dobija potrebne informacije od Ministarstva i Privredne komore. Želeo bi da može da proširi snabdevanje kvalitetnim mlekom i da se mlekari organizuju u udruženje.

***Marian Plantak** je pionir u pčelarstvu; prvi je sertifikovani proizvođač organskog meda. Aktivan je član nacionalnog udruženja pčelara koje broji 2000 članova. Ministarstvo je poverilo udruženju da u okviru MIDAS programa izradi šemu za podršku pčelarima u kupovini savremene opreme i da vrši nadzor nad pravilnom instalacijom i upotrebom te opreme.*

Značaj podrške države

Mnogi preduzetnici su ocenili da su zadovoljni informacijama, savetima i finansijskom podrškom koju pruža Ministarstvo i poljoprivredne savetodavne službe. Vlada je podržala stvaranje udruženja, kao što je „Organic Montenegro", koje predstavlja Nacionalno udruženje proizvođača organske hrane i sada ima 30 članova.

***Porodica Pantović** koju predvodi mladi poljoprivrednik poreklom iz Kanade, proizvodi mleko i meso. Koristilo im je učešće u informativnim sastancima koje je sprovodilo Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja. Dobili su sredstva kroz nacionalni MIDAS program za izgradnju nove štale. Članovi su udruženja prouzvođača govedine.*

***Porodica Bogdanović** koja živi u blizini Podgorice dobila je podršku od MIDAS programa za proširenje proizvodnje pečuraka. Podrška obuhvata pet zaposlenih tokom cele godine i dva sezonska radnika. Pečurke se prodaju na pijacama i u prodavnicama i restoranima. Porodica Bogdanović shvata potrebu za investiranjem u bolju opremu kako bi mogli da se nose sa oscilacijama u potražnji.*

***Veselin Jovović** vodi porodično gazdinstvo, sa proizvodnjom na otvorenom na površini od 15 ha i 11.000 metara kvadratnih pod plastenicima gde proizvodi povrće i lekovito bilje. Ima između 10-15 stalno zaposlenih radnika, u zavisnosti od sezone i nacionalni je igrač na tržištu direktne prodaje. Veliki deo stručnog znanja je stekao na seminarima koje je organizovala država, a imao je i pomoć Univerziteta. Koristio je kredit kroz nacionalni program da bi izgradio sistem za grejanje staklenika.*

Potencijal koji nudi turizam

U ovom trenutku turizam u Crnoj Gori je fokusiran na mediteransku obalu, uključujući i masovne turističke centre Herceg Novi, Bar i Budvu; kao i na istorijske gradove, posebno grad Kotor koji se nalazi na listi Svetske kulturne i prirodne baštine, a takođe je u primorskom regionu. Primorski turizam nudi potencijalno ogromno tržište za prehrambene, zanatske proizvode, građevinski materijal ili druge proizvode iz ostalih delova Crne Gore. Međutim, usled loših putne infrastructure i relativno nerazvijenog prehrambenog lanca, brdske i planinske oblasti severne Crne Gore ne ostvaruju mnogo koristi od ovog tržišta. Očigledno je da postoji potencijal za povećanje prometa robe unutar zemlje u ovom pogledu. Pored toga, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja prepoznaje potencijal za razvoj

Marjan Plantak, pionir u organskom prodizvostvo meda

Braća Rajković na svom malom vinogradu u selu Kući

ruralnog turizma u severnim regionima kao sredstva za diversifikaciju ruralne ekonomije i povećanje tržišta za direktnu prodaju prehrambenih i drugih proizvode iz ovog regiona.

Kod nekih preduzetnika se već javila ta ideja.

Dva brata iz porodice Rajković *kombinuju proizvodnju vina sa turizmom na svom malom gazdinstvu u Kucima. Trenutno obrađuju svega 1 ha zemljišta, a nadaju se da će ga proširiti na 3 ha. Dobili su sredsva za investicije u okviru MIDAS programa. Aktivno učestvuju u radu nacionalnog udruženja vinogradara, izlažu na sajmovima vina i ostvaruju korist kroz snažno brendiranje i direktnu prodaju.*

Lidija Martinović *je treća generacije u porodici poljoprivrednika i proizvođača meda u opštini Cetinje. Već je diversifikovala svoju proizvodnju na prehrambene, lekovite i kozmetičke proizvode.. U saradnji sa turističkim agencijama i šest drugih proizvođača meda koji su članovi malog pčelarskog udruženja, ona prodaju vrši samo direktnim putem. Nada se da će proširiti poslovanje i investirati u turističke objekte kako bi prodavala proizvode svojim posetiocima.*

Širi opseg ruralnog razvoja

Tokom proteklih godina država je najviše napora i sredstava uložila u oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja u cilju podsticanja konkurentnosti većih i preduzimljivijih poljoprivrednih gazdinstava i preduzeća za preradu hrane. To je potpuno razumljivo, imajući u vidu potrebu da se proširi nacionalna ekonomija, poveća učešće koje poljoprivreda i prehrambena industrija imaju u nacionalnom BDP-u, kao i potrebu da se ove industrijske grane pripreme za konkurenciju kojoj će biti izloženi kada Crna Gora pristupi EU. Međutim, ovako postavljeni prioriteti ne doprinose mnogo veoma malim porodičnim gazdinstvima u brdskim i planinskim delovima zemlje, gde je prosečna veličina gazdinstva manja od 2 ha, a skoro polovina poljoprivrednika imaju preko 55 godina. Čini se da državi odgovara da mnoga od ovih gazdinstava postepeno nestanu ili da se spoje, uzrokujući tako smanjenje ukupnog broja zaposlenih u poljoprivredi i povećavajući pritisak na održivost zajednica u tim oblastima. Vlada još nije usmerila pažnju na potencijal koji ima dodata vrednost drvne građe i drugih proizvoda koji dolaze sa veoma velike teritorije pokrivene državnim ili privatnim šumama na planinama – to su uglavnom bukva i bor. Neophodno je, naročito u ovim višim predelima, ali i ne samo u njima, da se što više fokusira na jačanje ruralne ekonomije i održivost usluga i infrastrukture koje su potrebne zajednicama u ruralnim područjima.

Prehrambeni, terapijski i kozmetički proizvodi koje pravi Lidija Martinović

Uloga opština

Opštine mogu da povećaju poreze na lokalnom nivou i da ulože novac u lokalni razvoj. Ministarstvo poljoprivrede podstiče opštine da pripreme vlastite strategije lokalnog razvoja. Od svih opština samo je opština Pljevlja završila izradu takve strategije. Druge opštine, poput Budve, Nikšića i Žabljaka su u procesu izrade koji prate i javne konsultacije. Međutim, stejkholderima nije još uvek jasno kakav će biti odnos opštinskih strategija i vladinih aktivnosti u ovoj oblasti. Zvaničnici dve najveće opštine Nikšić i Pljevlja, koje zajedno pokrivaju 60% teritorije zemlje i najvećim delom su planinske, su izuzetno zabrinuti za budućnost ruralnih područja u svojim opštinama. Primećuju da se ruralno stavnovništvo i poljoprivredna proizvodnja smanjuju i pokušavaju da pomognu poljoprivrednim zajednicama da diversifikuju i modernizuju proizvodnju i da zadrže mlade u selima; ali sredstva za ruralni razvoj su im veoma ograničena – 120.000 evra godišnje za opštinu Pljevlja.

"Država, lokalne vlasti i lokalno stanovništvo moraju da rade zajedno u vidu konstruktivnog trougla. Prošlo je vreme kada je sva odgovornost bila na vladi. Sada moramo da se okrenemo ljudima koji preduzimaju inicijative. Prostor za liderstvo na seoskom nivo postoji, za one koji zavređuju poverenje lokalnog stanovništva i koji umeju da pregovaraju i iznesu predloge opštinama. Opštine mogu da podučavaju stanovništvo o procedurama i da doprinesu smanjenju naivnosti koja postoji među stanovništvom i zbog koje neki pretpostavljaju da će vlada stvoriti 100% novca. Ljudi moraju biti spremni i osposobljeni da rade zajedno." *Prof. dr Petar Ivanović, ministar poljoprivrede i ruralnog razvoja*

Potreba za jačanjem institucionalnih kapaciteta

Činjenica da država shvata da je neophodno da ojača vlastite kapacitete u upravljanju ruralnim razvojem se u značajnoj meri odražava i na druge oblasti života u zemlji. Trenutno ne postoji mehanizam za koordinaciju aktivnosti različitih ministarstava i državnih agencija koje se odnose na akcije u ruralnim područjima. U okviru obrazovnog sistema ne postoji nijedan nastavni program iz oblasti ruralnog razvoja, a postoji ozbiljan nedostatak obučenih kadrova na svim nivoima, kao i nedostatak sistemskih informacija u ovoj oblasti. Još uvek nije

ostvaren ozbiljan napredak u usvajanju LEADER pristupa, iako je formirana Regionalna razvojna agencija za Bjlelasicu i Komove i Fondacija za razvoj severa Crne gore sa fokusom na opštine Nikšić i Pljevlja. Zbog svih navedenih razloga, postoji neodložna potreba za jačanjem insititucionalnog okvira, izgradnjom kapaciteta i organizovanjem obuka.

Zaključci

Crna Gora je već ostvarila značajna dostignuća u oblasti ruralnog razvoja, sa glavnim fokusom na promovisanje konkurentnosti poljoprivrede i prehrambene industrije. Država shvata da mora hitno da nastavi proces izgradnje pune institucionalne osnove koja je neophodna za sprovođenje sveobuhvatnog pristupa ruralnom razvoju, uključujući izgradnju bližeg i potpunijeg partnerstva između države i stejkholdera u ruralnim područjima. Osnovni elementi u institucionalnom okviru moraju da sadrže:

- Ažuriranu Strategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja, podržanu IPARD 2 programom, koji je odobren od strane Evropske komisije i sprovodi se na bazi decentralizovanog sistema upravljanja.

- Fazni program uvođenja LEADER pristupa, oslanjajući se kako na inicijative koje je već preduzela Nacionalna mreža za ruralni razvoj, tako i na interese koje u ruralnom razvoju imaju opštine, komercijalna udruženja i nevladine organizacije

- Završene izrade strategija lokalnog razvoja za glavne ruralne regione, koje pišu opština ili (ako se uspostave) subergionalna partnerstava koje imaju karakteristike LEADER pristupa

- Stvaranje jasnog i transparentnog odnosa između nacionalnog ruralnog razvoja i IPARD 2 programa (sa jedne strane) i (sa druge strane) strategija lokalnog razvoja koje pripremaju opštine ili subregionalna partnerstva

- Progresivno jačanje porodice nevladinih organizacija koje se bave ruralnim pitanjima, kao i Nacionalne mreže za ruralni razvoj kao fokalne tačke ove porodice nevladinih organizacija

- Nastavak rada vladinih savetodavnih službi i aktivnih informacionih sistema sa fokusom koji više ne obuhvata samo poljoprivredu i prehrambenu industriju već širi aspekt ruralne ekonomije i ruralnog života

- Stvaranje strukturne osnove za veze između državnih organa i organizacija koje predstavljajuu ruralne stejkholdere, sa ciljem da se postepeno izgradi poverenje između dve strane i da se razvije učešće i partnerstvo u procesima ruralnog razvoja

- Dostupnost programa edukacije, obuka i izgradnje kapaciteta svim ključnim sektorima, kako bi se rešio trenutni problem nedostatka kvalifikacija i stručnosti koji bi u suprotnom mogli da koče nastavak procesa razvoja koji je od ključnog značaja. Ovaj program mogu zajedno da pokrenu država, univerziteti i nacionalna mreža za ruralni razvoj

Moramo da razvijamo ljudski kapital. Treba da ohrabrimo ljude u našoj dijaspori da se vrate u Crnu Goru. Treba da uključimo žene i decu u ugovore koje potpisuju vlada i poljoprivrednici. Treba da dajemo stipendije za mlade iz ruralnih područja i da ih ubedimo da se vrate u svoje rodne krajeve kada završe studije. Treba da snimimo film koji će da prikaže uspešne preduzetnike, da se poljoprivrednici pohvale kako su bogati.
Prof. dr Petar Ivanović, ministar poljoprivrede i ruralnog razvoja

Grupa uživa u bogatstvu lokalnih proizvoda

Poglavlje 6

Iskustva iz četiri zemlje

U putujućim radionicama u Srbiji, Republici Makedoniji i Crnoj Gori učestvovali su zvaničnici i predstavnici nevladinih organizacija iz četiri druge zemlje – Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova i Turske. Ministri iz ovih zemalja ili njihovi predstavnici prisustvovali su Završnoj konferenciji održanoj u Briselu 8.aprila 2014.godine. Ovo poglavlje obuhvata reagovanja tih učesnika i izjave ministara sa ciljem da se rezimiraju izazovi ruralnog razvoja za svaku zemlju; procesi koje sprovodi vlada; stejkholderi u ruralnim područjima; načini na koje stejkholderi mogu da učestvuju u oblikovanju i implementaciji programa ruralnog razvoja; i izglede za buduće odnose između stejkholdera u ruralnim područjima i administracija.

Albanija

Albanija je dobila svoju prvu demokratski izabranu vladu u aprilu 1992. godine. Uz druge zemlje Zapadnog Balkana identifikovana je kao potencijalni kandidat za članstvo u EU tokom Samita Evropskog saveta održanog u Solunu u junu 2003. Na osnovu preporuke Evropske komisije, Evropski savet je dodelio Albaniji status zemlje kandidata za članstvo u EU u junu 2014.

Ekonomija. Nova Vlada je 1992. godine pokrenula ambiciozan program reformi kako bi se zaustavilo ekonomsko propadanje, a Albanija se okrenula tržišnoj ekonomiji. Zemlja obiluje prirodnim resursima uključujući naftu, poljoprivredne proizvode, drvnu građu, mineralne sirovine i hidroenergiju. Ekonomija je, uz turizam i tekstilnu industriju, bazirana na ovim resursima. Pre 2008. godine albanska privrede je bila jedna od najbrže rastućih u Evropi. Finansijska kriza je teško pogodila zemlju. Stopa siromaštva je porasla na 14,3%, a nezaposlenost na 16,9% tokom 2013.godine. Tržište rada u Albaniji je doživelo dramatičan zaokret, od poljoprivrede ka industriji, turizmu i drugim uslužnim delatnostima. Danas manje od polovine od ukupno 3,1 milion stanovnika živi u ruralnim područjima.

Poljoprivreda. Uprkos ovoj promeni, poljoprivreda je i dalje jedan od najvećih i najznačajnijih sektora u Albaniji. Obezbeđuje oko polovine radnih mesta svih zaposlenih i sa oko 20% učestvuje u nacionalnom BDP-u. Osnovni poljoprivredni proizvodi su pšenica, kukuruz, krompir, povrće, voće, šećerna repa, grožđe, meso i mlečni proizvodi. Sektor poljoprivrede se i dalje suočava sa brojnim izazovima uključujući mala gazdinstava i iscepkanost obradivog zemljišta, lošu infrastrukturu, tržišna ograničenja, ograniče pristupa kreditima i grantovima, neadekvatne seoske institucije, izloženost klimatskim promenama i potrebu da se unapredi upravljanje vodnim resursima.

Podrška Evropske unije. Albanija je ostvarila korist iz tri uzastopne faze pretpristupne pomoći Evropske unije – PHARE, CARDS i sada IPA program. Ostvaren je značajan napredak u pripremama za decentralizovano upravljanje IPA fondovima. Komisija očekuje podnošenje aplikacije za IPARD 2 program čije finansiranje neće početi pre 2015.godine. Izveštaj Evropske komisije o napretku Albanije iz oktobra 2013 beleži da Albanija ostvaruje kontinuirani napredak u usklađivanju sa pravnim tekovinama EU. Kao relevantno za ovaj izveštaj, navodi se:

"Albanija je ostvarila dalji napredak u razvoju funkcionalne tržišne ekonomije, i trebalo bi da bude sposobna da se izbori sa pritiscima konkurencije i tržišnih snaga unutar Unije u srednjem roku pod uslovom da ubrza strukturne reforme..."

"Usvajanje Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2014-2020. je u toku. Nastavljaju se ripreme za upravljanje i kontrolu nad IPARD fondovima za ruralni razvoj. Prvi poziv u okviru IPARD šeme otvoren je u decemnru 2012, a nakon toga i drugi poziv u aprilu 2013".

"Postignut je ograničen napredak u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Unapređena je poljoprivredna statistika. Iako je uspostavljena administrativna struktura za sprovoeđenje IPARD šeme, potrebno je u znatnoj meri ojačati sve uključene elemente sistema upravljanja i kontrole kako

bi vršili svoje funkcije. Uopšteno govoreći, pripreme u ovoj oblasti nisu mnogo napredovale."

"U oblasti plasiranja proizvoda na tržište hrane, stočne hrane i nus-proizvoda životinjskog porekla, tempo napretka je spor sa izuzetkom ažuriranja i validacije baze podataka prehrambenih objekata...koja sada beleži 17,800 jedinica."

Stav Vlade. Govoreći na Završnoj konferenciji u Briselu, albanski ministar poljoprivrede, ruralnog razvoja i vodoprivrede Edmond Panariti izrazio je snažnu podršku odozdo ka gore pristupu u ruralnom razvoju, kao i postizanju veće produktivnosti. Naglasio je da je promena centralizovane vlasti u demokratiju u njegovoj zemlji primorala poljoprivrednike da promene mentalitet. Državna podrška poljoprivrednicima nije više pitanje socijalne zaštite već je fokusirana na podsticanje poljoprivrednika da stvaraju efikasna preduzeća i tako doprinose rastu ekonomije. Pre uspostavljanja aktuelnih politika, ministar se konsultovao sa grupama proizvođača i drugim stejkholderima, i bio je iznenađen pozitivnim reagovanjem. Proizvođači su tražili podršku za zajedničke aktivnosti, na primer za izgradnju objekata za skladištenje i hlađenje. Hteli su nove tehnologije usmerene na povećanje proizvodnje. Ovakav odgovor su imali čak i poljoprivrednici iz planinskih krajeva koji bi svakao imali više koristi od opštije pojedinačne podrške. Njegove politike obuhvataju subvencije za registrovane poljoprivrednike, kao i korišćenje fiskalnih mera. Kako bi istakao politička pitanja, ministar koristi ad hoc komisije u čiji rad su uključeni stejkholderi: on ih vidi kao "džudo timove sa crnim pojasom" koji su spremni da efikasno rešavaju probleme. "Ukoliko radite samo u pravcu odozgo ka dole, možete da propustite mnoge cake".

Zalaganje za LEADER pristup. Institut za demokratiju i medijaciju (IDM) iz Tirane se aktivno bavi ruralnim pitanjima u Albaniji. U oktobru 2013. godine PREPARE i IDM su zajedno organizovali Konferenciju pod nazivom "Lokalni razvoj u Albaniji pod vođstvom zajednice". Konferenciji je prisustvovalo više od 100 učesnika iz svih delova Albanije, najviše iz civilnog sektora i lokalnih vlasti, ali i zamenik ministra poljoprivrede, ruralnog razvoja i vodoprovrede.Veliki broj predstvanika sredstava javnog informisanja su bili prisutni, i o događaju se mnogo izveštavalo u medijima. Konferencija je bila usmerena na izazove sa kojima se suočava civilno društvo u pogledu lokalnog razvoja u Albaniji. Učesnici su se saglasili da će stvaranje i aktivnost lokalnih akcionih grupa, odnosno subregionalnog partnerstva uz puno učešće civilnog društva imati ključnu ulogu u suočavanju sa ovim izazovima kao i u dostizanju socijalne jednakosti, održivog ekonomskog razvoja i rasta socijalnog kapitala. U februaru 2014 na okruglom stolu održanom u Tirani na inicijativu nevladine organizacije Quodev, dogovoreno je da se uspostavi mreža lokalnih akcionih grupa.

Govoreći na Završnoj konferenciji u Briselu, gospođa Anila Vendreša, izvršna direkorka nevladine organizacije "Quodev", snažno je zagovarala stvaranje i podršku lokalnim akcionim grupama zasnovanim na LEADER principima u Albaniji. Rekla je da je želja ruralnih stejkholdera za učešćem prilično velika i da LEADER može da podstakne takvo učešće. Lokalne akcione grupe mogu da okupe ljude različitih gledišta i da doprinesu u stvaranju kulture konsenzusa po pitanju prioriteta ruralnog razvoja. One mogu da podstaknu inovacije, spremnost na preuzimanje rizika i investicije koje su preko potrebne Albaniji: ljudi se plaše preuzimanja rizika, a lokalne akcione grupe mogu da igraju ulogu sigurnosne mreže. Lokalne vlasti u Albaniji još nemaju iskustva u lokalnom razvoju i lokalne akcione grupe mogu da vrše pritisak na njih da budu participativne i da adekvatno reaguju. Potrebno je više sredstva kako bi se pomoglo lokalnim akcionim grupama, koje su u povoju, da prošire svoj obim I izgrade svoj legitimitet. Gospođa Vendreša bi pozdravila podršku PREPARE u ELARD u izgradnju kapaciteta u Albaniji.

Quodev je2013. godine osnovala međunarodna humanitarian organizacija Oksfam, Velika Britaija, sa ciljem da u Albaniji nastavi svoj rad, započet 1993.godine u nekim od najudaljenijih planinskih i marginalizovanih ruralnih oblasti. U početku je Oksfam radio na popravci kanala za

navodnjavanje, vodovoda, vodenica i mostova i pomagao je malim poljoprivrednim proizvođačima predstavljajući im nove poljoprivredne tehnike. U skorije vreme, usmeren je na stvaranje održivih životnih uslova za male proizvođače kroz ceo lanac snabdevalja od njive do tržišta.. Pružena je i podršku poljoprivrednim udruženjima i zadrugama u proizvodnji niza lokalnih proizvoda koji imaju tržište.

Ciljevi Quodeva su: izgradnja kapaciteta, resursa i partnerstava koja podstiču održivi lokalni razvoj; implementacija projekata ruralnog razvoja; nastavak istraživanja i zalaganje za održivi ruralni razvoj. Oni teže da razviju partnerstva za lokalni razvoj zasnovana na modelu EU koji akcenat stavlja na ulogu žena. Preuzeli su vodeću ulogu u umrežavanju lokanih akcionih grupa sa karakeristikama LEADER pristupa u Albaniji. U februaru 2014. godine bili su u Tirani domaćini okruglog stola za partnere i članove lokalnih akcionih grupa, što je bio nastavak Konferencije lokalnih akcionih grupa koja je ranije održana u Razemu. Učesnici su usaglasili program za jačanje kapaciteta i razmenu informacija. Članovi lokalnih akcionih grupa će organizovati susrete dva puta godišnje. Quodev će nastaviti koordinaciju mreže i obezbediće da lokalne akcione grupe postanu prepoznate i aktivne među državnim agencijama i civilnim društvom.

Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina ima dvodomno zakonodavno telo i troćlano Predsedništvo sa po jednim predstavnikom iz reda konstitutivnih naroda. Ipak, ovlašćenja centralne vlasti su veoma ograničena pošto je zemlja u velikoj meri decentralizovana i sastoji se od autonomnih entiteta – Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i treće administrativne jedinice – Brčko distrikta kojim upravlja lokalna uprava. Federacija Bosne i Hercegovine i sama ima vrlo kompleksnu strukturu i sastoji se od 10 federalnih kantona. Najniži nivo vlasti čine opštine, 79 opština u Federaciji Bosne i Hercegovine i 63 u Republici Srpskoj.

Stanovništvo i ekonomija. Ratovi u bivšoj Jugoslaviji tokom 1990-ih izazvali su velika pomeranja stanovništva kako unutrar tako i van zemlje. Prema popisu iz 2013.godine ukupan broj stanovnika iznosi 3,8 miliona, dok je 1991. bilo 4,4 miliona. Oko 60% sadašnje populacije živi u ruralnim oblastima. Bosna i Hercegovina se suočava sa dvostrukim problemom - obnovom ratom razorene zemlje i uvođenjem slobodnog tržišta u svoju nekadašnju mešovitu ekonomiju koju je činila velika teška industrija i poljoprivreda u velikoj meri zasnovana na privatnim farmama. Fizička infrastruktura u zemlji je pretrpela velike štete tokom ratova, a stopa nezaposlenosti je i dalje veoma visoka.

Ključni kapital razvoja su ljudi: ukoliko ulažemo u njih, finansijska podrška imaće važnije i konkretnije rezultate. *Ivica Sivrić, Razvojna agencija REDAH, BiH*

Poljoprivreda. Poljoprivreda je i dalje veoma značajan deo nacionalne ekonomije pošto obezbeđuje prehrambenu sigurnost i ima učešće od oko 10% u nacionalnom BDP-u (13% u Republici Srpskoj, 6% u BiH). Učešće poljoprivredno-prehrambene industrije je u porastu, a trenutno iznosi 8%. Poljoprivredno zemljište čini 47% nacionalne teritorije. Oko jedne petine tog zemljišta je pogodno za intenzivnu poljoprivredu, pa proizvodnja povrća, kukuruza, krompira i drugih kultura predstavlja oko dve trećine vrednosti svih poljoprivrednih proizvoda. Oko 100,000 ha je pod vinogradima i voćnjacima, a ostatak poljoprivrednog zemljišta čine uglavnom livade i planinski pašnjaci, pogodni za stočarstvo i proizvodnju mlečnih proizvoda. Najveći broj gazdinstava su male porodične farme, od kojih polovina ima površinu manju od 2 ha, a mnoge funkcionišu na nivou pukog opstanka.

Pomoć Evropske unije. Zemlja je potencijalni kandidat za članstvo u EU. Dobija pomoć u okviru PHARE, CARDs i IPA programa –vidi primer u nastavku teksta. Međutim, napredak zemlje u procesu pristupanju EU, a time i pristupu IPARD programu, je ograničen institucionalnom strukturom u zemlji.

Tokom 2012. 0,4 miliona evra iz IPA fondova je dato kao podrška razvoju eko-turizma u Nacionalnom parku Sutjeska, koji predstavlja jednu, od samo dve postojeće prašume u Evropi. Ovo je dalo podsticaj sektoru usluga i iniciralo je proizvodnju novih eko-tursitičkih proizvoda kao i razvoj turističke infrastruktue, uključujući nove pristupe marketingu, što bi sve trebalo da pomogne lokalnoj ekonomiji.

Stav Vlade. Na Završnoj konferenciji 8. aprila 2014. godine, gospođa Jelena Prorok iz Ministarstva spoljne trgovine i ekonomskih odnosa predstavila je složenu strukuturu nadležnosti u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Svaki od 156 državnih organa – centralna vlada, 3 entiteta, 10 kantona i 142 opštine - ima ili svog ministra ili odeljenje za poljoprivredu ili ekonomiju. Postoji složen obrazac zakonskih odredbi koje se odnose na saradnju sa stejkholderima. Povezivanje akcija svih ovih organa vrši koordinacioni tim sa podgrupama koje su fokusirane na konkurentnost u poljoprivredno-prehrambenoj industriji, na agro-ekologiju, kvalitet života, razvoj ruralne ekonomije i LEADER pristup. U svakoj od ovih podgrupa je predstavnik relevantnih stejkholdera, na primer, poljoprivrednih zadruga, udruženja, privredne komore i fakulteta. U LEADER podgrupi je devet lokalnih akcionih grupa.

Stejkholderi u ruralnim područjima u Republici Srpskoj mogu da učestvuju u oblikovanju programa ruralnog razvoja tako što daju sugestije i predloge tokom pisanja Pravilnika. Učešće stejkholdera iz ruralnih područja u ovom poslu se može povećati putem bolje obaveštenosti i promcije programa i procedura podrške; kroz jačanje partnerstva između javnog, privatnog i civilnog sektora; podrškom ruralnom umrežavanju, boljom integracijom planova, fondova i stejkholdera i promovisanjem LEADER pristupa. Kao državni službenik, zaposlen u Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, predložiću ove aktivnosti nadređenima. *Ostoja Šinik, Republika Srpska, osvrćući se na iskustvo putujuće radionice u Republici Makedoniji.*

Razvojna agencija. Ivica Sivrić, predstavnik Razvojne agencije REDAH, rekao je da je rad u Bosni i Hercegovini pomalo kao borba da se reši Rubikova kocka. Agencija REDAH je osnovna 2003. godine. Zasnovana je na LEADER pristupu, i organizovana je kao partnerstvo između 23 opštine, dve nevladine organizacije, dve privredne komore i tri individualna preduzeća. Područje koje

agencija pokriva ima 450,000 ljudi, proteže se preko internih granica pošto obuhvata 16 partnerskih opština u Federaciji i 7 u Repiblici Srpskoj. Usmerena je na regionalni razvoj, prekograničnu saradnju, podršku malim i srednjim preduzećima i opštu promociju poljoprivrede i ruralnog razvoja. Preko svog Centra za ruralni razvoj i poljoprivredu nastoji da poboljša umrežavanje; pruža podršku zadrugama i udruženjima, organizuje obuke i davanje praktičnih saveta; vodi pilot projekte i studije, na primer u proizvodnji jagodičastog voća. Uz pomoć LEADER mreže iz Španije, REDAH podržava osnivanje lokalnih akcionih grupa. Ove grupe su sada u procesu formalnog osnivanja, a u međuvremenu su počele da rade u skromnom obimu. Tako je na primer Lokalna akciona grupa "Planinski biser" podržala 11 projekata putem bespovratnih sredstava u iznosu od 35,000 evra.

Nacionalna mreža za ruralni razvoj. REDAH je sarađivao sa drugim nevladinim organizacijama u cilju stvaranja Mreže za ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini, paralelno sa onima koje postoje u Srbiji, Republici Makedoniji i Crnoj Gori, a koje su predstavljene u prethodnim poglavljima. Vodeću ulogu u ovom procesu su imali REDAH i još jedna nevladina organizacija, Agencija za saradnju, edukaciju i razvoj (ACED) uz podršku PREPARE programa i Evropske LEADER asocijacije za ruralni razvoj (ELARD). ACED je osnovala Republika Srpska sa sedištem u Banja Luci kao nepartijsku, nevladinu i neprofitnu organizaciju koja je posvećena radu u službi razvoja i društvenog napretka. ACED je uz podršku PREPARE programa u julu 2012.organizovala radionicu u Banja Luci pod nazivom "Ruralni razvoj Bosne i Hercegovine". Ovaj događaj je rezultirao u uspostavljanju saradnje između ACED-a, REDAH-a i dve lokalne akcione grupe koje su zajedno prihvatile poziv PREPARE mreže da u septembru 2013. organizuju multinacionalni događaj PREPARE Gathering na Jahorini praćen putujućim radionicama po različitim delovima Bosne i Hercegovine. Podršku događaju je pružila i Evropska LEADER asocijacije za ruralni razvoj, kao deo ACORD projekta (sufinansiran od strane Evropske komisije), a na kome su radili zajedno sa organizacijama ACED i REDAH. Treći ključni događaj koji je organizovala ista grupa partnera bio je sastanak 15 nevladinih organizacija u Sarajevu u aprilu 2014. godine na kome je doneta odluka da se formira Nacionalan ruralna mreža. Ova mreža, čija se osnivačka skupština očekuje kasnije tokom godine, ima za cilj da bude osnovni pokretač u podsticanju stejkholdera u ruralnim područjima da budu aktivni u ruralnom razvoju.

Ministarstva i institucije u Bosni i Hercegovini ne shvataju ozbiljno stavove direktnih učesnika u procesu ruralnog razvoja – opština, nevladinih organizacija i privatnog sektora. Oni usvajaju programe u saradnji sa akademskom zajednicom zasnivajući ih najvećim delom na teoriji umesto na stvarnim potrebama na terenu. Ono što je potrebno je da organizuju diskusije, okrugle stolove, radionice kako bi shvatili realnu sliku na terenu, a zatim doneli program. Trebalo bi da razviju kontakte na lokalnom nivou i da ojačaju kapacitete opština, nevladinih organizacija i privatnog sektora. To bi dovelo do širenja mreže učesnika koji su sličnih stavova i koji mogu da predstave ideje Vladi. REDAH upravo to i čini već nekoliko godina, povezujući učesnike kroz projektne aktivnosti, predstavljajući im mogućnosti i metode za rešavanje konkretnih problema. Naše aktivnosti su u skladu sa realnim potrebama na terenu, putem njih pomažemo u pronalaženju partnera, razvijamo mrežu učesnika, pomažemo u pronalaženju resursa, vršimo zajedničku implementaciju, monitoring i evaluaciju itd. Osnovni cilj je da se poveća broj ljudi na terenu koji shvataju značaj takvog rada u ruralnim područjima.

Ključni kapital razvoja su ljudi: ukoliko ulažemo u njih, finansijska podrška imaće važnije i konkretnije rezultate. Ivica Sivrić, Razvojna agencija REDAH, Bosna i Hercegovina

Kosovo

Politički status. Politički status Kosova je predmet duge istorije političkog i treritorijalnog spora između vlasti Srbije (ranije Jugoslavije) i većinskog albanskog stanovištva Kosova. 1999. godine Ujedinjene nacije su preuzele privremenu upravu nad pokrajinom na osnovu Rezolucije SB UN 1244. Rezolucija potvrđuje suverenitet Srbije nad Kosovom, ali zatheva da administracija UN promoviše uspostavljanje "značajne autonomije i samouprave" na Kosovu, do konačnog rešenja pregovora između zainteresovanih strana. Ovo rešenje se još čeka.

Stanovništvo. Po popisu iz 2011.godine od 1,7 miliona stanovnika na Kosovu, 63,2% živi u ruralnim područjima.

Podrška Evropske unije. Gore navedena politička nesigurnost usporava napredak Kosova ka mogućem zasebnom pristupanju Evropskoj uniji. Evropska komisija je tek 2013. godine potvrdila da može da se potpiše Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između EU i Kosova. I pored toga, ova teritorija je imala pravo na korišćenje EU pomoći u okviru PHARE, CARDS i IPA programa.

Prodaja lokalnih proizvoda u blizini Mostara, Bosna i Hercegovina

U Godišnjem izveštaju Evropske komisije o finansijskoj pomoći za proširenje za 2012. godinu navodi se ruralna grant šemu Kosova, koja je delom bila finansirana od EU:

"Višegodišnja grant šema za ruralni razvoj, sa sredstvima u iznosu od 5 miliona evra, pruža podršku za razvoj i modernizaciju tri podsektora poljoprivrede –preradu mleka, mesa, voća i povrća.. Kako bi poljoprivredna proizvodnja na Kosovu dostigla standarde EU, program podržava različite oblasti uključujući bolje korišćenja nus-proizvoda; uvođenje proizvoda sa većom dodatom vrednošću; igradnju hladnih skladišta; uvođenje sistema upravljanja bezbednošću hrane, unapređen marketing prerađenih prehrambenih proizvoda i modernizaciju opreme za kontrolu kvaliteta. Do kraja 2012. kroz grant šemu pomoć je dobilo 13 preduzeća koja se bave preradom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, i otvoreno je 240 sezonskih i 64 radna mesta sa punim radnim vremenom. Oko 400 poljoporvrednika su uspešno sklopili ugovore sa prerađivačima o snabdevanju mlekom, mesom, voćem i povrćem, Krajnji cilj je snažnija poljoprivredna proizvodnja u regionu koja može da doprinese stabilnosti u snabdevanju hranom u Evropi"

IPARD. Iako Kosovo ima pravo na korišćenje pomoći kroz IPA fondove, ono još uvek nema kapacitet da sprovede IPARD program. Cilj Kosova je da bude kvalifikovano za IPARD 2 i (u tom cilju/smislu) radi na izgradnji ljudskih i tehničkih kapaciteta.

Stav Vlade. Govoreći na Završnoj konferenciji, ministar poljoprivrede, šumarstva i ruralnog ravoja Blerand Stavileci je istakao da Kosovo posvećeno radi na obezbeđivanju dugoročno održivog rasta. Priprema se program za ruralni razvoj za period 2014-2020, sa fokusom na rast, konkurentnost i zaštitu životne sredine. Pripremu ovog programa obuvatila je detaljnu analiza različitih grupa stejkholdera kao i niz od pet seminara sa stejkholderima u cilju definisanja prioriteta razvoja. U novembru 2012.godine ministar je održao prvu nacionalnu konferenciju stejkholdera u prisusutvu 180 njihovih predstavnika. Konferencija je identifikovala četiti osnovna prioriteta: konkurentnost u stočarskoj i ratarskoj proizvodnji; poljoprivreda i životna sredina; stručne obuke; i LEADER pristup. Prvi nacrt programa razvoja podnet je na drugoj nacionalnoj konferenciji u junu 2013.godine na kojoj su se razmatrali prioriteti i detaljne mere, a stejkholderi su bili dodatno informisani. Treća nacionalna konferencija je održana u decembru 2013. sa još širom grupom stejkholdera u cilju prikupljanja njihovih komentara na nacrt mera.

Ministar smatra da je ovakav niz intenzivnih diskusija sa stejkholderima u mnogome doprineo njihovom jačanju i izgradnji kapaciteta koji mogu da doprinesu programu ruralnog razvoja. On je optimističan u pogledu budućnosti i teži da izgradi snažnije veze sa stejkholderima kako na teritoriji Kosova tako i van granica. Ministar podržava rad Stalne radne grupe i njen program razvoja baziran na teritorijalnom pristupu, i posvećen je ekonomskom razvoju šireg regiona.

Zenel Bujaka, direktor nevladine organizacije "Inicijativa za razvoj poljoprivrede" (koji je učestvovao u putujućim radionicama u Crnoj Gori) rekao je da je njegova organizacija stejkholdera zadovoljna saradnjom sa državnim organima. Ministartsvo je pomoglo uspostavljanju dijaloga među stejkholderima u radnoj grupi. Iako su neki članovi bili relativno slabi, u poređenju sa određenim jakim organizacijama za lobiranje, ipak su uspeli da izraze svoje interese kroz uključivanje u radnu grupu i informacije koje država pruža, a koje oni mogu da prenesu svojim članovima. Određeni delovi seoskog stanovništva, na primer oni koji žive u planisnskim oblastima koje su pretrpele ozbiljan odliv stanovništa, još nisu uključeni u grupe stejkholdera; stoga je neophodno uložiti dodatan napor kako bi se oni angažovali. Postoji stalna potreba da se izgradi poverenje među samim stejkholderima, ali i između njih, i lokalnih i nacionalnih organa vlasti. Lokalne akcione grupe, koje su uspostavljene tokom prethodnih godina, su još uvek slabe i samo nekoliko njih bi bilo sposobno da distribuira grantove; neophodno je izgraditi njihove kapacitete.

Turska

Turska je daleko najveća među ovih sedam zemalja, sa ogromnom teritorijom i 75 miliona stanovnika. Upravo veličina zemlje i velike geografske i etničke razlike predstavljaju najveći izazov u identifikovanju stejkholdera u ruralnim područjima i njihovom ukjučivanju u razvojne procese.

Stanovništvo i ekonomija. U poslednje tri, četiri decenije došlo je do velikog pomeranja stanovništva iz ruralnih područja u gradove. Međutim, više od četvrtine stanovinštva, što je 20 miliona ljudi, i dalje živi u ruralnim područjima, a veliki procenat zavisi od poljoprivrede ili drugih lokalnih industrija. U 2010. godini, poljoprivredni sektor je učestvovao u BPD sa 9%, dok je učešće industrijskog sektora bilo 26% i usluga 65%. Ipak, poljoprivreda i dalje obezbeđujue četvrtinu svih radnih mesta.

Uprava. Postoje tri nivoa uprave u Turskoj, nacionalna vlada, pokrajine i okruzi. Zemlja je podeljena na 81 pokrajinu, koje su dalje podeljene na 923 okruga. Svakom pokrajinom upravlja guverner koga postavlja Ministarstvo unutrašnjih poslova. Okruzi mogu da obuvataju i ruralna i gradska područja. Jedan okrug u pokrajini je "centralni okrug" i njime upravlja postavljeni "vice-guverner" dok drugim okruzima upravlja pomoćnik guvernera. Svi okružni centri imaju opštine na čelu sa izabranim gradonačelnikom koji upravlja određenom teritorijom (koja se obično podudara sa gradskom zonom) u određene svrhe. Sve veći broj naselja, koja su van okružnih centara, takođe imaju opštine uglavnom zato što njihovo stanovništvo to zahteva. Na samom kraju, svaka četvrt u opštini i neka sela biraju muhtare koji se bave posebnim administrativnim pitanjima, koja mogu da se razlikuju u zavisnosti od samog mesta.

Nacionalne politike. Deseti razvojni plan Turske (2014-2018) uključuje opšti okvir za ruralnu politiku, koji obuhvata jačanje ruralne ekonomije i zaposlenosti, unapređenje ljudskih resursa, smanjenje siromaštva, unapređenje socijalne i fizičke infrastrukure uz očuvanje prirodnih resursa. Primarni ciljevi su da se obezbedi da se minimalni nivo socijalne pomoći u ruralnim područjima približi nacionalnom proseku i da se unaprede uslovi života i rada zajednica u ruralnim područjima. Nacrt nacionalne strategije ruralnog razvoja (2014. i nadalje), koji je izradilo Ministarstvo prehrane, poljoprivrede i stočarstva uz tehničku podršku Ministarstva razvoja, predstavlja sredstvo za sprovođenje Desetog razvojnog plana. Nacrt pruža opšti okvir za aktivnosti koje se odnose na ruralni razvoj i koje će se finansirati iz državnih i međunarodnih izvora. Navodi strateške ciljeve, uključujući razvijanje ruralne ekonomije i povećanje broja radnih mesta; unapređenje životne sredine u ruralnim područjima i održivo

korišćenje prirodnih resursa; izgradnju socijalne i fizičke infrastrukture u ruralnim naseljima; razvoj ljudskog kapitala u ruralnom društvu i smanjenje siromaštva; kao i unapređenje institucionalnog kapaciteta za lokalni razvoj.

Turska i EU. Tok pregovora EU i Turske, koji se odnose na potencijalno prsitupanje zemlje Uniji, varirao je tokom prethodnoh godina. U 2012. godini Pozitivna agenda za odnose EU i Turske unela je novu dinamiku, a neki delovi procesa pristupanja su se vratili na pravi put nakon perioda stagnacije, što je dovelo i do značajno većeg učešća zemlje u EU programima, uključujući i IPARD koji se pominje dalje u tekstu. Druge linije podrške EU uključuju, na primer, 43,5 miliona evra opredeljenih za Garantnu šemu Anadolije, koja obezbeđuje kredit u vrednosti od preko 900 miliona evra za mala i srednja preduzeća u regionima u razvoju. Projekat ima za cilj da dostigne broj od 4,000 malih i srednjih preduzeća u pokrajinama u razvoju. Drugi pojekat EU obezbeđuje 13.6 miliona evra podrška za povećanje stope upisa devojaka i mladih žena koje pohađaju srednje i stručne škole uz dodatnu obuku za unapređenje radne sposobnosti.

IPARD. Turska je među tri zemlje koje su mogle da koriste IPARD 1 program (druge dve zemlje su Republika Makedonija i Hrvatska). Turski nacionalni IPARD 1 program za period 2007-2013. odobrila je Evropska komisija 2008. godine, sa ukupnim indikativnim budžetom od 865,1 milion evra. Proces uvođenja programa zasnovan na decentralizovanom upravljanju od strane nacionalne vlade pokazao se kao složen i zahtevan, stoga je postao operativan po fazama - prvi poziv za podnošenje predloga otvoren je 2011. godine, a celokupan proces je uspostavljen tek u julu 2013. Program se sada sprovodi u 42 od 81 pokrajine u Turskoj. Državna IPARD agencija ima svoje regionalne kancelarije u tim pokrajinama i trenutno zapošljava oko 2,000 ljudi.

Broj projekata podnetih za IPARD podršku raste velikom brzinom, od 1,100 projekata u odzivu na prvih osam poziva tokom perioda 2011-2012. do 5,800 koliko ih je podneto na samo jedan poziv u novembru 2013. Postepeno se povećava i raznovrsnost projekata podržanih ovim programom, pa je 2013.godine Komisija pozvala turske vlasti da razmotre mogućnost da se finansiranje usmeri na određene grupe stejkholdera, ukjučujući male poljoprvrednike i mala i srednja preduzeća, koja se bave preradom i marketingom. Vlada je izvršila konsultacije sa ljudima iz različitih sektora i službenici su posetili korisnike IPARD programa kako bi učili iz njihovog iskustva: ako bude potrebno, IPARD mere će se modifikovati u svetlu ovih iskustava. Očekuje se da će najmanje 300 miliona evra biti utrošeno do kraja programskog perioda. Ministarstvo poljoprivrede trenutno radi na pripremi prijave za IPARD 2 sredstva za period 2014-2020, koji će imati sličan obim kao i IPARD 1.

Regionalni razvojni projekti. Vlada sprovodi niz regionalnih razvojnih projekata, koristeći državno i eksterno finansiranje, sa ciljem da unapredi ekonomski i socijalni status stanovništva u ruralnim područjima. Primeri uključuju Projekat rehabilitacije sliva reke Coruh, Projekat za unapređenje životnih uslova malih poljoprivrednika u istočnom crnomorskom regionu; Projekat u jugoistočnoj Anadoliji, sproveden u 9 pokrajina; programi socijalne podrške Ministarstva razvoja koji su nazvani SODES. Svi ovi projekti podrazumevaju: uključivanje stejkholdera iz ruralnih područja i obuku za lokalno stanovništvo koju zajednički organizuju vlada i nevladine organnizacije. LEADER. Ministarstvo poljoprivrede promoviše LEADER pristup u Turskoj. Nedavno je počeo rad na izgradnji kapaciteta za tu svrhu i odabrane su dve pilot oblasti u različitim delovima zemlje. Ministarstvo je angažovalo eksperte koji su upoznati sa LEADER pristupom i koji će pomoći u obuci animatora; neke značajne nevladine organizacije su se priključile, a cilj je da se konsultuju svi stejkholderi u ovoj oblasti. Predložene lokalne akcione grupe, kada budu formirane, biće registrovane po Zakonu o udruženjima građana u konsultaciji sa Ministarstvom unutrašnjih poslova.

Nevladine organizacije i fondacije. U Turskoj postoji značajan broj nevladinih organizacija i fondacija koje su aktivne u različitim oblastina koje su direktno ili indirektno povezane se ruralnim razvojem. Istaknut primer je pomoć Fondacije Hüsnü M. Özyeğin, koja u poslednjih pet godina pruža podršku stanovništvu u selima u basenu Kavar na jugoistoku Turske kako bi ojačala njihovu slabu ekonomiju i socijalnu infrastrukturu. Takve akcije nevladinih organizacija država ne prepoznaje, niti su one povezane sa državnim razvojnim aktivnostima. Postoje pokušaji da se ove dve strane približe. Fondacija Heinrich Böll, sa sedištem u Istanbulu, organizovala je u novembru 2012.godine na Univerzitetu Kadir Has nacionalnu Konferenciji o "Alternativnim i novim pristupima ruralnom razvoju" kojoj su prisustvovali mnogobrojni predstvanici nevladinih organizacija. Konferencija je bila usmerena na ulogu malih poljoprivrednika, ruralni razvoj i povezana pitanja rodne ravnopravnosti; aktivnosti u ovim oblastima navode se i u izveštaju Evropske unije. U avgustu 2013. Fondacija Hüsnü M. Özyeğin je u saradnji sa PREPARE mrežom i njenim mađarskim partnerom Ruralnim parlamentom, organizovala uspešnu obuku u Istanbulu za 20 učesnika iz nevladinih organizacija i iz redova državnih zvaničnika. Posle prvobitne skeptične reakcije, učesnici sa obe strane – i nevladinine organizacije i država su uspostavili međusobno poverenje i doprineli boljem razumevanju potreba lokalnih zajednica unutar vlade i administracije.

Ovo iskustvo mi je pokazalo da se uspešan i održiv ruralni razvoj može postići kroz snažan dijalog, saradnju i umrežavanje lokalnih stejkholdera, ukjučujući javna i privatna tela, privatna preduzeća i lokalno stanovništvo. Programi ruralnog razvoja treba da se planiraju kroz procese aktivnih konsultacija između lokalnih stejkholdera u dijalogu sa državnim organima, a nacionalne politike ruralnog razvoja treba sa se definišu isticanjem najvažnijih elemenata iz lokalnih programa i iskustava. Ali uspostavljanje takve mreže i saradnje na lokalnom nivou u našim zemljama zahteva spoljne facilitatore, posebno tamo gde su zajednička aktivnost, tradicija i navike slabi. Naša je tradicija zasnovana na jakim centralizovanim državnim strukturama, zato uspostavljanje partnerstva između vlade i stejkholdera takođe zahteva da ulogu medijatora preuzmu nevladine organizacije ili neko drugi. *Ibrahim Tugrul, Razvojna fondacija Turske, o putujućoj radionici u Srbiji.*

Voćnjaci blizu Konije, Centralna Anadolija, Turska

Izazov – trenutno stanje odnosa između stejkholdera i organa vlasti

Putujuće radionice u Srbiji, Republici Makedoniji i Crnoj Gori rezultirale su u bogatim utiscima i idejama. Iskreni odgovori lokalnog stanovništva, preduzeća i organa vlasti omogućili su pravu proveru realnog stanja. Prisustvo i vladinih zvaničnika i stejkholdera iz zemalja domaćina, kao i učesnika iz drugih zemalja Zapadnog Balkana, Turske i Evropske unije, obogatilo je uvid u stanje stvari koji je tokom rada dobijen. Ti zaključci bili su predmet dalje rasprave na tri nacionalne konferencije, kao i na Završnoj konferenciji u Briselu.

Putujuća radionica je bila od velike koristi za budući rad i programiranje IPARD programa. Njeni zaključci biće predstavljeni u IPARD programu kao deo procesa komunikacije, s obzirom da su omogućile odličan uvid u stanje stvari na terenu i pokazale mogućnosti za programe ruralnog razvoja. Za mene je ovo bila prva poseta ovoj oblasti i s obzirom na regionalne razlike, bila je veoma korisna i informativna. Razumeli smo očekivanja i mogućnosti lokalnih aktera, i dobili dobre ideje vezane za prikupljanje informacija i rad terenskih službi. Takođe je bilo dobro čuti mišljenje i pregled aktivnosti opština. Neki stejkholderi pokazali su odlično znanje u oblasti ruralne politike, pri čemu poseduju vredne informacije o kreiranju politike, tako da smo već organizovali njihovo uključivanje u proces komunikacije vezan za buduće mere. *Aleksandar Bogunović, Ministarstvo poljoprivrede, Srbija*

Šta smo naučili o trenutnom stanju odnosa između stejkholdera i organa vlasti ovih sedam zemalja? Deluje da su najvažniji zaključci sledeći:

- Prepoznato je da je ruralni razvoj dvosmeran proces - odozgo ka dole i odozdo ka gore
- Prihvaćeno je da ova dva smera moraju da budu povezana
- Aktivnosti stejkholdera obezbeđuju okosnicu budućeg razvoja
- Međutim, široke mase ljudi iz ruralnih područja još uvek su loše povezane sa razvojnim procesima
- Briga stejkholdera tiče se širokog razvojnog opsega
- Politike i prakse u ruralnom razvoju još uvek se oblikuju
- Uloga različitih nivoa vlasti nije u potpunosti jasna
- Mehanizmi za povezivanje organa vlasti i stejkholdera su u povoju
- Temelj za partnerstvo se postavlja
- Stvorene su značajne mreže.

Ove ključne tačke objašnjene su u delu koji sledi.

Ruralni razvoj je dvosmeran proces – odozgo ka dole i odozdo ka gore

Iz perspektive odozdo ka gore, terenske posete organizovane u Srbiji, Republici Makedoniji i Crnoj Gori pokazale su da preduzetnici iz ruralnih oblasti, ali i neke ruralne zajednice, mogu doprineti pozitivnim dešavanjima, a da to nekada čine i bez mnogo pomoći od države. Međutim, takođe je bilo jasno da poljoprivrednici generalno zavise od finansijske podrške vlade, kao i njenih savetodavnih službi, da mnoga preduzeća žele pomoć države, a da ruralne zajednice zavise od infrastrukture i usluga koje obezbeđuju javni organi vlasti. Stejkholderi koji sagledavaju budućnost i nadaju se iščekivanom pristupanju Evropskoj uniji shvataju da se nacionalni sistemi moraju reformisati kako bi se stvorila radna klima za dugoročnu društvenu i ekonomsku vitalnost svojih zemalja.

Iz perspektive odozgo ka dole, terenske posete pokazale su da je delovanje i aktivnost organa vlasti neophodno kako bi se obezbedila infrastruktura i usluge, kako bi se omogućila fer igra i kohezija, i kako bi se kreirale i sprovodile razvojne strategije. Međutim, bilo je jasno da organi vlasti shvataju da veliki deo aktivnosti treba da realizuju poljoprivrednici, preduzetnici, seoske zajednice i nevladine organizacije.

Dakle, oba smera - i odozdo ka gore i odozgo ka dole - su neophodni.

Moramo omogućiti lokalnom stanovništvu da uzme učešće u odlučivanju o stvarima koje treba preduzeti jer oni najbolje poznaju probleme, kao i načine za suočavanje sa njima. Oni moraju da steknu vlasništvo nad politikama. Srećan sam da

se predstavnici upravne vlasti i nevladinih organizacija, koji se ovde nalaze, slažu oko ovih ključnih tačaka. *Dirk Ahner, moderator Završne konferencije*

Povezivanje stejkholdera i organa vlasti

Generalni stav među učesnicima putujućih radionica i konferencija bio je da dve strane - organi vlasti i stejhkolderi - moraju biti povezani kako bi se postigao efikasan razvoj. Politike vlada moraju da odražavaju realno stanje ruralnih resursa i potreba. Akteri iz ruralnih područja moraju da razumeju kakvu pomoć mogu da dobiju od svoje vlade, i mora im se operativno omogućiti traženje te pomoći.

Ovo nije samo pitanje povezivanja organa vlasti i ljudi, ili stvaranje preduslova za korišćenje grant programa. Ovo je pitanje demokratije, ono što je američki predsednik Linkoln u svom obraćanju kod Getizburga nazvao "vladavina ljudi, od ljudi, za ljude". Demokratski izazov predstavlja pomak sa nivoa informacija i konsultacija na polje učešća stejkholdera u kreiranju i implementaciji politika, a nakon toga ka partnerstvu između organa vlasti i stejkholdera.

Potrebne su nam nove metode, nove ideje, novi alati za Jačanje građana, kako bi se izgradilo čvrsto poverenje između stejkholdera i organa vlasti. Potrebno je da poljoprivrednici, preduzetnici, nevladine organizacije i seoske zajednice učestvuju, a da pritom dozvoljavaju donosiocima odluka da steknu uvid u realno stanje i potrebe na terenu. Održivi razvoj se može postići samo kada su svi akteri uključeni. *Dacian Ćolos, komesar za poljoprivredu i ruralni razvoj*

Partnerstvo nije jednostavan koncept zbog nepostojanja ravnoteže moći između ljudi i organa vlasti, i zato se ovaj događaj fokusirao na jačanje stejkholdera iz ruralnih oblasti. Na koga mislimo kada govorimo o stejkholderima? Mislimo na sve ljude, preduzeća i organizacije koje mogu doprineti ruralnom razvoju, ili na koje ruralni razvoj utiče. Ovo zaista uključuje sve aktere iz ruralnih područja, jer se radi o kvalitetu njihovih života.

Tačke rasta na smeru odozdo ka gore

Imali smo privilegiju da u sve tri zemlje budemo upoznati sa živim inicijativama, aktivnim i uspešnim liderima, kako muškarcima tako i ženama, često ljudima koji su svoje iskustvo stekli u inostranstvu a onda se vratili u svoje zemlje. Ovi ljudi pokazuju urođeni preduzetnički talenat Zapadnog Balkana. Oni koriste, ili pak biraju da ne koriste, pomoć iz bilateralnih, multilateralnih, dobrotvornih i vladinih izvora. Koriste lokalne fizičke resurse, kao što su mleko, voće ili glina. Obezbeđuju zapošljavanje i donose novac lokalnim ekonomijama, pritom obezbeđujući siguran prihod lokalnim dobavljačima. Oni pronalaze načine da jačaju svoje lokalne zajednice. Neki od njih su odabrani u svojim opštinama pa rade kao menadžeri opštinskih razvojnih programa, i tako stvaraju i lične veze između ova dva smera - odozgo ka dole i odozdo ka gore.

Vidim brojne sličnosti u današnjoj situaciji na Zapadnom Balkanu (ili bar u Srbiji) sa situacijom u Poljskoj u ranim 1990-tim godinama, na početku tranzicije. Civilno društvo možda nije najbolje organizovano, ali brzo uči i ima značajan broj potencijalnih lidera koji su posvećeni, otvorenog uma, i snažnog javnog duha. U tom smislu ono je možda spremnije za pristupanje Evropskoj uniji (ili bar radi u kontekstu sličnom onom koji važi u Evropskoj uniji) od javnih ustanova i organa vlasti koji su preterano zabrinuti zbog perspektive evropskih fondova i zbog poteškoća sa administrativnim procedurama vezanim za upravljanje i kontrolu ovih fondova. *Ursula Budzič-Tabor, Ruralni forum Poljske*

Ovo su ključne tačke za rast u kampanji ruralnog razvoja koja je u povoju. Ovi pojedinci mogu imati ključne uloge u budućim partnerstvima, udruženjima ili LEADER grupama. Ovo pokreće pitanje repliciranja - kako da pronađemo i podstaknemo više ovakvih ljudi? Kakve su političke, finansijske, regulatorne, kreditne okolnosti potrebne kako bi se podstakla inicijativa?

Šira masa ljudi iz ruralnih oblasti

Mnoga ruralna područja u sedam zemalja o kojima je reč imaju usko bazirane ruralne ekonomije koje obično čine poljoprivreda, šumarstvo, rudarstvo, ograničena industrija i nešto turizma. Karakterišu ih prosečno niski prihodi, nezaposlenost, sezonski rad, depopulacija i odliv mladog stanovništva, vosoka prosečna starost preostalog stanovništva. U ovim područjima stanovništvo je pogođeno siromaštvom, često i društvenom isključenošću, što je posebno karakteristično za manjine. Ruralna područja uglavnom imaju lošu infrastrukturu i propuste u socijalnim službama.

I na Zapadnom Balkanu i u Turskoj postoje stotine hiljada malih farmi čiji je položaj nepovoljan zbog ograničene veličine, nedostatka kapitala, niskog kapaciteta pregovaranja, ograničenih tržišta, zbog čega se osećaju nemoćno. Možda je neizbežno da broj ovakvih farmi drastično opadne kako bi ostale porasle. Ovo će izazvati ozbiljno slabljenje ruralnih ekonomija i ruralnih zajednica ukoliko ne nađemo načine da ekonomije rastu i diversifikuju se. Treba da težimo da ovo postignemo pre nego što se privrede ovih zemalja u potpunosti otvore za šok koji će nastati zbog konkurencije iz Evropske unije. Sledeće poglavlje bavi se načinima kojima se ovo pitanje može rešavati.

Opseg razvoja

Kontekst za našu diskusiju obezbedila je predpristupna podrška koju Evropska unija daje ovim zemljama, a posebno mere koje mogu biti dostupne kroz IPARD program (bar u pet od sedam zemalja). Međutim, razgovor koji se vodio tokom putujućih radionica pokazao je da su stejkholderi iz ruralnih oblasti zabrinuti zbog šireg opsega razvojnih elemenata, poput puteva, struje, vodosnabdevanja, škola i visokog obrazovanja koji nisu pokriveni niti IPARD programom niti nacionalnim programima za ruralni razvoj.

Ovo pitanje je dobro poznato vladama zemalja članica Evropske unije. U Finskoj je, na primer, vlada napravila razliku između "uskog ruralnog razvoja" poput mera koje se finansiraju iz Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj, i "širokog ruralnog razvoja" koji uključuje vladine politike i troškove za puteve, transportne sisteme, vodosnabdevanje, obrazovanje, zdravstvo, socijalne službe, struju, telekomunikacije i mnoge druge oblasti.

Odbor za ruralnu politiku u Finskoj okuplja devet ministarstava i vladinih agencija koje su odgovorne za različite aspekte javne politike koja se tiče ruralnih područja, kao i vodeća nevladina tela koja predstavljaju stejkholdere iz ruralnih oblasti, kako bi promovisala povezivanje među njima. Nacionalna ruralna politika obuhvata pun opseg i uskog i širokog ruralnog razvoja.

Potrošnja u okviru širokog ruralnog razvoja, u skladu sa gore pomenutom definicijom, je na višoj kumulativnoj lestvici od one u uskom ruralnom razvoju i može imati veoma bitan uticaj na ruralne zajednice i ekonomije. Na primer, zatvaranje srednje škole može učiniti više štete ruralnoj zajednici nego što pet godina uskog ruralnog razvoja može doneti koristi, i obrnuto - otvaranje nove ambulante u malom gradu može učiniti više dobra nego što može pet godina uskog ruralnog razvoja. Dakle, kada vlade planiraju i sprovode svoje programe na širem polju, potrebno je da odgovore na potrebe ruralnih zajednica. Zaista je potrebno da sve relevantne politike i programi budu "ruralno protumačeni", odnosno podvrgnuti proceni potencijalnig uticaja na dobrostanje ruralnih zajednica.

Politike i programi ruralnog razvoja

Sa primarnim fokusom na uski ruralni razvoj, na Završnoj konferenciji je, na osnovu izjava ministara ili njihovih predstavnika, predočen stepen dosadašnjeg napretka na poljima nacionalnih planova ruralnog razvoja i IPARD programa. Vlade su uglavnom sprovodile programe ruralnog razvoja sa snažnim akcentom na podršku poljoprivrednicima i unapređenje poljoprivrednih sistema i sistema za preradu hrane. Trenutno se nalaze u procesu pripreme ili finalizacije strategija i programa za poljoprivredu i ruralni razvoj za period od 2014. do 2020, a u skladu sa politikama i programima Evropske unije. Paralelno sa ovim nacionalnim strategijama, pet zemalja priprema predloge za korišćenje IPARD 2. Upravljačka tela, agencije za plaćanja i dostavni sistemi se osnažuju, a vlade zemalja Zapadnog Balkana sarađuju preko Stalne radne grupe za regionalni ruralni razvoj.

IPARD 1, pokrenut 2007 godine, od zemalja koje su uključene u ovaj događaj primenjuje se samo u Republici Makedoniji, kojoj je delegirano upravljanje programom od 2008. godine i koja je prošla kroz sporo, ali sve uspešnije, korišćenje sredstava, i u Turskoj, u kojoj program funkcioniše od 2011. godine i koji je privukao brojne aplikacije čiji broj sada raste. Aplikacije za finansiranje u okviru IPARD 2 programa očekuju se od Republike Makedonije, Turske, Srbije, Crne Gore i Albanije. U ovim zemljama IPARD program će biti kreiran na osnovu i u skladu sa nacionalnim strategijama i programima za ruralni razvoj, finansijama ministarstava regionalnog razvoja, aktivnostima opština i fondova i ostalih izvora podrške koji dolaze od bilateralnih ili multilateralnih agencija ili fondacija.

Ovaj niz agencija, programa i fondova predstavlja ključni izazov za postizanje komplementarnosti i jasnu postavku o tome ko se čime bavi, potragu za jednostavnošću u osnovnim pravilima finansiranja i visoko kvalitetne informativne sisteme. Diskusije u Republici Makedoniji pokazale su da se mnogo stejkholdera ne prijavluje za IPARD zbog složene papirologije, zahteva za 50% sufinansiranja i odlaganja u retroaktivnim plaćanjima. Generalni direktor za proširenje priznao je da postoji prostor za unapređenje, a komesar Ciološ je dao komentar da je moguće da će biti potrebno prilagoditi instrumente potrebama stejkholdera.

Očekivao sam, kao predstavnik jedne zemlje (Republika Srpska, Bosna i Hercegovina) koja još uvek ne može da koristi IPARD fondove, da ćemo videti pozitivne primere korišćenja EU fondova (u Republici Makedoniji). Međutim, tokom dvodnevne ture, nismo posetili ni jedno poljoprivredno gazdinstvo, prerađivački kapacitet ili udruženje koje koristi fondove za ruralni razvoj Evropske unije. Bilo je očigledno da se radije koriste nacionalni fondovi za ruralni razvoj nego IPARD fondovi zbog kompleksnih procedura za korišćenje IPARD-a. Ovo je na mene ostavilo najveći utisak.*Ostoja Šinik, Republika Srpska, o putujućoj radionici održanoj u Republici Makedoniji*

Nivoi vlasti

U zemljama Zapadnog Balkana, od kojih svaka ima nekoliko miliona stanovnika, vlast se sprovodi na dva nivoa - nacionalnom i opštinskom. Svaki od njih može delovati na polju ruralnog razvoja. Ovaj dvojni sistem ima ima veliku potencijalnu vrednost na relevantnim poljima javnog delovanja (uključujući i ona koja podpadaju pod "široki" ruralni razvoj poput transporta ili obrazovanja), a opštine mogu uskladiti finansiranje sa specifičnim potrebama stanovništva. Takođe, njegova vrednost je u tome što su opštine bliže ljudima i tako pristupačnije ruralnim stejkholderima od centralnih vlasti.

Uloga opština. Međutim, učesnici putujućih radionica nisu mogli da steknu jasan utisak o komplementarnosti između centralnih vlasti i opština na polju ruralnog razvoja. U prezentaciji Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije nije bilo nikakvog pomena o ulozi opština. Kasnije nam je rečeno da se strategije lokalnog razvoja koje pripremaju opštine odobravaju od strane centralnih vlasti, a da neke usluge koje se finansiraju sa nacionalnog nivoa, poput terenskih službi, realizuju opštine. Međutim, stejkholderi nisu u stanju da trenutno razumeju strukturu. Štaviše, deluje da svim zemljama u kojima su se održavale putujuće radionice postoje široki raspon i velike razlike u stepenima aktivnosti, ili nepostojanje aktivnosti od strane opština. Neke od njih pružaju impresivno liderstvo i najrazličitiju podršku stejkholderima, neke su pak postavile temelje za integrisani lokalni razvoj, kroz kreiranje strategija i potencijalnih partnerstava koja se baziraju na LEADER principima. Druge su poptuno neaktivne, a neke osećaju da su ih vlade ili zanemarile ili da ih nedovoljno finansiraju. Na nekim mestima postoji visok stepen frustracije i nedostatak poverenja u opštine među stejkholderima. Ukratko, postoji potreba za značajnim napretkom na planu pretvaranja dvojnog sistema vlasti u efikasan savez koji javnost razume, a koji će voditi ka integrisanom ruralnom razvoju.

Seoski nivo. Međutim, moguće je da ovakav sistem nije dovoljan za ostvarivanje potreba stanovništva ruralnih oblasti Zapadnog Balkana. Mnoge opštine imaju značajnu populaciju, čak i do 100.000 ljudi, i obuhvataju velike teritorije. Ove veritorije obuhvataju mnoga sela u kojima se odvijaju najvažniji aspekti života ljudi. Ljudi u selima zavise od usluga, poput škola, prodavnica, pošta, domova zdravlja, dnevnih boravaka za stare, itd. koji se nalaze u selima. Ovakve usluge nisu svuda prisutne, a u nekim regionima doživljavaju nazadovanje. Ovo govori o tome da aktivnost sa opštinskog nivoa nije dovoljna, i da inicijativa i zahtev za aktivnošću mora da dođe sa seoskog nivoa.

Na ovoj konferenciji mnogo se koristila reč "mi".Potrebno nam je i "ja". Ja preuzimam odgovornost, ja ću ulagati u svoju zajednicu. Putujuće radionice pokazale su nam dobre primere ljudi koji preuzimaju odgovornost na polju preduzetništva ili zaštite nasleđa. Međutim, potrebni su nam i pojedinci koji će se usredsrediti na delovanje u sopstvenim zajednicama. *Aneli Kana, Kodukant, Estonija*

Ukoliko se selima dozvoli liderstvo, ona se mogu sama pobrinuti za javne aktivnosti kako bi održala ili stvorila usluge, ili izvršila pritisak na više stepene vlasti da to urade. U Turskoj takvo liderstvo ima seoski muhtar, koji je ekvivalent seoskom načelniku u tipičnom francuskom selu: oni su predstavnici izborne demokratije. Druge evropske zemlje nemaju ovakav ekvivalent, što je podstaklo formiranje lokalnih akcionih grupa na seoskom nivou (npr. u oko 5.000 sela u Švedskoj) kao izraz participativne demokratije. Bili smo svedoci slične inicijative u selima Sebije i Republike Makedonije. Negovanje ovakvih inicijativa u zemljama Zapadnog Balkana moglo bi značajno da doprinese istinskom jačanju stejkholdera u ruralnim oblastima.

Uključivanje stejkholdera

Ja sam optimista po pitanju budućnosti i želim da gradim jače veze sa stejkholderima, kako onim u okviru naše teritorije, tako i onim preko granice. *Blerand Stavileci, ministar poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja, Kosovo*

Sve vlade sedam zemalja su, u različitim stepenima, pokušavale da uključe stejkholdere u proces pripreme strategija i programa za poljoprivredu i ruralni razvoj. Ključni fokus bio je na informacijama i konsultacijama (koji su klasičan prvi korak u odnosima vlade i građana), kroz organizaciju konferencija i seminara, i poziv javnosti da da svoj komentar. Određeni osnov za kretanje ka participaciji je postavljen, poput aktivnosti radnih grupa, uključujući stejkholdere, i njihove pomoći pri kreiranju nacrta politika, a napravljeni su i koraci ka uspostavljanju partnerstva, u slučajevima kao što je poziv Ministarstva poljoprivrede Crne Gore nacionalnom udruženju pčelara da realizuje i vrši monitoring nad vladinim merama podrške pčelarima.

Ovo su značajni prvi koraci u procesu izgradnje poverenja i uspostavljanja saradnje između vlada i stejkholdera koji će trajati i biti od ključnog značaja za uspeh razvojnog procesa. Trenutno priliku da se uključe koriste oni stejkholderi koji su organizovani u grupe, udruženja, komore ili druge strukture. Moguće je da je ovo neizbežno, jer vlada ne može da pozove 50.000 poljoprivrednika na konferenciju, ali to znači da veliki broj poljoprivrednika nema način da se poveže sa procesom kreiranja politike. Ukoliko zaista želimo da osnažimo stejkhodere iz ruralnih oblasti, kao i da izgradino suštinsko partnerstvo između vlada i ljudi u procesu ruralnog razvoja, potrebno je da razvijemo alate koji vladama omogućuju da se pokrenu ka dole prema stejkholderima, a stejkholderima da se pokrenu ka gore prema vladama.

Činjenica je da je javna uprava Srbije postigla relativno ograničene rezultate u približavanju podrške Evropske unije ruralnom razvoju organizacijama civilnog društva i građanima Srbije. Jedan razlog leži u slaboj podršci civilnog sektora i eksperata, kao i u niskom nivou saradnje i uključivanja građanstva u celosti. Iako je nacionalna uprava pripremila majvažnija dokumenta o LEADER pristupu, kao i dokumenta vezana za IPARD, nije bilo dovoljno podrške, niti pritiska, od strane stručnjaka, civilnog društva i potencijalnih korisnika. Kao rezultat, ta dokumenta nisu postala konkretni programi, i nisu dobili finansijska sredstva ili podršku za zaposlene od vlade. Ruralni razvoj u Srbiji sada se nalazi u kritičnoj fazi. Nedostatak ljudskih resursa, kao i međusektorske saradnje na svim administrativnim nivoima, sprečavaju ruralnu Srbiju da koristi IPARD fondove. S druge strane, na lokalnom/regionalnom nivou, formirano je više od 20 lokalnih akcionih grupa sa 605 ruralnih stejkholdera, postavljenim strategijama lokalnog razvoja,

i željom i voljom za pozitivnim delovanjem u pravcu približavanju standardima i kvalitetu života u ruralnim predelima Evropske unije. *Ivana Stefanović Ristin, udruženje LEADER, Srbija*

Partnerstvo i LEADER

U nekim zemljama preduzeti su značajni koraci u pravcu uvođenja koncepta partnerstva i LEADER pristupa. Ovaj pristup akcenat stavlja na stvaranje partnerstava između javnih tela i privatnih ili nevladinih interesa na subregionalnom nivou, kao i na razvoj strategija lokalnog razvoja za te subregione od strane ovih partnerstava. Vlade, Evropska unija i neke bilateralne agencije podstiču i podržavaju proces informisanja o LEADER pristupu, formiranje bazičnih partnerstava, obuke i izgradnju kapacitera, i razvoj lokalnih razvojnih strategija. U nekim zemljama postoji mreža neformalnih ili formalnih partnerstava, ili potencijalnih lokalnih akcionih grupa, stvorenih na inicijativu opština, lokalnih lidera ili nacionalnih mreža za ruralni razvoj. Neka od ovih partnerstava sposobna su za finansiranje prvog seta projekata.

Dakle, postoji osnov za postepeno uvođenje LEADER pristupa kao značajnog elementa budućih programa ruralnog razvoja, i kao vodećeg mehanizma za saradnju između vlada i stejkholdera. Pravila programa IPARD 2 omogućavaju vladama da uključe mere za ovu svrhu. Naredno poglavlje bavi se načinima na koje potencijal LEADER pristupa može biti ostvaren.

Mreže

Najvažniji kapital za napredak ka efikasnom lokalnom razvoju na Zapadnom Balkanu jeste grupa mreža za ruralni razvoj koje postoje u najmanje četiri zemlje. Ove mreže koje su nezavisne od vlada njihovih zemalja, ali su priznate od istih, već imaju značajnu pozitivnu ulogu u ruralnom razvoju Republike Makedonije i Srbije, dok su u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini sve jače. One predstavljaju ključne tačke kontakta i saradnje između vlada i nevladinih organizacija, i imaju sposobnost i kapacitet da se direktno povezuju sa stejkholderima i podstiču stvaranje grupa, zadruga ili udruženja koja jačaju stejkholdere. One mogu promovisati aktivnosti na nivou sela, ali i pružiti podršku seoskim liderima. One predstavljaju veoma važan deo "arhitekture" budućih razvojnih struktura ovih zemalja.

Povrh svega, mreže za ruralni razvoj deo su Balkanske mreže za ruralni razvoj. One tesno sarađuju sa Stalnom radnom grupom za regionalni ruralni razvoj i tako predstavljaju ključnu vezu između civilnog društva i vladajućih struktura. One takođe imaju jake veze sa programom PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu.

Sastanak sa Lokalnom akcionom grupom iz Strumice u Jugoistočnom regionu, Republika Makedonija

Šansa – put ka jačanju stejkholdera i njihovom partnerstvu sa organima vlasti

Prethodna poglavlja opisuju ključne elemente postojećih struktura i aktivnosti na polju ruralnog razvoja, kao i planove i brige koje su izneli ključni akteri u ovoj oblasti. Ukratko, politike i programe razvoja kreiraju i sprovode nacionalne vlade (u različitim stepenima) i opštine. Uloga različitih nivoa vlasti nije u potpunosti jasna. Aktivnosti na nivou sela veoma su ograničene, a mehanizmi za povezivanje vlada i stejkholdera su u povoju. Organi vlasti su posvećeni daljem uključivanju stejkholdera, a osnove za stvaranje partnerstava na principu LEADER-a se postavljaju. Mreže za ruralni razvoj ili postoje ili se uspostavljaju. Postoje brojne tačke rasta za aktivnost i delovanje stejkholdera, ali su široke mase stanovnika ruralnih područja još uvek slabo povezane sa razvojnim procesima, dok se mnogi stejkholderi osećaju kao da njihove potrebe i brige nisu shvaćene niti zadovoljene.

Ukoliko zaista želimo da osnažimo stejkhodere iz ruralnih područja, kao i da izgradimo isitinsko partnerstvo između vlada i procesa ruralnog razvoja, potrebno je da razvijemo alate koji vladama omogućuju da se pokrenu ka dole prema stejkholderima, a stejkholderima da se pokrenu ka gore prema vladama. Ovo je dvosmerni proces koji zajteva svesne napore sa obe strane.

Sudeći po iskustvu iz Poljske, jedini put za napredak jeste u nadgradnji organizacija civilnog društva kojima treba omogućiti trajno delovanje i stabilnost, kao i određeni stepen nezavisnosti od javnog sektora (ukoliko ne na planu finansiranja, onda makar u pristupu informacijama, mogućnosti sklapanja partnerstava sa sličnim organizacijama iz drugih zemalja, itd.). Paralelno sa tim, važno je graditi i jačati kapacitete javnog sektora na svim nivoima, ali i obučavati i motivisati zvaničnike i donosioce odluka.
Ursula Budzič-Tabor, Ruralni forum Poljske

Koji alati su nam potrebni?

Naše diskusije rezultirale su u predlogu sledećih najvažnijih elemenata:

- Jasna uloga različitih nivoa vlasti
- Integrisani pristupi ruralnom razvoju
- Podrška marginalnim područjima i malim poljoprivrednim zajednicama
- Jasni i otvoreni procesi informisanja, konsultacija i učešća
- Revizija sistema i programa u slučajevima gde je to potrebno
- Raznovrsne terenske službe
- Zajednička aktivnost stejkholdera
- Seosko liderstvo
- Ekspanzija LEADER pristupa
- Kontinuirano i pojačano umrežavanje na svim nivoima
- Izgradnja kapaciteta
- Vreme i istrajnost!

Ove tačke opisane su u tekstu koji sledi.

Jasna uloga različitih nivoa vlasti

Građanima treba da bude jasno čime se bavi koja poluga vlasti na polju regionalnog ili lokalnog razvoja, kao i na kom nivou - centralnom/nacionalnom, opštinskom ili lokalnom. Ovo je direktno pitanje kojim treba da se bave informativni servisi vlada koji tesno sarađuju sa opštinama i njihovim udruženjima. Potrebno je obuhvatiti sve aspekte razvoja - i "uske" i "široke", u skladu sa pređašnjom definicijom. S obzirom da se mnogi aspekti širokog razvoja jednako tiču urbanih i ruralnih predela, baza podataka treba da pokriva čitavu nacionalnu teritoriju. Informacije treba da budu dostupne svim građanima, u pristupačnim oblicima, prilagođene različitim stepenima opremljenosti i mobilnosti. Ovo znači pristup informacijama ne samo preko internet stranica i telefona, već i preko službi koje rade u direktnom kontaktu sa stejkholderima kada i gde god je moguće - na primer opštinske kancelarije i terenske službe. Prikupljanje i kreiranje ovih informacija primoraće vlade da, u slučajevima gde nisu to već učinile, razjasne ko šta radi. Ovaj proces može ukazati i na propuste opština koje trenutno ne doprinose ruralnom razvoju, pa može i ubrzati proces popunjavanja praznog prostora i rešavanje propusta.

Integrisani pristupi razvoju

Nova generacija strategija i programa za poljoprivredu i ruralni razvoj, koji se pripremaju i finaliziraju, omogućava vladama da naprave pregled opsega planiranih aktivnosti na polju "uskog"

Dirk Ahner, predsedavajući konferencije, i Majkl Dauer, generalni izvestilac, na završnoj sesiji

ruralnog razvoja. Biće potrebno da se ova aktivnost dodatno usredsredi na potrebe poljoprivrednika, diversifikaciju ruralne ekonomije i jačanje servisa u ruralnim oblastima. Moguće je da će vlade želeti da obezbede postojanje efikasnih veza između ovih programa i programa koji se sprovode u oblastima transporta, vodosnabdevanja, električne energije, i drugih usluga neophodnih ruralnim preduzećima i zajednicama, a kojima se bave druga ministarstva ili agencije. Postoji mogućnost da se u svakoj zemlji uspostave odbori za ruralnu politiku, poput onoga u Finskoj, u cilju kreiranja široke nacionalne ruralne politike, ali i uvođenje procesa "ruralnog tumačenja" politika i programa van delokruga ministarstava direktno nadležnih za ruralni razvoj.

Nacionalni savet za ruralni razvoj Srbije ima članstvo koje liči na deo Odbora za ruralnu politiku Finske koji se tiče javnog sektora. On uključuje predstavnike devet različitih ministarstava koja su na različite načine odgovorna za poljoprivredu, ekonomiju i regionalni razvoj, životnu sredinu, rad i društvenu politiku, obrazovanje, infrastrukturu, omladinu i sport, javnu upravu i lokalnu samoupravu, kao i Kancelariju za evrointegracije i Kancelariju za održivi razvoj nedovoljno razvijenih područja. Za potrebe IPARD nadzornog komiteta, ova grupa biće proširena predstavnicima civilnog i nevladinog sektora. *Aleksandar Bogunović, Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, Srbija*

Integrisani razvoj takođe treba primeniti na opštinske aktivnosti na planu ruralnog razvoja, jer opštine imaju određene dužnosti i ovlašćenja u oblastima saobraćaja ili obrazovanja, pored onih vezanih za lokalni razvoj. Na opštinskom nivou postoji šansa za povezivanje aktivnosti u različitim oblastima, kao i za definisanje načina za primenu obaveza i ovlašćenja u ruralnim područjima u okviru razvojnih strategija. Te strategije takođe mogu da pojasne način na koji će se lokalne aktivnosti dopunjavati sa aktivnostima centralnih vlasti, lokalnih partnerstava ili LEADER grupa, ili pomoći u njihovoj realizaciji.

Ovo iskustvo mi je pokazalo da se uspešan i održiv ruralni razvoj može postići kroz snažan dijalog, saradnju i umrežavanje lokalnih stejkholdera, ukjučujući javna i privatna tela, privatna preduzeća i lokalno stanovništvo. Programi ruralnog razvoja treba da se planiraju kroz procese aktivnih konsultacija između lokalnih stejkholdera u dijalogu sa državnim organima, a nacionalne politike ruralnog razvoja treba sa se definišu isticanjem najvažnijih elemenata iz lokalnih programa i iskustava. *Ibrahim Tugrul, Razvojna fondacija Turske, o putujućoj radionici u Srbiji*

Podrška marginalnim područjima i malim poljoprivrednim zajednicama

Prethodna poglavlja dala su opis ozbiljnih društvenih i privrednih slabosti brojnih ruralnih regiona u sedam zemalja, koji se konstantno suočavaju sa depopulacijom i odlaskom mladog stanovništva i daljim slabljenjem ruralnih ekonomija i zajednica. U većini ovih regiona ekonomija se bazira na malim porodičnim farmama, koje se nalaze u nepovoljnom položaju zbog ograničene veličine, nedostatka kapitala, niskog pregovaračkog kapaciteta i ograničenih tržišta. One se osećaju nemoćno i marginalizovano u vreme kada je pažnja vlade usredsređena na reformu nacionalnog sistema u pravcu pristupanja Evropskoj uniji, a naglasak se stavlja na ekonomski rast i komercijalnu konkurentnost.

Neki delovi ruralne populacije, poput onih koji žive u planinskim područjima koje su bile izložene ozbiljnom odlivu stanovništva, nisu bili uključeni u stejkholder grupe, pa je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se oni uključili. *Zenel Bujaka, nevladina organizacija "Inicijativa za poljoprivredni razvoj", Kosovo*

Ova marginalna područja i male poljoprivredne zajednica zahtevaju hitnu pažnju vlada. One su još uvek dom za stotine hiljada ljudi, a ukoliko se dozvoli nastavak nazadovanja, kvalitet njihovih života će se pogoršati. Ove oblasti daju doprinos nacionalnim ekonomijama kroz hranu, drvo i druge resurse. U njima se nalaze ekosistemi, predeli i kulturno nasleđe kojima je potrebno efikasno čuvanje i upravljanje. Iz svih ovih razloga, vlade treba da usredsrede svoje napore u integrisani pristup sprovođenja promene u poljoprivrednim strukturama u ovim oblastima, kao i diversifikaciju svojih ekonomija u cilju nadoknade gubitka radnih mesta u poljoprivredi i održavanja vitalnosti zajednica.

Poljoprivreda je na potezu, i usledиće restrukturiranje. Za nas je izazov kako da obzbedimo dovoljno razvoja u ruralnim područjima kako ne bismo bili svedoci masovnih migracija iz ruralnih oblasti. Lokalni razvoj predstavlja deo odgovora. *Dirk Ahner, predsedavajući Završne konferencije*

Videli smo primere privatnih ili komercijalnih inicijativa koje će doprineti rešavanju ovog izazova i jačanju i diversifikaciji ekonomije ovih predela. Ali potrebno je nešto šire, rasprostranjenije, poput paketa vladinih mera koje uključuju podršku grupama proizvođača, udruženjima i zadrugama, za diversifikaciju poljoprivrednih preduzeća, penzionisanje starih poljoprivrednika, i mlade farmere koji žele da se priključe ovoj industriji. Potrebno je da smanjimo cene kredita, da podržimo unapređenje poljoprivredne i prerađivačke opreme, i primenimo razuman stepen fleksibilnosti u higijenskim i fitosanitarnim pravilima. Potrebno je da jačamo nepoljoprivredne elemente ruralnih ekonomija, kao što su prerada, zanatstvo, turizam i druge usluge.

Neke od ovih mera su već na snazi, posebno u regionima pokrivenim inicijativom Stalne radne grupe za regionalni ruralni razvoj za razvoj baziran na teritoriji. Međutim, druge mere nisu ni u fazi planiranja. Štaviše, jasno je da mnogi ljudi iz ruralnih predela nisu efikasno povezani sa ovim merama. Ovo ukazuje na potrebu za dobrim, pristupačnim sistemima informisanja, savetodavnim i terenskim službama koje realizuju konkretni ljudi, a treba imati na umu da je najvažniji od svih elemenata poverenje među stejkholderima, kao i poverenje između njih i vlada. Danas ovo poverenje često ne postoji i potrebno je mnogo napora da se izgradi.

Informisanje, konsultacija i participacija

Vlasti na nacionalnom i opštinskom nivou treba da se usredsrede na jasan i otvoren proces informisanja i javnih konsultacija vezanih za svoje aktivnosti u lokalnom razvoju. Ove procese treba sprovoditi aktivno i uz korišćenje svih relevantnih sredstava, uključujući štampu, radio, televiziju, internet stranice, društvene medije, štampani materijal, sastanke, izložbe i slično. Mreže za ruralni razvoj, regionalna udruženja i lokalne akcione grupe mogu pomoći javnim agencijama u ovom procesu.

Naš ruralni portal je važna alatka za informisanje ljudi i medija koji privlači brojne posetioce. Ministar Ivanović organizovao je radni ručak za medije i skrenuo im pažnju na portal. *Ratko Bataković, predsednik Mreže za ruralni razvoj Crne Gore*

Potrebno je da vlade prevaziđu nivo konsultacija i podstiču učešće stejkholdera u oblikovanju, implementaciji i monitoringu politika i programa. Ovo može podrazumevati formiranje i rad savetodavnih odbora, radnih grupa, formalnih komisija za nadzor, itd. u kojima treba da učestvuju najvažnije kategorije stejkholdera iz ruralnih predela.

Kako bi se ravnomerno uključili različiti stejkholderi, uključujući one slabije poput malih poljoprivrednika ili manjina, vlada treba da podstiče stvaranje udruženja i nevladinih organizacija, stvaranje i jačanje demokratije na nivou sela, kao i kreiranje i aktivnost regionalne i nacionalne mreže, onakve kakve postoje u nekim zemljama Zapadnog Balkana. Opštine takođe treba da uključe stejkholdere u kreiranju politika i programa, i da postanu otvorene i pristupačne za partnerstva sa stejkholderima.

Revizija sistema i programa, gde je to potrebno

Proces konsultacija i participacije treba da bude stvaran, a ne načelan. Potrebno je da obe strane - i vlasti i stejkholderi - zaista slušaju jedna drugu i iznalaze načine za pomirenje razlika, kao i da nađu praktična rešenja za probleme koji se javljaju. Ovo znači da sisteme i programe treba revidirati, gde god je to potrebno. Formalne okolnosti za reviziju desiće se tokom pripreme strategija i programa za period od 2014. do 2020, kao i tokom srednjoročne revizije. Komiteti za monitoring IPARD programa imaju mogućnost da predlože programske promene ukoliko za njima postoji jasna potreba. Vlade treba da budu spremne da prilagode sisteme realizacije u slučajevima koje opravdava iskustvo.

Od početaka pripreme za IPARD, organi uprave treba da obave konsultacije vezano za sadržaj nacrta programa sa relevantnim stejkholderima, a uz pomoć sredstava poput radnih sastanaka na specifične teme ili širokih javnih rasprava. Rezultati ovih konsultacija predstavljaju obavezno poglavlje u IPARD programu. Nakon što se program usvoji, uspostavlja se komitet za monitoring IPARD programa. Komitet čine predstavnici ministarstva poljoprivrede i drugih relevantnih ministarstava, kao i predstavnici udruženja proizvođača, akademici, predstavnici ruralnih mreža, nevladinih organizacija, itd. Broj predstavnika nevladinog sektora treba da bude makar jednak broju predstavnika javnog sektora. Komitet vrši monitoring nad implementacijom, ali ima i pravo da predlaže i usvaja programske izmene. *Ana Novak, Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj*

Jedan veliki program koji jasno zavređuje reviziju je IPARD. Evropska komisija je svesna niskog nivoa korišćenja podrške kroz program IPARD 1 u Republici Makedoniji. Poglavlje 4 dalo je jasan pregled razloga zbog kojih se stejkholderi nisu prijavljivali za tu pomoć. Prilikom kreiranja IPARD 2 programa, Evropska komisija i pet vlada pristupiće analizi razloga za nizak nivo korišćenja IPARD 1 sredstava i napraviti adekvatne izmene, u skladu sa savetom. Ove izmene mogu da podrazumevaju bolje informisanje, pojednostavljeni proces apliciranja, smanjenu papirologiju, savetovanje potencijalnih aplikanata na njihovim lokacijama, brža plaćanja, fleksibilnost u sufinansiranju i jasnije veze između IPARD programa i drugih državnih sistema podrške. Takve promene se moraju sprovoditi na način koji odražava odgovornost u korišćenju javnih fondova, ali vlade znaju i da su svim svojim građanima odgovorne za otvoreno, ravnomerno i transparentno korišćenje fondova koji su im na raspolaganju.

Raznovrsne terenske službe

Terenske službe su najvažniji posrednik između organa vlasti i stejkholdera. One poljoprivrednicima i preduzetnicima daju tehničke savete i informacije o dostupnoj finansijskoj podrški ili drugim oblicima pomoći. One će imati ključno mesto u zajedničkom procesu modernizacije i adaptacije poljoprivrednih i ruralnih ekonomija Zapadnog Balkana i Turske. Kako bi tu ulogu efikasno obavljale, moraće da drže korak sa tržišnim promenama, lancima nabavke, regulativom i sličnim pitanjima,

ali i da progresivno šire svoj opseg delovanja kako bi prihvatile i uključile druge oblike ekonomske aktivnosti i inovacije. One treba da održavaju i jačaju svoje veze sa drugim institucijama i organizacijama koje poseduju veštine u istraživanju i razvoju, obukama, obrazovanju i izgradnji kapaciteta.

Veoma je važno, naročito u malim zemljama poput naše kojoj su moderni sistemi Zapadne Evrope novi, da ljudi budu informisani (preko promocija, publikacija, internet stranica, televizijskih emisija, itd.), da budu obrazovani i obučeni na terenu, da dobijaju savete i, naravno, da budu uključeni u razmenu iskustava i uče o najboljim praksama (na primer preko vođenih studijskih poseta uspešnim poljoprivrednicima). Sve ovo posebno važi za one koji se bave agroturizmom zbog ograničenih kapaciteta, novca i iskustva. *Vesna Đukić, izvršna direktorka udružnja proizvođača maslina " Boka", Crna Gora*

Aktivnost stejkholdera

Stejkholderi iz ruralnih područja ne treba da pasivno očekuju da vladajuće strukture preuzmu kompletnu inicijativu u njihovom povezivanju. Oni treba da budu voljni za zajednički rad, spremni na međusobnu saradnju, na primer u okviru grupa proizvođača, sindikata mehanizacije, udruženja i ostalih načina zajedničkog delovanja. Bilo pojedinačno ili zajednički, treba da traže prilike za učešće u oblikovanju, implementaciji i monitoringu politika, i da ove prilike iskoriste.

Vi ste akteri sopstvenog razvoja. Morate izgraditi kapacitet da upravljate sopstvenim lokalnim razvojem. *Dacian Ciolos, komesar za poljoprivredu i ruralni razvoj*

Zemlje Zapadnog Balkana nude brojne primere pojedinaca i porodica preduzetničkog duha koji imaju hrabrosti, dara i volje da preuzmu rizike koji su potrebni kako bi se pokrenula ili proširila važna preduzeća, i koji u tom procesu mogu doneti koristi drugim ljudima u tim sredinama. Jako veliki broj ostalih, uključujući hiljade malih poljoprivrednika, ograničenih su prilika, boje se neuspeha, manje su spremni da preuzmu rizike. Međutim, ako ostanu pasivni, oni su zaista u rizičnoj poziciji u svetu koji se menja, a posebno će biti pod pritiskom kada se njihove zemlje pridruže Evropskoj uniji. Iz ovog razloga, potrebno je da vlade nalaze načine da promovišu i pomažu odvijanje ključnih promena koje su potrebne. Međutim, vlade ne mogu same postići te promene; stejkholderi moraju biti spremni da reaguju. Deo reakcije biće volja za međusobnom saradnjom, na primer u okviru grupa proizvođača, sindikata mehanizacije, udruženja, i ostalih načina za zajedničko delovanje. Tokom putujućih radionica predstavljeni su dobri primeri ovakvih praksi. Postoji potreba za negovanjem hrabrosti kod stejkholdera i izgradnjom poverenja, kako među njima, tako i između njih i javnih agencija na svim nivoima.

Seosko liderstvo

Putujuće radionice otkrile su dva upadljiva primera seoskih vođa - jedan iz sela Zlakusa u Srbiji a drugi iz sela Rezanovce u Republici Makedoniji - koji su preuzeli inicijativu i podstakli kolektivnu energiju i aktivnost lokalnog stanovništva na način koji je promenio kvalitet života, kao i društvene i ekonomske prilike u seoskoim zajednicama. Jasno je da bi ove zemlje imale mnogo koristi od daljih inicijativa ove vrste.

Mnoga sela u Turskoj imaju muhtare koji mogu doprineti pozitivnim dešavanjima. Sela na Zapadnom Balkanu nemaju ekvivalent ovoj figuri, ali mogu izabrati svoje lidere ukoliko to žele. Vlade i opštine treba da razmotre mogućnosti i načine za podsticaj stvaranju seoskih lidera i podrže aktivnosti koje ovi lideri mogu pokrenuti u cilju društvenog i ekonomskog blagostanja svojih zajednica. Ovaj nivo delovanja na nivou sela može privući podršku bilateralnih i multilateralnih donatora, a po ugledu na iskustvo hiljada seoskih lokalnih akcionih grupa iz Švedske, Finske, Estonije, i drugih zemalja.

Programi Evropske unije u zemljama koje se nalaze u fazi pristupanja uključiće ruralni razvoj, koji je podržan i preko Evropskog susedskog programa za poljoprivredu i ruralni razvoj za Jugoistočnu Evropu i Južni Mediteran. Jačanje civilnog društva predstavlja veoma važan deo tog posla. Program PREPARE može pomoći u podsticanju aktivnosti stanovništva: neko mora da obavi posao na licu mesta. *Komesar Dacian Ciolos, prilikom predstavljanja knjige programa PREPARE "Duh zajednice pobeđuje", jul 2013.*

Ekspanzija LEADER pristupa

LEADER može biti moćna alatka koja povezuje različte sektore subregionalnog nivoa, kao i za stvaranje aktivnog međusektorskog partnerstva. On može okupi i iskoristi politike i fondove iz javnog sektora, preduzetničke veštine i resurse privatnog sektora, kao i energiju dobre volje i društvenu posvećenost civilnog sektora. Uz pomoć strategija lokalnog razvoja koje pripreme lokalne akcione grupe može se dostići integrisani i inkluzivni pristup lokalnom razvoju. On može učiniti razvojni proces vidljivim i pristupačnim stejkholderima, ali i izgraditi kapacitete stejkholdera za korišćenje šansi za razvoj..

LEADER je uspešan pristup. On mobiliše lokalnu ekspertizu i daje najviše primera integrisanog ruralnog razvoja. Ali, nemojte se osloniti samo na LEADER. Lokalni razvoj mora biti utemeljen u širim strategijama, a ideja LEADER pristupa se sada može proširiti na regionalnu politiku preko pristupa lokalnog razvoja vođenog od strane zajednice. Možemo aplicirati kod Evropskog regionalnog fonda i Evropskog društvenog fonda kako bismo ostvarili temeljan ruralni razvoj, ali su nam potrebni ljudi na terenu kako bi se dobre stvari dešavale. *Dirk Ahner, moderator Završne konferencije*

Postoji, dakle, dobar razlog da vlade opredele sredstva preko svojih nacionalnih programa za ruralni razvoj ili IPARD programa za kreiranje partnerstava po principu LEADER-a u ruralnim subregionima. Ovo se može nadovezati na aktivnosti koje su već urađene na polju promocije LEADER pristupa kako bi se izgradili kapaciteti i kreirala lokalna partnerstva i potencijalne lokalne akcione grupe. Vladinu podršku LEADER pristupu treba sprovoditi na način koji omogućava kreiranje partnerstava i lokalnih razvojnih strategija i njihovo stvaranje odozdo ka gore, sa istinskom ravnotežom između javnog, privatnog i civilnog sektora.

Iskustvo iz Strumice (pogledati poglavlje 4) potvrđuje tri preduslova za jačanje i uspostavljanje LEADER pristupa. Prvi je izgradnja kapaciteta, koja je najvažniji prioritet za lokalne stejkholdere koji će postati članovi lokalne akcione grupe, i

ona treba da sadrži obuke i savetovanje. Drugi, koji je jednako važan, je animacija: bez animiranja koje je sprovela Mreža za ruralni razvoj, strumički eksperiment možda ne bi mogao ni da započne. Treći je prenošenje dobrih praksi: "čovek ne veruje dok ne vidi". Upoznavanje sa ruralnim razvojem promovisanom kroz LEADER pristup u zemljama Evropske unije nudi modele i rešenja koji se onda mogu prilagoditi lokalnim uslovima. Fouli Papageorgiou, izvestilac putujuće radionic u Republici Makedoniji

Kontinuirano i osnaženo umrežavanje na svim nivoima

Same putujuće radionice predstavljale su vežbu umrežavanja. One su bile značajan podsticaj za učesnike, kako za one iz Zapadne Evrope, tako i za one iz Jugoistočne Evrope. Pokazale su da smo svi učenici, ali i da smo svi predavači, i da jedni drugima možemo pomoći. Izazovi sa kojima se poljoprivrednici, preduzetnici i zajednice u ruralnim oblastima susreću prisutni su u svim delovima Evrope, i možemo razmeniti praktične ideje za rešavanje tih izazova. Postoji moćan razlog za kontinuirano umrežavanje na transnacionalnom nivou, kako bismo imali koristi od razmene iskustava i zaista doprineli jačanju stejkholdera i partnerstvu između vlada i stejkholdera, na svakom mestu. Ali, umrežavanje je potrebno je na svim nivoima, kako i između zemalja, tako i u okviru samih zemalja.

Vlade. Potrebno je umrežavanje među vladama, kako bi se razmenila iskustva i razvojni procesi, ali i postigla prekogranična saradnja u slučajevima u kojima to donosi korist. Na Zapadnom Balkanu ta saradnja već uključuje aktivnost Stalne radne grupe za regionalni ruralni razvoj, uključujući prekogranične inicijative u okviru Programa razvoja baziranog na teritoriji.

Kategorije stejkholdera. U okviru svake zemlje, umrežavanje može imati veliku vrednost u jačanju različitih grupa ili kategorija ruralnih stejkholdera, kao i u vođenju pojedinaca i organizacija čiji su oni deo ka dijalogu i delovanju na polju lokalnog razvoja. Delotvorno umrežavanje može omogućiti:

- da ekonomski sektori razmenjuju ekspertizu i uvećavaju zajednički uticaj na polju poslovanja kao i u odnosu na vladu – videli smo primer pčelarskog udruženja u Crnoj Gori, udruženja uzgajivača stoke u Srbiji, i primere prehrambenih lanaca i turističkih lanaca u Republici Makedoniji.

- da opštine razmenjuju iskustvo i unaprede svoju sposobnost u preuzimanju vodeće uloge u lokalnom razvoju

- da seoske zajednice razmene iskustvo u praktičnim lokalnim aktivnostima i da se njihov glas čuje na opštinskom, regionalnom i nacionalnom nivou.

- da LEADER grupe i ostala subregionalna partnerstva razmenjuju iskustva i oprobaju svoj zajednički uticaj na ukupni razvojni proces. Ovakvo umrežavanje podržava se na nivou Evropske unije kroz Evropsku mrežu za ruralni razvij i preko Evropskog LEADER udruženja za ruralni razvoj (ELARD).

- da nevladine organizacije podignu svoje profile i unaprede sposobnost civilnog društva na poljima društvenih pitanja i životne sredine. Nevladine organizacije, koje su same izraz građanskog duha i stava da se nešto može uraditi, mogu da daju sve veći doprinos društvenom, ekonomskom i prirodnom blagostanju ovih zemalja. Već su mnoge nevladine organizacije posvećene održanju tradicionalnih zanata, čuvanju spomenika kulture i vrednih ekosistema, podsticanju mladih da ostanu da žive u selima, obezbeđivanju socijalnih usluga, brizi za ranjive i marginalne grupe stanovništva.

Nacionalne mreže za ruralni razvoj. Neke kategorije stejkholdera opisane u prethodnim delovima teksta, zastupljene su, direktno ili indirektno, u okviru nacionalnih mreža za ruralni razvoj koje funkcionišu u Republici Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Ove mreže već igraju značajnu ulogu u promovisanju lokalnog razvoja zansovanom na partnerstvu u ovim zemljama, a verovatno će imati sve veći značaj u podizanju svesti, umrežavanju i aktivnom učešću svih kategorija stejkholdera. Vlade bi trebalo da priznaju veliku vrednost ovih mreža za ruralni razvoj koje kao nezavisne nevladine organizacije mogu delovati kao stručni i objektivni posrednici između vlada i stejkholdera.

Mrežama je potrebna podrška vlade, ukoliko ta podrška ne preti njihovom nezavisnom statusu. Ova podrška može bude u obliku doprinosa u pokrivanju troškova, bilo kroz novac ili doprinos u naturi, bilo (na primer) kroz prepuštanje elemenata vladinih aktivnosti mrežama, onih poput promocije LEADER pristupa ili upravljanje procesom informisanja i konsultacija, a sa adekvatnim resursima. Među IPARD merama postoji odrednica za kreiranje formalnih nacionalnih ruralnih mreža (NRM), poput onih koje predstavljaju integralni deo programa ruralnog razvoja u zemljama Evropske unije. Finansiranje pod IPARD merom tehničke pomoći može se koristiti za aktivnosti nacionalnih ruralnih mreža, uključujući troškove učešća u Evropskoj mreži za ruralni razvoj. Ovaj koncept mreža, koji je nov za zemlje Zapadnog Balkana i Turske, značajno se razlikuje od nezavisnih nevladinih mreža za ruralni razvoj kakve su opisane u pređašnjem tekstu. Nacionalne ruralne mreže zamišljene su kao "okrugli stolovi" svih glavnih kategorija stejkholdera na polju ruralnog razvoja koje okupljaju i kojima predsedavaju upravne vlasti. Moguće je da će se vremenom pokazati da ovaj model ima veliku vrednost u IPARD zemljama zato što omogućava informisanje i konsultacije za sve stejkholdere tokom implementacije programa ruralnog razvoja u godinama koje dolaze. Međutim, iskustvo iz Evropske unije pokazuje da nacionalne ruralne mreže najveću vrednost imaju tamo gde postoji kvalitetno uspostavljen obrazac organizacija stejkholdera, kao i visok stepen poverenja između ovih organizacija i vlade. Iz ovog razloga, moguće je da će vlade zemalja u kojima se sprovodi IPARD prioritet dati nadgradnji operativnih odnosa sa širokim krugom organizacija stejkholdera, uz pomoć nevladinih mreža za ruralni razvoj, pre nego što uspostave zvanične nacionalne ruralne mreže.

Izgradnja kapaciteta

Ključni kapital razvoja su ljudi: ukoliko ulažemo u njih, finansijska podrška imaće važnije i konkretnije rezultate. *Ivica Sivrić, razvojna agencija REDAH, Bosna i Hercegovina*

U ruralnom razvoju radi se o neophodnosti promene. Promene se mogu ticati privredne aktivnosti, društvenih struktura, vladinih sistema, metoda uključivanja stejkholdera, itd. Zemlje Zapadnog Balkana već su morale da prođu radikalne promene nakon raspada Jugoslovije. Sada ih proces pripreme za pristupanje Evropskoj uniji primorava na sve brže promene u mnogim sistemima.

Ruralno stanovništvo nisu jedini stejkholderi. Svi smo mi, bilo da živimo u gradu ili na selu, građani i Evropljani. Zapadni Balkan treba posmatrati kao jedan region, koji ima određene težnje za svoje građane. Mi želimo da se pridružimo Evropskoj uniji ne zbog fondova koje nam može doneti, već zato što želimo da napredujemo, hoćemo da naši poljoprivredici prežive, hoćemo vladavinu prava i ekonomski rast. Kako bismo sve ovo ostvarili, potrebno je da budemo usredsređeni na sebe, čak i sebični: treba da preuzmemo odgovornost. IPARD nije samo alatka, on je obuka o tome kako Evropska unija funkcioniše. Možda nije lak, ali moramo ga koristiti kako bismo naučili evropski način. *Boban Ilić, generalni sekretar, Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj*

Promena zahteva i lično prilagođavanje za one koji u njoj učestvuju. Prilagođavanje nije lako i ono zahteva nove stavove, nove veštine, nove resurse. Dakle, jačanje stejkholdera u ruralu ne zavisi samo od nužnih sistemskih promena, već i od jačanja kapaciteta pojedinaca i organizacija da na promenu reaguju. Vlade mogu da preuzmu vodeću ulogu na ovom polju tako što će obezbediti sisteme savetovanja i terenske službe, ali i formalne inicijative za obuke, izgradnju kapaciteta i stručne obuke. Ove usluge mogu pružiti i nevladine organizacije, regionalna udruženja, nacionalne mreže za ruralni razvoj, LEADER grupe i mnogi drugi.

Nemojte prepisivati modele iz drugih zemalja. Usredsredite se na sopstvene resurse. Radite sa svojim ljudskim kapitalom, ne protiv njega, i unapređujte ga obukama. Usredsredite se na kvalitetne proizvode, na ono što je kod vas jedinstveno, radite zajedno kako biste komercijalizovali stvari, a dodatnu vrednost zadržite na lokalu. *Dacian Ciolos, komesar za poljoprivredu i ruralni razvoj*

Potreba za ovakvom izgradnjom kapaciteta jednaka je i za stejkholdere, javne zvaničnike na nacionalnom i opštinskom nivou, i sve one koji vode udruženja, mreže i akcione grupe. Reakcija nekih javnih službenika koji su učestvovali u putujućim radionicama bila je upadljiva: za njih je ovo zaista bila provera realnog stanja koja im je pomogla da razumeju stvari koje su im promicale dok su se bavili kancelarijskim poslom.

U ruralnom sektoru u Srbiji radim već 6 godina i smatram da sam upoznat sa situacijom na tom planu. Nije bilo ničeg novog. Međutim, ova ekskurzija bila je dobra prilika za upoznavanje ljudi iz zemalja Evropske unije i sagledavanje njihovog viđenja našeg puta prema evropskim integracijama. Primećujem da su neki bili impresionirani, uglavnom pozitivno, onim što su videli. Smatram da nam je potrebna mnogo snažnija ruralna mreža na nacionalnom nivou koja će nastupati u svojstvu krovne organizaciju za lokalne stejkholdere iz ruralnih oblasti i koja će učiniti da se njihov glas jače čuje u Beogradu. S druge strane, milsim da kolege koje rade u Ministartsvu poljoprivrede i Vladi treba da iskuse sličnu putujuću radionicu u zemljama EU i sagledaju kako lokalno stanovništvo tih zemalja učestvuje u kreiranju politika. *Aleksandar Damnjanović, Srbija*

Šta mislite o formalizovanju pristupa putujućih radionica kako bi se unapredio rad komiteta za monitoring? *Rajan Hauard, menadžer lokalne akcione grupe grada i okruga Jugoistočni Kork, Irska*

Vreme, i istrajnost!

Stvaranje tesnih radnih odnosa između stejkholdera i organa vlasti ne može se dostići preko noći. Ono zahteva vreme, strpljenje i upornost da se stvore efikasni sistemi, izgradi poverenje, razviju lični kontakti i radni odnosi. Ovo nije razlog za odlaganje narednih ključnih koraka, ali na to treba gledati kao na kontinuirani proces koji će trajati u godinama koje dolaze.

Partnerstvo zahteva energiju i vreme. Biće potrebno vreme da se dostigne društvena, ekonomska i politička integracija. Ovaj proces biće dugotrajan i stoga treba da počnemo na vreme. Političari moraju da slušaju i da ljudima daju vreme. *Dacian Ciolos, komesar za poljoprivredu i ruralni razvoj*

Potrebno nam je više poverenja. Istorijske i kulturne prilike zemalja mogu otežati stvaranje poverenja između ljudi. Ljudi se nekad toliko plaše neuspeha da ne skupe hrabrost da jedni drugima veruju. Dakle, postoji izazov izgradnje poverenja kao najvažnije osnove za saradnju. Ovo znači da nam je potrebno vremena da postavimo temelje za aktivnosti. Dajte sebi vremena. Nemojte da dozvolite da budete primorani na aktivnost pre nego što ste spremni, samo da biste trošili novac. *Hans Lorenzen, program PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu*

Ruralni razvoj je proces, život, ne samo gomila mera. Vremenom moramo da podržavamo taj proces, jer u protivnom neće uspeti.*Dragan Roganović, Mreža za ruralni razvoj Srbije*

Zaključak

Na ovaj događaj ne treba gledati kao na kraj, već kao na početak procesa jačanja ruralnih stejkholdera i jačanja partnerstva između njih i njihovih vlada. Aktivnost je na ljudima ovih divnih zemalja, na najvažnijim grupama i sektorima stejkholdera, seoskim liderima i lokalnim vlastima, nevladinim organizacijama i nacionalnim vladama, a biće potrebno kontinuirano vođstvo Stalne radne grupe za regionalni ruralni razvoj, programa PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu, nacionalnih vlada i evropskih institucija.

Aneks 1

Programi događaja na Zapadnom Balkanu

Putujuća radionica u Srbiji, 31. mart i 1. a pril 2014

Prva putujuća radionica
Moderator Dragan Roganović, izvestilac Rajan Hauard

31 mart

09.00	Brifing
09.30-12.30	Putovanje u selo Mirosaljci
12.30-12.50	Prezentacija opštine Arilje
12.50-14.00	Poseta projektu bobičastog voća (borovnice, maline)
14.00-14.30	Putovanje u selo Prilike
14.30-15.15	Ručak u Prilikama
15.15-16.15	Predstavljanje opštine Ivanjica i poseta zadruzi divljih jagoda
16.15-17.15	Poseta tradiciolanom srpskom poljoprivrednom gazdinstvu u planinskim predelima
17.15-18.15	Radionica sa lokalnim stejkholderima
18.15-19.15	Putovanje na Zlatibor
19.30-20.30	Grupna diskusija o zaključcima putovanja, noćenje na Zlatiboru

1 April

07.00-08.00	Putovanje za Novu Varoš
08.00-08.30	Sastanak sa predsednikom opštine Nova Varoš
08.30-09.00	Putovanje u selo Božetići
09.00-09.15	Predstavljanje udruženja uzgajivača stoke "Uvačka reka mleka" i njegove uloge u ruralnom razvoju

Aneks 1

09.15-10.15	Poseta porodici koja proizvodi zlatarski sir sa zaštićenim geografskim poreklom
10.15-10.45	Putovanje u selo Radetići
10.45-11.45	Poseta proizvođačima i prerađivačima heljde
11.45-13.30	Poseta preduzeću za ruralni turizam na planini Zlatar i razgovor o sinergiji sa drugim inicijativama
13.30-14.30	Pauza za ručak
14.30-15.30	Radionica sa lokalnim stejkholderima i prezentacija udrzuženja žena "Stari zanati za nova vremena"
15.30-18.15	Putovanje u Beograd

Druga putujuća radionica
Moderator Marko Koščak, izvestilac Ursula Budzič Tabor

31 Mart

0900	Brifing
09.30-12.15	Putovanje u selo Zlakusa sa pauzom za kafu u radnji pored puta "Srpska Magaza"
12.15-12.45	Predstavljanje lokalnog razvoja u selu Zlakusa
12.45-14.00	Poseta Potpećkoj pećini ka primeru korišćenja prirodnog nasleđa i narodnog verovanja u cilju ruralnog razvoja
14.00-14.30	Poseta ribnjaku
14.30-15.30	Pauza za ručak u etno parku "Terzića avlija"
15.30 -16.30	Poseta i predstavljanje grnčarije kao alata ruralnog razvoja
16.30-17.15	Poseta etno parku "Terzića avlija" uz tradicionalnu muziku i igru
17.15-18.00	Radionica sa lokalnim stejkholderima
18.00-19.30	Putovanje za Kraljevo
20.00-21.00	Grupna diskusija o zaključcima putovanja, noćenje u Kraljevu

1 April

07.00-07.30	Putovanje u selo Obrva
07.30-08.30	Poseta kraljevačkoj prerađivačkoj jedinici za kajmak (tradicionalni srpski mlečni proizvod)
08.30-09.00	Putovanje za Kraljevo
09.00-09.30	Prezentacija grada Kraljeva
09.30-10.00	Putovanje u selo Lopatnica
10.00-10.45	Predstavljanje udruženja proizvođača meda
10.45-11.45	Poseta ženskoj turističkoj inicijativi porodice Milojević
11.45-12.30	Predstavljanje ugruženja planinskih biciklista "Čiker" i njegovih aktivnosti da uspostave međunarodnu planinsku biciklističku stazu kroz ruralne predele Srbije i Crne Gore
12.30-13.30	Radionica sa lokalnim stejkholderima
13.30-14.30	Pauza za ručak
14.30-15.15	Putovanje u selo Vitkovac
15.15-16.15	Poseta preduzetnici Verici Gunjić u preduzeću "Zdrava hrana" koje proizvodi tradicionalnu hranu
16.15-19.00	Putovanje za Beograd

Nacionalna konferencija u Srbiji, 2.april 2014, Hotel Moskva, Beograd

Reč dobrodošlice:

- Ivan Knežević, Zamenik generalnog sekretara Evropskog pokreta Srbije **-Predsedavajući konferencije**
- Oskar Bendikt, Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji
- Diter Gerc, TAIEX, Evropska komisija, Direktorat za poljopivredu
- Aleksandar Bogunović, SWG
- Dragan Roganović, Mreža za ruralni razvoj Srbije
- Majkl Dauer, PREPARE

Izjava Danila Golubovića, Državnog sekretara Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Predstavljanje izveštaja prve putujuće radionice (Rajan Hauard, izvestilac) i diskusija

Predstavljanje izveštaja druge putujuće radionice (Ursula Budzič Tabor, izvestilac) i diskusija

Razmena iskustava u javnom i civilnom sektoru u zemljama članicama EU

- Ryan Howard, , lokalna akciona grupa Istočnog Korka, Irska – iskustvo vođenja LEADER grupe i njenog doprinosa partnerstvu između različitih sektora
- Urszula Budzich-Tabor, Ruralni forum Poljske – doprinos foruma umrežavanju stejkholdera i njegova veza sa vladom
- Marko Koščak, ekspert za ruralni razvoj, Slovenija – thepartnerske organizacije u Dolenjskoj i Beloj krajini koje su stvorile regionalnu rutu "Putevima baštine" i LEADER grupu : kako sve funkcioniše

Panel diskusija "Poljoprivreda i ruralni razvoj u Srbiji, kako mobilisati resurse i obezbediti socioekonomski razvoj u lokalnim zajednicama'

- Diter Gerc, TAIEX, Evropska komisija, Direktorat za proširenje
- Pedro Brosei, Evropska komisija, Direktorat za poljoprivredu
- Aleksandar Bogunović, SWG
- Majkl Dauer, PREPARE
- Dragan Roganović, Mreža za ruralni Razvoj Srbije

Zaključna diskusija, sa akcentom na zaključke vezane za politike i aktivnosti u okviru zemlje, kao i na pitanja koja treba pokrenuti na multinacionalnoj konferenciji koja se 8. aprila održava u Briselu.

Putujuća radionica u Republici Makedoniji, 31. mart i 1. april 2014.

Prva putujuća radionica

Moderator Petar Gjorgievski izvestilac Fouli Papageorgiou

31 Mart

08.45	Brifing
09.30-10.30	Putovanje za Staro Nagoričane
10.30-13.00	Predstavljanje projekata iz oblasti ruralnog razvoja sa učešćem civilnog društva. Poseta farmama stoke, razgovor sa poljoprivrednicima. Sastanak sa delegacijom opštine Staro Nagoričane u crkvi svetog Đorđa iz 11. veka koja je primer nacionalnog nasleđa
13.00-15.00	Putovanje za Demir Kapiju
15.00-16.30	Poseta vinariji "Popova Kula" koja sadrži restoran i smeštajni kapacitet: razgovor o proizvodnji vina i šansama za razvoj turizma. Ručak u vinariji.
16.30-17.30	Putovanje za Strumicu
17.30-18.30	Poseta farmi za proizvodnju povrća u selu Dobrejci, razgovor o klimatskim promenama, prilagodljivim merama u poljoprivredi, marketingu povrća, korišćenju IPARD sredstava
18.30-18.45	Putovanje u Strumicu, noćenje u Strumici

1 April

08.30-10.00	Poseta opštini Strumica i Centru za razvoj Jugoistočnog planskog regiona: predstavljanje aktivnosti i razgovor sa stejkholderima uključenim u LEADER pristup
10.00-11.00	Putovanje za opštinu Pehčevo

11.00-13.00	Poseta i predstavljanje farme za uzgoj ovaca, šljivika i malog postrojenja za preradu šumskog voća
13.00-13.15	Putovanje za opštinu Berovo
13.15-14.15	Poseta zanatskoj peduzetnici: predstavljanje proizvoda i razgovor o šansama i potrebama malih preduzeća
14.15-15.15	Ručak
15.15-16.15	Sastanak sa organizacijama civilnog društva: razgovor o potencijalima i potrebama
16.15	Putovanje za Skoplje

Druga putujuća radionica

Moderator Marina Brakalova izvestilac Vanesa Halhed

31 Mart

31. mart	
08.45	Brifing
09.30-12.00	Putovanje za Kruševo
12.00-13.00	Predstavljanje aktivnosti udruženja "Cvet" koje se bavi starim starim zanatima, tradicionalnom hranom i kulturom Sastanak sa predstavnicima opštine Kruševo Degustacija lokalnih slatkiša (lokum i celuvka)
13.00-14.00	Putovanje u selo Lugovardi (opština Bitolj)
14.00-15.00	Poseta farmi povrća: predstavljanje aktivnosti Razgovor o sredstvima RDP i IPARD fondova, kao i prilikama za marketing
15.00-15.40	Putovanje u selo Dihovo (planina Pelister)
15.40-17.10	Ručak u ruralnom smeštaju "Vila Dihovo" Predstavljanje firme, razgovor o šansama za razvoj ruralnog turizma i finansiranje preko RDP i IPARD fondova
17.10-18.30	Predstavljanje iskustava sa LEADER pristupom od strane mreže za ruralni razvoj i organizacija civilnog društva
18.30	Putovanje u Bitolju, noćenje u Bitolju

1 April

07.30-08.45	Putovanje u opštinu Negotino
08.45-09.45	Poseta vinogradu u selu Timjanik, predstavljanje Aktivnosti i razgovor o proizvodnji grožđa u negotinkom regiou. Predstavljanje Savetodavne službe terenske i saradnje sa poljoprivrednicima Nacionalne terenske agencije
09.45-10.00	Putovanje u selo Marena (opština Kavadarci)
10.00-11.00	Poseta organskoj farmi povrća: predstavljanje proizvodnje. Razgovor o potencijalima organske poljoprivrede u primarnoj proizvodnji i preradi
11.00-12.30	Putovanje u selo Rezanovce (opština Kumanovo)
12.30-13.30	Poseta školi u selu Rezanovce razgovor sa učenisima i nastavnicima o životu u selu
12.30-13.30	Poseta poljoprivrednim gazdinstvima u selu
14.15-15.15	Ručak u selu Rezanovce
15.15-16.15	Poseta Muzeju tradicionalne nošnje u selu Rezanovce
16.15	Putovanje za Skoplje

Nacionalna konferencija u Republici Makedoniji, 2.april 2014, Hotel Arka, Skoplje

Reč dobrodošlice:

- Boban Ilić, generalni sekretar, SWG – predsedavajući
- konferencije
- Martin Klaucke, šef odseka za saradnju Delegation Evropske unije u Republici Makedoniji
- Judit Torok, TAIEX, Evropska komisija, Direktorat za proširenje
- Petar Gjorgievski, Mreža za ruralni razvoj Republike Makedonije

Izjava Ljupča Dimovskog, ministra poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Predstavljanje izveštaja sa prve putujuće radionice - Fouli Papageorgiou, izvestilac, i diskusija

Predstavljanje izveštaja sa druge putujuće radionice - Vanesa Halhed, izvestilac, i diskusija

Razmena iskustava na polju partnerstva u javnom i civilnom sektoru zemalja članica EU

- Fouli Papageorgiou, Euracademy - Pojašnjenje pristupa ruralnom razvoju i načinima širenja dobre prakse
- Marina Brakalova, Evropska mreža za ruralnim razvoj – Uloga formalnih nacionalnih ruralnih mreža u informisanju i uključivanju stejkholdera radi kreiranja i implemenracije programa ruralnog razvoja
- Vanesa Halhed, Udruženje evropskih ruralnih zajednica – naciolani ruralni pokreti kao glas civilnog društva

Panel diskusija: "Poljoprivreda i ruralni razvoj u Republici Makedoniji, kako mobilisati resurse i obezbediti socioekonomski razvoj u lokalnim zajednicama kroz partnerstvo između vlada i stejkholdera iz ruralnih oblasti"

- Dan Rotenberg, Evropska komisija, Direktorat za poljoprivredu
- Judit Torok, TAIEX, Evropska komisija, Direktorat za proširenje
- Boban Ilić, SWG
- Petar Gjorgievski, Mreža za ruralni razvoj Republike Makedonije
- Fouli Papageorgiou, Euracademy
- Marina Brakalova, Evropska mreža za ruralni razvoj
- Vanssa Halhed, Udruženje evropskih ruralnih zajednica

Zaključna diskusija, sa akcentom na zaključke vezane za politike i aktivnosti u okviru zemlje, kao i na pitanja koja treba pokrenuti na multinacionalnoj konferenciji koja se 8. aprila održava u Briselu.

Putujuća rarionica u Crnoj Gori, 31. mart i 1. april 2014

Prva putujuća radionica
Moderator Ratko Bataković izvestilac Žan Mišel Kurad

31 Mart

09.00	Brifing u Podgorici
09.30-10.15	Putovanje za Danilovgrad
10.15-11.00	Poseta proizvodnji sira "Čevo-katunjanka" (g. Vlado Vukotić), Danilovgrad
11.00-12.00	Putovanje za selo Bršno (opština Nikšić)
12.00-13.00	Poseta domaćinstvu Dragice Mirjačić koja proizvodi producing džem, likere, itd. od drenjina.
13.15-14.30	Ručak u hotelu Maršal sa predsednikom opštine Nikšić Prezentacija LEADER pristupa, Žan Mišel Kurad, i Diskusija
14.30 -15.00	Putovanje u selo Rastovac (opština Nikšić)
15.00-16.00	Poseta organskoj farmi i proizvodnji rakije od jabuka (g. Rajko Pavlićević)
16.30-17.30	Poseta mlečnoj farmi porodice Pantović (primer
19.30	korišćenja MIDAS fondova za ruralni razvoj Večera i noćenje u Nikšiću

1 April

08.30-09.15	Putovanje za Danilovgrad
09.15-10.00	Poseta rasadniku g. Veselina Jovovića
10.30-12.00	Poseta vinskom podrumu i voćnjaku "Plantaže"
12.30-13.30	Poseta stakleniku i proizvodnji povrća na otvorenom Gjona Dedvukaja u selu Tuzi
14.00-15.00	Ručak u Virpazaru
15.30-16.30	Poseta proizvođaču organskog meda, Marjanu Plantaku, u Virpazaru
16.30-17.30	Putovanje za Podgoricu

Druga putujuća radionica
Moderator Goran Šoster, izvestilac Aneli Kana

31 Mart

09.00	Brifing u Podgorici
09.30-10.15	Putovanje za Cetinje
10.15-11.00	Poseta proizvodnji meda Lidije Martinović
11.00-12.00	Poseta Cetiju, nekadašnjem glavnom gradu kraljevske države
12.00-12.45	Putovanje za Podgoricu
12.45-13.30	Poseta proizvodnji pečuraka Emice Bogdanović
14.00-15.30	Pauza za ručak, sastanak sa predstavnicima opštine Podgorica i predstavljanje stanja u poljoprivredi opštine
16.00-17.00	Poseta vinariji "Rajković" (Kuči)
17.00	Putovanje za Kolašin
19.30	Večera i noćenje u Kolašinu

1 April

08.30-10.00	Putovanje za Tomaševo
10.00-11.00	Poseta proizvođaču Vučku Pešiću
11.30-12.30	Poseta farmi za tov goveda "Taurus" u Pavinom Polju
12.30-13.30	Poseta mlečnoj proizvodnji "Milka" u Pavinom Polju i Ivan Medojević, Tomaševu
14.00-15.30	Pauza za ručak u etno selu Vuković u Tomaševu
15.30-17.30	Putovanje za Podgoricu

Nacionalna konferencija u Crnoj Gori, 2. april 2014, Hotel Ramada, Podgorica

Reč dobrodošlice:

- Dirk Ahner, **predsedavajući konferencije**
- Andre Lys, šef odseka za saradnju, Delegacija EU Crnoj Gori
- Daniel Hachez, TAIEX, Evropska komisija, Direktorat za proširenje
- Bogdanka Leveska, SWG
- Hannes Lorenzen, PREPARE Partnerstvo za ruralnu Evropu
- Ratko Bataković, Mreža za ruralni razvoj Crne Gore

Izjava Profesora doktora Petera Ivanovića, Ministra poljoprivrede,Šumarstva i vodoprivrede
Predstavljanje izveštaja sa prve putujuće radionice – Žan Mišel Kurad, izvestilac, i diskusija
Predstavljanje izveštaja sa druge putujuće radionice – Aneli Kana, izvestilac, i diskusija
Razmena iskustava na polju partnrstva u javnom i civilnom ic/civil partnership in EU
sektoru u zemljama članicama EU

- Žan Mišel Kurad -LEADER i njegova uloga u Izgradnji partnerstva i podršci stejkholderima
- Goran Šoster, koordinator programa PREPARE Iskustvo u vođenju razvojne agencije; njena uloga u Povezivanju javnih agencija i stejkholdera

Pitanja i diskusija

Panel diskusija:

- Dirk Ahner, predsedavajući konferencije
- Daniel Hačez, TAIEX, Evropska komisija
- Dik van Dijk, Evropska komisija, Direktorat za poljoprivredu
- Bogdanka Leveska, SWG
- Hanes Lorenzen, PREPARE Partnerstvo za ruralnu Evropu
- Ratko Bataković, Mreža za ruralni razvoj Crne Gore

Zaključna diskusija, sa akcentom na zaključke vezane za politike i aktivnosti u okviru zemlje, kao i na pitanja koja treba pokrenuti na multinacionalnoj konferenciji koja se 8. aprila održava u Briselu.

Završna konferencija, 8. april, Mon dez Art, Brisel

09.30 **Otvaranje događaja**
-Dirk Ahner, politički savetnik, predsedavajući

Reč dobrodošlice:

- Daniel Hačez, šef jedinice D2 za izgradnju institucija, Direktorat za proširenje
- Boban Ilić, Generalni sekretar, Stalna radna grupa Hans Lorenzen, PREPARE Partnerstvo za ruralnu Evropu Predstavljanje izveštaja sa putujućih radionica i konferencija iz
- Republike Makedonije -
- Vanesa Halhed, Direktorka organizacije "Evropske ruralne zajednice" i Fouli Papageorgiou, Upravni direkror organizacije "Euracademy" Crne Gore-
- Goran Šoster, koordinator programa PREPARE Partnerstvo za ruralnu Evropu
- Srbije -Ursula Budzič-Tabor, sekretarka odbora Ruralnog foruma Poljske

10.45 Pauza za kafu

11.00 **Uvodna reč** Daciana Ćolosa, Komesara za poljoprivredu i ruralni razvoj

Panel diskusija sa ministarstvima i predstavnicima stejkholdera iz zemalja učesnica praćena generalnom diskusijom o pitanjima koja su pokrenuta u izveštajima

12.30 Pauza za ručak

14.00 **Iskustvo učešća stejkholdera u kreiranju i sprovođenju politike u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Turskoj:**

Prezentacije ministarstava dopunjene od strane predstavnika stejkholdera, praćene **generalnom diskusijom**

Razmena iskustava na polju partnerstva u javnom i civilnom sektoru u zemljama članicama EU

- Žan Mlšel Kurad, bivši zvaničnik Direktorata za poljoprivredu
- Aleksandru Potor, Predsednik Nacionalne federacije lokalnih akcionih grupa Rumunije
- Rajan Hauard, Izvršni direktor, Razvoj oblasti Jugoistočnog Korka, Irska

Pitanja i diskusija

15.45 Pauza za kafu

16.00 **Osnaživanje stejkholdera u kontekstu proširenja**

Prezentacija Kristijana Danijelsona, Generalnog direktora za proširenje

16.15 **Panel diskusija,** sa predstavnicima ruralnih mreža, upravnih vlasti, Direktorata za poljoprivredu i eksprtima iz zemalja članica EU praćena **generalnom diskusijom** o tome kako sva predstavljena iskustva doprinose temi događaja

17.15 **Zaključci i smernice za dalji rad, generalni izvestilac** Majkl Dauer, gostujući profesor Univerzoteta u Glosteršajru na temu evropskog ruralnog razvoja

17.30 Zatvaranje konferencije od strane predsedavajućeg

Aneks 2

Lista na Učesnika

Event ID:
PR RS – Putujuća radionica u Srbiji
KRS- Konferencija u Srbiji
PR CG – Putujuća radionica u Crnoj Gori
KCG – Konferencija u Crnoj Gori
PR RM – Putujuća radionica u Republici Makedonije
KRM – Konferencija u Republici Makedoniji
ZK – Završna konferncija, Brisel, Belgija

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
g.	Grigor	Gjeci	Upravljačko telo, Ministarstvo poljoprivrede, ruralnog razvoja i vodoprivrede	direktor	PR RS, KRS,ZK	Albanija
g.	Edmond	Panariti	Ministarstvo poljoprivrede, ruralnog razvoja i vodoprivrede	Ministar poljoprivrede	ZK	Albanija
gđa	Suela	Popa	IPARD–Agencija N/A	direktor	PR CG KCG, ZK	Albanija
gđa	Anila	Vendresha	Quodev	izvšni direktor	PR RM, KRM, ZK	Albanija
gđa	Marina	Brakalova	ENRD Kontakt point	ekspert za ruralni razvoj	PR RM, KRM, ZK	Belgija
gđa	Jelena	Prorok	Ministarstvo spoljne trgovime i ekonomskih odnosa BiH	viši stručni saradnik	PR CG, KCG, ZK	Bosna i Hercegovina
g.	Emir	Raščić	Ministarstvo poljoprivrede, vodosnabdevanja i šumarstva, Federacija BiH	stručni savetnik	PR RS, KRS, ZK	Bosna i Hercegovina
g.	Ostoja	Šinik	Ministrstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske	stručni saradnik za finnsijske poslove I administraciju	PR RM, KRM , ZK	Bosna i Hercegovina
g.	Ivica	Sivrić	Razvojna agencija Hercegovine REDAH		PR RS, KRS, ZK	Bosna i Hercegovina
gđa	Anneli	Kana	Seoski pokret Kodukant, Estonija	izvršni direktor	PR CG, KCG, ZK	Estonija
g.	Dirk	Ahner	Evropska komisija, DG AGRI	Politički savetnik	PR CG, KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Pedro	Brosei	Evropska komisija, DG AGRI	programski menadžer	PR RS, KRS ZK	EU Institucija, Belgija
gđa	Alexandra	Catalao	Evropska komisija, DG AGRI	član kabineta	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Dacian	Cioloş	Evropska komisija, DG AGRI	evropski komesar za poljoprivredu i ruralni razvoj	ZK	EU Institucija, Belgija

** Привременог закона који не прејудицира ни на који начин дефинитиван номенклатуру за ову земљу, који ће бити договорени након закључења преговора тренутно одвијају под покровитељством Уједињених нација.*

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
gđa	Catherine	Combette	Evropska komisija, DG AGRI	zamenih rukovodioca jedinice, A4	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Jean- Michel	Courades	Evropska komisija, DG AGRI	bivši zvaničnik	PR CG, KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Christian	Danielsson	Evropska komisija, DG AGRI	generalni direktor za proširenje	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Dieter	Goertz	Evropska komisija, DG AGRI	menadžer projekta, tim lider D2	PR RS, KRS, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Daniel	Hachez	Evropska komisija, DG AGRI	rukovodilac jedinice, D2	PR CG. KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Gerard	Kiely	Evropska komisija, DG AGRI	rukovodilac jedinice, A5	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Matthias	Langemeyer	Evropska komisija, DG AGRI	zamenik rukovodioca jedinice, H3	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Marius	Lazdinis	Evropska komisija, DG AGRI	program	PR RM, KRM, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Catherine	Combette	Evropska komisija, DG AGRI	zamenik rukovodioca jedinice, A4	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Jean- Michel	Courades	Evropska komisija, DG AGRI	bivši zvaničnik	PR CG, KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Christian	Danielsson	Evropska komisija, DG AGRI	generalni direktor za proširenje	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Dieter	Goertz	Evropska komisija, DG AGRI	menadžer projekta,zim lider D2	PR RS, KRS, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Daniel	Hachez	Evropska komisija, DG AGRI	rukovodilac jedinice D2	PR CG KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Gerard	Kiely	Evropska komisija, DG AGRI	rukovodilac jedinice, A5	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Matthias	Langemeyer	Evropska komisija, DG AGRI	zamenik rukovodioca jedinice, H3	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Marius	Lazdinis	Evropska komisija, DG AGRI	program	PR RM, KRM, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Catherine	Combette	Evropska komisija, DG AGRI	zamenik rukovodioca jedinice, A4	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Jean- Michel	Courades	Evropska komisija, DG AGRI	bivši zvaničnik	PR CG, KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Christian	Danielsson	Evropska komisija, DG AGRI	generalni direktor za proširenje	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Dieter	Goertz	Evropska komisija, DG AGRI	menadžer projekta,zim lider D2	PR RS, KRS, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Daniel	Hachez	Evropska komisija, DG AGRI	rukovodilac jedinice, D2	PR CG, KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Gerard	Kiely	Evropska komisija, DG AGRI	rukovodilac jedinice, A5	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Matthias	Langemeyer	Evropska komisija, DG AGRI	zamenik rukovodioca jedinice, H3	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Marius	Lazdinis	Evropska komisija, DG AGRI	programski menadžer	ZK	EU Institucija, Belgija
gđa	Iwona	Lisztwan	Evropska komisija, DG AGRI	programski menadžer	ZK	EU Institucija, Belgija

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
gđa	Anna	Nowak	Evropska komisija, DG AGRI	programski menadžer	PR RS, KRS, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Christian Frigaard	Rasmussen	Evropska komisija, DG AGRI	službenik za međunarodne odnose	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Dan	Rotenberg	Evropska komisija, DG AGRI	zamenik rukovodilaca jedinice, A5	PR RM, KRM;, ZK	EU Institucija, Belgija
gđa	Marisa	Sanchez Bellerin	Evropska komisija, DG AGRI	menadžer projekta	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Werner	Schiessl	Evropska komisija, DG AGRI	oficir za planiranje i programiranje	ZK	EU Institucija, Belgija
gđa	Judit	Torok	Evropska komisija, DG AGRI	menadžer projekta	PR RM, KRM, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Dick	Van Dijk	Evropska komisija, DG AGRI	eksterni revizor	PR CG, KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
gđa	Elitsa	Zhivkova	Evropska komisija, DG AGRI	programski menadžer	ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Hans Martin	Lorenzen	Evropski parlament	savetnik za poljoprivredu i ruralni razvoj	PR CG, KCG, ZK	EU Institucija, Belgija
g.	Zoran	Bojkovski	NGO Kozjacijata vo srceto		KRM	Republika Makedonija
g.	Petar	Andonov	NGO Molika		KRM	Republika Makedonija
g.	Sreten	Andonov	Fakultet poljoprivrednih nauka i prehrane - Skoplje		PR RM, KRM	Republika Makedonija
g.	Goran	Angelovski	Ekogrup		KRM	Republika Makedonija
g.	Saso	Angelovski	Mreža za ruralni razvoj Republike Makedonije		PR RM, KRM	Republika Makedonija
g.	Risto	Atanasovski	Fondacija za lokalni i IT razvoj		MK TW, MKC,CC	Republika Makedonija
g.	Aleksandar	Cebotarev	Opština Strumica		KRM	Republika Makedonija
g.	Risto	Civciev	Regionalni razvojni centar		KRM	Republika Makedonija
g.	Pece	Cvetkovski	Vila Dihovo		KRM	Republika Makedonija
gđa	Ana	Damovska	Mreža za ruralni razvoj Republike Makedonije		PR RM, KRM	Republika Makedonija
g.	Goko	Danailov	Nacionalna savetodavna agencija		KRM	Republika Makedonija
g.	Dragi	Dimitrievski	Fakultet poljoprivrednih nauka i prehrane Skoplje		KRM	Republika Makedonija
g.	Trajan	Dimkovski	Individualni poljoprivrednik		KRM	Republika Makedonija
g.	Voislav	Dimkovski	Individualni poljoprivrednik		KRM	Republika Makedonija

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
gđa	Irena	Dzimrevska	SWG Sekretarijat	rukovodilac operacija SWG	PR RM, KRM	Republika Makedonija
g.	Ljuljzim	Fejzulahu	Udrženje uzgajivača ovaca zapadne Makedonije		PR RM, KRM, ZK	Republika Makedonija
g.	Petar	Gjorgievski	Mreža za ruralni razvoj Republike Makedonije	predsednik	PR RM, KRM, ZK	Republika Makedonija
g.	Kire	Iliev	Individualni poljoprivrednik		KRM	Republika Makedonija
g.	Boban	Ilic	SWG Sekretarijat	Generalni Sekretar	PR RM, KRM, ZK	Republika Makedonija
gđa	Nadica	Jovanovska	Cekofam		KRM	Republika Makedonija
g.	Filip	Karakasevski	Individualni poljoprivrednik		KRM	Republika Makedonija
gđa	Biljana	Kostovksa	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodosnabdevanja	vršilac dužnosti šefa odeljenja	PR RM, KRM, ZK	Republika Makedonija
gđa	Vesela	Lambevska Domazetova	Mreža za ruralni razvoj Republike Makedonije		PR RM, KRM	Republika Makedonija
gđa	Bogdanka	Leveska Gjorshoska	SWG Sekretarijat	menadžer projekta	PR CG, KCG, ZK	Republika Makedonija
g.	Marjan	Manev	Opština Bosilovo		KRM	Republika Makedonija
gđa	Tanja	Mihajlovska	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	menadžer za odnose sa javnošću	ZK	Republika Makedonija
gđa	Marijana	Mileska	PREDA Plus Fondacija		PR RM, KRM, ZK	Republika Makedonija
g.	Viktor	Mladenovski	Ministarstvo poljoprivrede. šumarstva i vodoprovrede	viši saradnik	PR RM, KRM	Republika Makedonija
gđa	Vaska	Mojsovska	Agrokalem		KRM	Republika Makedonija
gđa	Meri	Nikoloska	Ženska NVO "Cvet"		KRM	Republika Makedonija
gđa	Jasminka	Pasaliska	NVO Ambrozija		KRM	Republika Makedonija
g.	Ljubo	Peno	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	viši saradnik	PR RM, KRM	Republika Makedonija
gđa	Gordana	Popsimonova	Fakultet poljoprivrednih nauka i prehrane–Skopje		PR RM, KRM	Republika Makedonija
gđa	Agnieszka	Rutkowska	SWG Sekretarijat	konsultant	PR RM, KRM	Republika Makedonija
gđa	Katerina	Spasovska	SWG Sekretarijat	menadžer projekta	PR CG, KCG	Republika Makedonija
gđa	Sonja	Srbinovska	Fakultet poljoprivrednih nauka i prehrane–Skopje		KRM	Republika Makedonija
g.	Manoil	Stefanovski	NVO CKI Raven		KRM	Republika Makedonija

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
g.	Toni	Stoimenosvki	NVO-RCZ Delčevo		KRM	Republika Makedonija
g.	Tuse	Stojanov	Opština Novo Selo		KRM	Republika Makedonija
gđa	Valentina	Stojanovik Tufa	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	šef kabineta	PR RM, KRM, ZK	Republika Makedonija
gđa	Spasika	Taseska	Ženska NVO "Cvet"		KRM	Republika Makedonija
g.	Tome	Timov	Horti Eko		KRM	Republika Makedonija
gđa	Pavlina	Trencovska	NVO Solza		KRM	Republika Makedonija
g.	Aleksandar	Uzunov	Fakultet poljoprivrednih nauka i prehrane		KRM	Republika Makedonija
g.	Bobi	Velickovski	Opština Vasilevo		KRM	Republika Makedonija
g.	Borce	Vrdzovski	Bobi 99		KRM	Republika Makedonija
g.	Vlado	Vukovic	Fakultet poljoprivrednih nauka i prehrane - Skoplje		PR RM, KRM	Republika Makedonija
g.	Igor	Zlatkov	Nacionalna savetodavna agencija		KRM	Republika Makedonija
gđa	Arbresha	Hazari	Misija Republike Makedonije pri EU	ataše	ZK	Republika Makedonija
gđa	Theonymfi	Papageorgiou	PRISMA Centar za razvojne studije	generalni direktor	PR RM, KRM, ZK	Grčka
g.	Ryan	Howard	Razvoj oblasti Jugoistočnog Korka	izvršni direktor	PR RS, KRS, ZK	Irska
g.	Zenel	Bunjaku	Inicijativa za ruralni razvoj Kosova	direktor	PR CG, KCG, ZK	Kosovo
gđa	Shqipe	Dema	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja	direktor	PR RM, KRM, ZK	Kosovo
g.	Blerand	Stavileci	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja	ministar poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja	ZK	Kosovo
g.	Nehat	Veliu	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja/Agencija za razvoj poljoprivrede	šef odeljenja za projekte ruralnog razvoja	PR CG, KCG, ZK	Kosovo
g.	Frymezim	Isufaj	Ambasada Kosova u Briselu	savetnik	ZK	Kosovo, Brussels
g.	Mimoza	Ahmetaj	Ambasada Kosova u Briselu	ambasador	ZK	Kosovo, Brussels
g.	Cazim	Alkovic	NVO Udruženje uzgajivača maslina		KCG	Crna Gora
g.	Ratko	Bataković	Mreža za ruralni razvoj Crne Gore	predsednik	PR CG, KCG, ZK	Crna Gora
gđa	Ilinka	Beatović	Opština Nikšić	savetnik	PR CG, KCG, ZK	Crna Gora

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
gđa	Gorica	Bojić	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	savetnik	KCG	Crna Gora
gđa	Vesna	Đukić	Mreža za ruralni razvoj Crne Gore		ZK	Crna Gora
gđa	Gordana	Drinčić	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	savetnik	KCG	Crna Gora
g.	Jovo	Duborija	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	Sektor za plaćanja	PR CG, KCG	Crna Gora
g.	Luka	Đukanović	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	savetnik	KCG	Crna Gora
g.	Enis	Gjokaj	Ministry of Agriculture and Rural Development	savetnik	KCG	Crna Gora
g.	Petar	Ivanović	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	ministar poljoprivrede	ZK	Crna Gora
g.	Nemanja	Katnić	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	šef kabineta	KCG, ZK	Crna Gora
gđa	Marija	Klikovac	MIDAS Projekat	stručnjak za monitoring I evaluaciju	KCG	Crna Gora
g.	Vaso	Knezevic	Mreža za ruralni razvoj		PR CG, KCG	Crna Gora
g.	Darko	Konjevic	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	šef Upravljačkog tela	PR CG, KCG, ZK	Crna Gora
gđa	Milena	Kotlica	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja		PR CG, KCG	Crna Gora
gđa	Jelena	Krivčević	Regionalna agencija za Bjelasicu i Komove		KCG	Crna Gora
g.	Milos	Kusovac	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	Sektor za programiranje	PR CG, KCG	Crna Gora
gđa	Jelena	Lakčević	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	svetnik	KCG	Crna Gora
gđa	Kristina	Lapčević	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	savetnik	KCG	Crna Gora
g.	Zeljko	Macanović	Organski proizvođač heljde		KCG	Crna Gora
g.	Radovan	Miljanić	Mreža za ruralni razvoj		PR CG, KCG	Crna Gora
gđa	Marija	Mirjačić	Mreža za ruralni razvoj		ZK	Crna Gora
g.	Slobodan	Mirjačić	Mreža za ruralni razvoj		PR CG, KCG	Crna Gora
g.	Rajko	Pavlićević	Mreža za ruralni razvoj		PR CG, KCG	Crna Gora
Ms	Milica	Radojičić	Opština Nikšić		PR CG, KCG	Crna Gora
g.	Blagota	Radulović	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	pomoćnik ministra	ZK	Crna Gora
gđa	Marija	Radunović	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	Sektor terenske kontrole	PR CG, KCG	Crna Gora
gđa	Andrijana	Rakočević	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	savetnik	KCG	Crna Gora

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
g.	Branko	Šarac	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	Sektor terenske kontrole	PR CG, KCG	Crna Gora
g.	Miloš	Šturanović	MIDAS Projekat	menadžer projekta	KCG	Crna Gora
g.	Dimitrije	Tomašević	Mreža za ruralni razvoj		PR CG, KCG	Crna Gora
gđa	Irina	Vukčević	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	savetnik	KCG	Crna Gora
gđa	Milena	Vukotić	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	savetnik	KCG	Crna Gora
gđa	Natasa	Vuković	Opština Pljevlja	rukovodilac	PR CG, KCG	Crna Gora
g.	Dejan	Zejak	NVO Centar za razvoj agrara		KCG	Crna Gora
gđa	Aleksandra	Čolić	Misija Crne Gore pri EU	prvi savetnik	ZK	Crna Gora, Brisel
g.	Ivan	Leković	Misija Crne Gore pri EU	ambasador	ZK	Crna Gora, Brisel
gđa	Urszula	Budzich-Tabor	Poljski ruralni forum	sekretarka odbora	PR RS, KRS, ZK	Poljska
g.	Alexandru	Potor	Federatia Nationala GAL Romania	predsednik	ZK	Rumunija
g.	Aleksandar	Bogunović	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	rukovodilac odseka	PR RS, KRS, ZK	Srbija
g.	Marko	Cvijanović	Agromreža, LAG Srem+		KRS	Srbija
g.	Aleksandar	Damnjanović	SWG Sekretarijat	regionalni koordinator	PR RS, KRS	Srbija
gđa	Suzana	Đorđević Milošević	Udruženje Natura Balkanika	član	PR RS, K RS	Srbija
g.	Danilo	Golubović	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	državni sekretar	PR RS, KRS, ZK	Srbija
gđa	Slađana	Grujić	Stalna konferencija gradova i opština		KRS	Srbija
g.	Igor	Ilić	Udruženje "Razvoj sela", LAG Čoka 321	koordinator	KRS	Srbija
g.	Zoran	Ilijašev	LAG Gornji Tamiš,Botoš		KRS	Srbija
gđa	Jasminka	Jagličić	Regionalna razvojna agencija Šumadija	direktor	PR RS, KRS	Srbija
gđa	Milica	Jevtić	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	šef kabineta	PT RS, kRS, ZK	Srbija
gđa	Snežana	Jovanović	Etno mreža	član	PR RS, KRS, ZK	Srbija
g.	Slobodan	Ljubojević	Udruženje za razvoj Ibra	koordinator	RKS	Srbija
g.	Slavko	Lukić	Regionalna razvojna agencija Zlatibor	direktor	KRS	Srbija

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
gđa	Anica	Marcikić	Ruralni edukativni centar, LAG Sunčana ravnica		KRS	Srbija
g.	Predrag	Marković	SWG Sekretarijat	regionalni koordinator	PR RS, KRS	Srbija
g.	Dejan	Mijatov	Mreža za ruralni razvoj Srbije	član	PR RS, KRS, ZK	Srbija
gđa	Mira	Milinković	Potencijalna lokalna akciona grupa Zlatna dolina		KRS	Srbija
g.	Goran	Miljković	Partnerstvo za razvoj Levač, LAG Levač		KRS	Srbija
g.	Miodrag	Milošević	CDA Bor, LAG Homolje		KRS	Srbija
g.	Dragan	Mirković	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	šef Upravljačkog tela	PR RS, KRS	Srbija
Ms	Jelena	Nakić	RARIS	član Upravnog odbora	PR RS, KRS, ZK	Srbija
gđa	Sonja	Nikolić	LAG Morava	koordinator	KRS	Srbija
gđa	Biljana	Petrovic	Etno domaćinstvo "Milojević"	vlasnik	KRS	Srbija
g.	Mirko	Petrović	Zlatna dolina II		KRS	Srbija
g.	Ištvan	Požar	LAG Carska Bara, Belo Blato		KRS	Srbija
gđa	Sanja	Prodanovic	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	rukovodilac grupe	PR RS, KRS	Srbija
g.	Željko	Radošević	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	državni sekretar	PR RS, KRS	Srbija
g.	Zoran	Radovanović	Opšzina Ivanjica	član opštinskog Veća	KRS	Srbija
g.	Dragan	Roganovic	Udruženje građana "IDA"	Predsednik	PR RS, KRS, ZK	Srbija
g.	Dragan	Sajić	Udruženje Moba	član	PR RS, KRS	Srbija
g.	Milinko	Šaponjić	Opština Nova Varoš	Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj	KRS	Srbija
gđa	Radojka	Savic	Regionalna razvojna agencija Raškog i Moravičkog okruga	direktor	KRS	Srbija
gđa	Marica	Stantić	Rurani edukativni centar, LAG Sunčana ravnica		KRS	Srbija
gđa	Ivana	Stefanović Ristin	Udruženje Leader+	član Upravnog odbora	PR RS , KRS	Srbija
g.	Milan	Stevanović	Opština Arilje	zamenik predsednika opštine	KRS	Srbija
g.	Slobodan	Stojanović	LAG Despotovac		KRS	Srbija

Titula	Ime	Prezime	Organizacija	Pozicija	Događaj	Zemlja
g.	Žarko	Šunderić	Ministarstvo bez portfelja zaduženo za evropske integracije	tim menadžer	KRS	Srbija
g.	Saša	Drandarević	Etno selo "Zlakusa"	vlasnik	KRS	Srbija
gđa	Vesna	Vandić	Turistička organizacije opštineMajdanpek	direktor	KRS	Srbija
g.	Dejan	Velimanović	UG "Nimbus", LAG "Drina"		KRS	Srbija
gđa	Zorica	Velimirović	Udruženje agronoma "Agroznanje"		KRS	Srbija
gđa	Biljana	Zec	Agencija za ruralni razvoj, LAG SremIN		KRS	Srbija
g.	Goran	Živkov	kompanija SEEDEV	vlasnik	KRS	Srbija
gđa	Snežana	Knežević	Misija Srbije pri EU	savetnik	ZK	Srbija, Brisel
g.	Marko	Koščak	STUDIO MKA d.o.o.	ekspert za ruralni razvoj	PR RS, KRS, ZK	Slovenija
g.	Goran	Šoster	PREPARE	koordinator	PR CG, KCG, ZK	Slovenija
gđa	Elif Ebru	Başkan	Institucija za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju	ekspert	PR RM, KRM, ZK	Turska
gđa	Seher	Muğla	Ministarstvo hrane, poljoprivrede I stočarstva - Generalni Direktorat za agrarnu reformu	inženjer	PR RM, KRM, ZK	Turska
g.	Ali Recep	Nazlı	Institucija za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju	koordinator	PR RM, KRM, ZK	Turska
g.	İbrahim	Tuğrul	Razvojna fondacija turske	zamenik predsedavajućeg	PR RS, KRS	Turska
gđa	Fatma	Can Saglik	Stalna delegacije Turske pri EU	savetnik	ZK	Turska, Brisel
g.	Michael	Dower	Univerzitet Glasteršajr	Profesor evropskog ruralnog razvoja	PR RS, KRS	Velika Britanija
gđa	Vanessa	Halhead	Evropsko udruženje ruralnih zajednica	sekretar	PR RM, KRM, ZK	Velika Britanija

Aneks 3

Skraćenice i linkovi

ABD	Razvoj baziran na teritorije, (ABD program SWG-a)
ACED	Agencija za saradnju, obrazovanje i razvoj (NVO u BiH) www.aced.ba
BiH	Bosna i Hercegovina
CARDS	Pomoć zajednice za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju (EU program pomoći za zemlje Jugoistočne Evrope)
DG AGRI	Generalni direktorat Evropske komisije za poljoprivredu poljoprivredu i ruralni razvoj
DG ELARG	Generalni direktorat Evropske komisije za proširenje
ECOVAST	Evropski savet za sela i male gradovewww. ecovast.org
ELARD	Evropsko LEADER udruženje za ruralni razvoj www.elard.eu
ENRD	Evropska mreža mreža za ruralni razvoj www.enrd.ec.europa.eu
ERCA	Evropsko udruženje ruralnih zajednica www.ruralcommunities.eu
EU	Evropska unija
FAO	Organizacija UN za hranu i poljoprivredu www.fao.org
BDP	Bruto društveni proizvod
ha	hektar
IPA	Instrument za predpristupnu pomoć
IPARD	Instrument za predpristupnu pomoć u Ruralnom razvoju
LAGs	Lokalne akcione grupe
LEADER	Liaison Entre les Acteurs de l'Ëconomie Rural'Veze između ruralne ekonomije i razvojnih aktivnosti'
MIDAS	Institucionalni razvoj i jačanje poljoprivrede u Crnoj Gori (program pomoći koji finansira Svetska banka i ostali)
NRN	Nacionalna ruralna mreža
NGO	Non-Governmental Organisation
ZOP	Zaštićena oznaka porekla
PHARE	Pomoć za regenerisanje privreda Poljske i Mađarske (program pomoći EU kasnije Primenjen na mnoge zemlje Centralne i Istočne Evrope)
PLAGs	Potencijalne lokalne akcione grupe
PREPARE	PREPARE Partnerstvo za ruralnuEvropu www.preparenetwork.org
REDAH	Regionalna razvojna agencija Hercegovine www.redah.ba
SIDA	Švedska međunarodna razvojna agencija www.sida.se

MSP	Mala i srednja preduzeća
SWG RRD	Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj Jugoistočne Evrope www.seerural.org
TAIEX	Tehnička pomoć i razmena informacija
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNSCR	Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija
USAid	Agencija Sjedinjenih država za međunarodni razvoj www.usaid.gov

"Tekst ove publikacije služi u informativne svrhe i ne odražava stavove Evropske komisije."

"Ovaj izveštaj sastavio je profesor Majkl Dauer, generalni izvestilac sa putujućih radionica Zapadnog Balkana i konferencije koji su održani u 2014. godini, profesor Evropskog ruralnog razvoja na Univerzitetu u Glasteršajru u Engleskoj i nekadašnji koordinator programa PREPARE - Partnerstvo za ruralnu Evropu."

Izdanje ove publikacije na srpskom jeziku omogućila je Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj Jugoistocne Evropu (SWG)

(Prevod: Vera Jovanovic; Strucna redakcija: Suzana Djordjevic-Milosevic)